

پرستگاه آناهیتا (کنگاور)

مهندس محمد مهریار

بیست سال است که موضوع کاوش و مرمت بنای تاریخی عظیم شهر کنگاور معروف به معبد آناهیتا توسط کارشناسان ایرانی در دست انجام است و می توان گفت که تاکنون مراحل بسیار سخت و پرهزینه گارسپری شده است و زمان مناسبی فراهم آمده است که با تجربیات بدست آمده نسبت به تنظیم طرح جامعی که در آن تمام ابعاد کار (اعم از کاوش، نحوه مرمت، عرضه مناسب اثر در محیط شهری و...) اقدام کرد. این مهم از همکارانستوهان آقای مهندس محمد مهریار که بطور مستقیم و غیر مستقیم در جریان تمام مراحل کار بوده اند درخواست شده است آثار و مجموعه های تاریخی متعدد دیگری داریم که نیازمند یک چنین طرحی می باشند نظیر بیشاپور، تخت جمشید، قلعه دختر و... که امیدواریم درباره هریک نیز پیشنهاداتی دریافت داریم.

اثر

فصل ۱ - سابقه آشنائی با پاره های از ویژگی های بنا :

در بین سال های ۱۳۴۸ تا ۱۳۵۳ از سوی مرکز باستان شناسی ایران (اداره کل باستان شناسی و فرهنگ عامه) هیاتی متشکل از کارشناسان ایرانی به سرپرستی آقای سیف الله کامبخش فرد مامور کاوش های علمی باستان شناسی در محوطه تاریخی معبد آناهیتا گردید و ایشان پس از کاوش و تحقیق در این محوطه با انتشار چند مقاله (۱) و ایراد سخنرانی در مجامع علمی باستان شناسی ، کوشش شایسته ای در جهت معرفی ویژگی های این بنای عظیم ناشناخته و نویافته های مربوط به آن به عمل آوردند.

در این دوره از کاوش های باستان شناسی ضمن فراهم آوردن تجهیزات کارگاهی و خریداری و تملک عرصه بنای باستانی ، در جهت مرمت بخش هایی از بنا نیز اقداماتی صورت پذیرفت و پس از آن هیاتی به سرپرستی آقای مسعود آذرنوش (۲) طی دو فصل کاوش در سال های ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷ دنبال کار را گرفت که به جز گزارش مختصر و منتشر نشده ای که از فعالیت های این هیات برجا مانده ، نظرات ایشان طی مقاله ای در خارج از کشور منتشر گردیده است (۳).

گفتنی است که در ارتباط با تعمیرات این بنای باستانی آقای الساندروریکا نیز نظریه ای منتشر نموده اند (۴).

از این پس ادامه کاوش در جهت فراهم آوردن تسهیلاتی برای تعمیرات بنا توسط هیاتی به سرپرستی آقای علی ولی نوری

۱- برای آگاهی بیشتر به مقالات آقای کامبخش فرد در فهرست کتابهای آخر مقاله نگاه کنید.

۲- پیش از این عضو هیأت کاوشهای علمی باستان شناسی معبد آناهیتا به سرپرستی آقای کامبخش فرد بودند.

۳- صفحات ۶۹ تا ۹۴ و تابلوهای ۱۲ تا ۱۹ باستان شناسی A.M.I در ایران جلد چهاردهم سال ۱۹۸۱ م. مقاله آقای مسعود آذرنوش

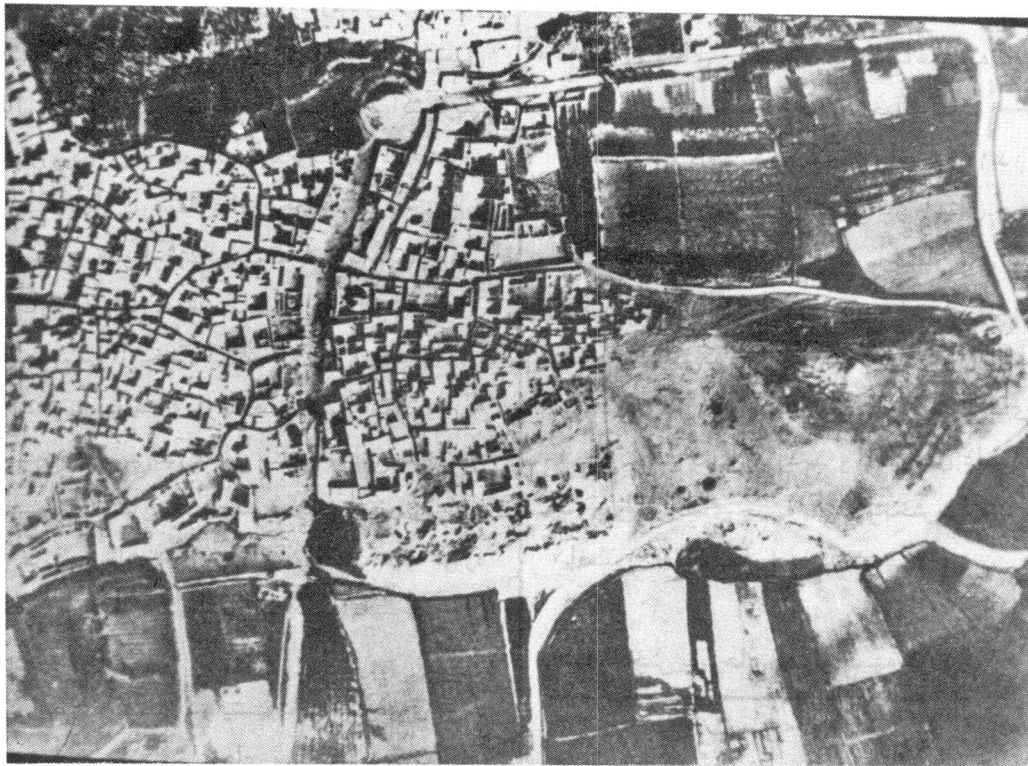
۴- نگاه کنید به نوشته الساندروریکا در (آگهی نامه) سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران شماره ۳۵

فضای ویرانه‌بنای باستانی معبد آناهیتا که شاید بهتر باشد پرستشگاه آناهیتا نامیده شود چهار گوشه‌ای است با وسعت نزدیک به ۴/۷ هکتار که در بخش غربی تپه‌ای سنگی به نام "تپه باباقورت" (۷) و بر ادامه بلندپه‌های سنگی آن جاسازی شده است. تپه و بستر سنگی بنای باستانی آخرین برجستگی تپه‌ها مورهای مرتفع شرقی کوه "چل مران" (۸) است که بر دشت پربرکت کنگاور اشراف دارد. جاده قدیمی همدان - باختران از دامنه‌های شرقی و جنوبی تپه می‌گذشته و جاده اسفالت‌آمروزی نیز با اندک جابه‌جایی از دامنه‌های شرقی تپه می‌گذرد. (تصویر - ۱)

(۵) در سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۶۶ و سپس هیات دیگری به سرپرستی آقای احمد کبیری هندی (۶) در سال ۱۳۶۷ صورت پذیرفت که در جای خود به نتایج کاوش‌های انجام شده و نظرات ایشان اشاره خواهد شد.

با این حال یادآوری خلاصه‌ای از مشخصات بنا و برخی از موارد مربوط به آن را پیش از بررسی نوشته‌های این جزوه به همراه مختصر توضیحات ضروری سودمند می‌داند.

۱-۲- موقعیت بنا در بستر شهر کنگاور.

(تصویر - ۱) عکس هوایی شهر کنگاور. موقعیت بنای پرستشگاه آناهیتا در سطوح زیرین بافت ساختمانی اماکن شهری، پیش از کاوش‌های باستان‌شناسی در این محوطه.

۵- گزارش مصور و مختصری از ایشان برجای مانده است -

۶- گزارش این هیات در دست تهیه است و بخش‌هایی از متن این مقاله مربوط به آغاز کار این هیات است.

۷- تپه سنگی باباقورت طی سالهای اخیر به صورت فضای سبز شهر کنگاور باغ سازی شده است.

۸- چل مران نام کوهی در مغرب بنای باستانی پرستشگاه آناهیتا است و یکی از معادن سنگی است که سنگ‌های دیوار، پایه ستون، میان ستون، سرستون به کار رفته در بنای باستانی را از آن به دست می‌آوردند و هم‌اکنون تعداد بسیار زیادی از سنگ‌هایی که برای ساختمان این بنا استخراج و قواره کرده‌اند بر دامنه و بلندپه‌های کوه برجای مانده است. این کوه از لحاظ سوابق صنعتی و استخراج سنگ همچون موزه‌ای دره‌های آزاد شایسته نگهداری و بررسی است. معادن سنگ این کوه در فاصله دو تا چهار کیلومتری بنای پرستشگاه است.

تپه سنگی "باباقورت" و ادامه رویه آن در بستر بنای پرستشگاه به بلندی های غربی شهر کنگاور (۹) می پیوسته و همچون بارویی طبیعی حد جنوبی شهر قدیم کنگاور را در پناه داشته است. این شهر از سمت شمال و غرب نیز به دو تپه مرتفع دیگر محدود بوده و چنین به نظر می رسد که بناهای بافت قدیم شهر بر سطح دامنه اراضی شیب داری که از ملتقای دره های میان تپه های محیطی شهر پدید آمده برگرد چشمه پرآبی که به گفته اهالی از زیر سنگ می جوشیده (۱۰) شکل گرفته باشد. گفتنی است که برسینه کش شمالی تپه رفیع شمالی شهر کنگاور و همچنین بر بلندی های تپه مقابل آن آثار گورستان های بسیار وسیعی دیده شده که پس از بررسی های مقدماتی آقای اسمعیل یغمایی در سال ۱۳۵۱، این نتیجه به دست آمد که اکثر قریب به اتفاق گورها در روزگار گذشته و گذشته های دور مورد دستبرد و تخریب واقع شده اند و از پاره سفال های برجای مانده چنین بر می آید که گورها متعلق به دوران اشکانیان و همچنین ساسانیان باشد. همزمان با آواز کاوش های باستان شناسی سال ۱۳۴۸، بخش های شمالی و شرقی و نیمی از بخش های میانی فضای پرستشگاه، پوشیده از بافت بهم پیوسته ای از بناهای شهری بود، بازار شهر در دو سمت بخش غربی گذر شمالی بنای باستانی و ساختمان امامزاده ابراهیم و ساختمان یک مسجد قدیمی و یک کاروانسرا بر گوشه شمال غربی و حاشیه خارجی آن برپا بودند که امروزه نیز به جز بخشی از بازار و کاروانسرا با اندک تغییری برجای خود استوار مانده اند.

جبهه غربی بنای باستانی در پشت نمای مغازه های رو به خیابان اصلی شهر و برخی از خانه های مسکونی و دیگر بناهای شهری پنهان مانده و چند بنای خشتی نیز بر فراز جبهه غربی پرستشگاه برپا بودند. مانده ستون های بخش شمالی جبهه غربی بنای باستانی در میان یک دیوار خشتی الحاقی جاسازی شده بودند و با وجود روزن های این بنای خشتی، در صورت جستجوی ستونها، بخشهایی از بدنه آنها دیده می شد (نقشه-۱)

از نقشه هایی که میان سال های ۱۸۴۰ و ۱۸۴۱ میلادی توسط آقایان فلاندرن کست (۱۱) از شهر کنگاور و ساختمان پرستشگاه تهیه گردیده، چنین بر می آید که بافت بناهای شهر در آن زمان نیز بخش اعظم فضای پرستشگاه را اشغال کرده بوده است. (نقشه های - ۲)

تا پیش از سال ۱۳۴۹ سنگ های آهنکی و ملاط گچی ساختمان دیوارهای عظیم بنای پرستشگاه به عنوان مصالح ساختمانی استخراج می شد و ملاط گچ و سنگ های آهنکی قابل حمل در کوره هایی که در بر بخش جنوبی بنا و پیرامون فضای پرستشگاه جاسازی شده بود پخته می شد و در بناهای نوساز شهر به کار می رفت، از این رو فضای پرستشگاه و بافت بناهایی که آن را اشغال کرده بودند به نام محله گچ کن می خواندند.

همگام با کاوش هایی که از سال ۱۳۴۸ در پیرامون بنای باستانی و از گوشه شمال شرقی در راستای جبهه شرقی آغاز شده بود، خریداری و تملک ساختمان های محله گچ کن برای ادامه تحقیقات باستان شناسی صورت پذیرفت و پس از برچیده شدن بناهایی که فضای پرستشگاه را اشغال کرده بودند، ویرانه پرستشگاه در زیر لایه هایی از آثار ساختمان های قدیمی و نوساز محله گچ کن نمایان گردید و کاوش های علمی باستان شناسی در پیرامون فضای جبهه جنوبی و بخش مرکزی پرستشگاه گسترش یافت (تصاویر - ۲) و (نقشه - ۳)

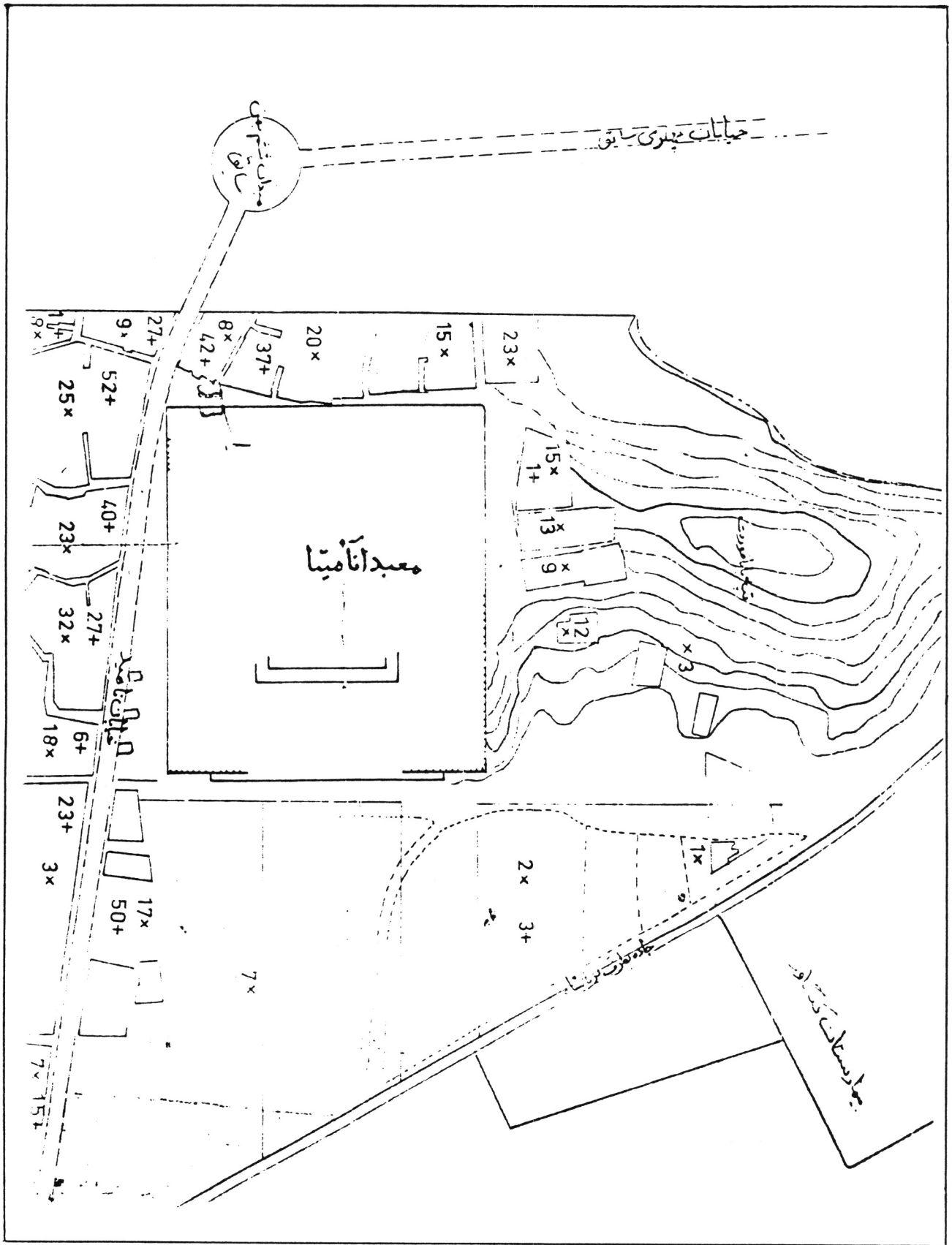
۱-۳- بخش پابرجای دیوار جبهه غربی.

با برچیده شدن مغازه های بخش شمالی جبهه غربی و برخی دیگر از بناهای الحاقی این بخش از بنای باستانی چهره فرسوده اما استوار مانده های پوسته نمای دیوار سنگی و ستون های فراز آن نمایان گردید، این بخش از دیوار سنگی جبهه غربی و ستون های فراز آن تنها بخشی از بنای باستانی است که از گزند آسیب های زمان عمر دراز خویش برکنار مانده و فرصتی

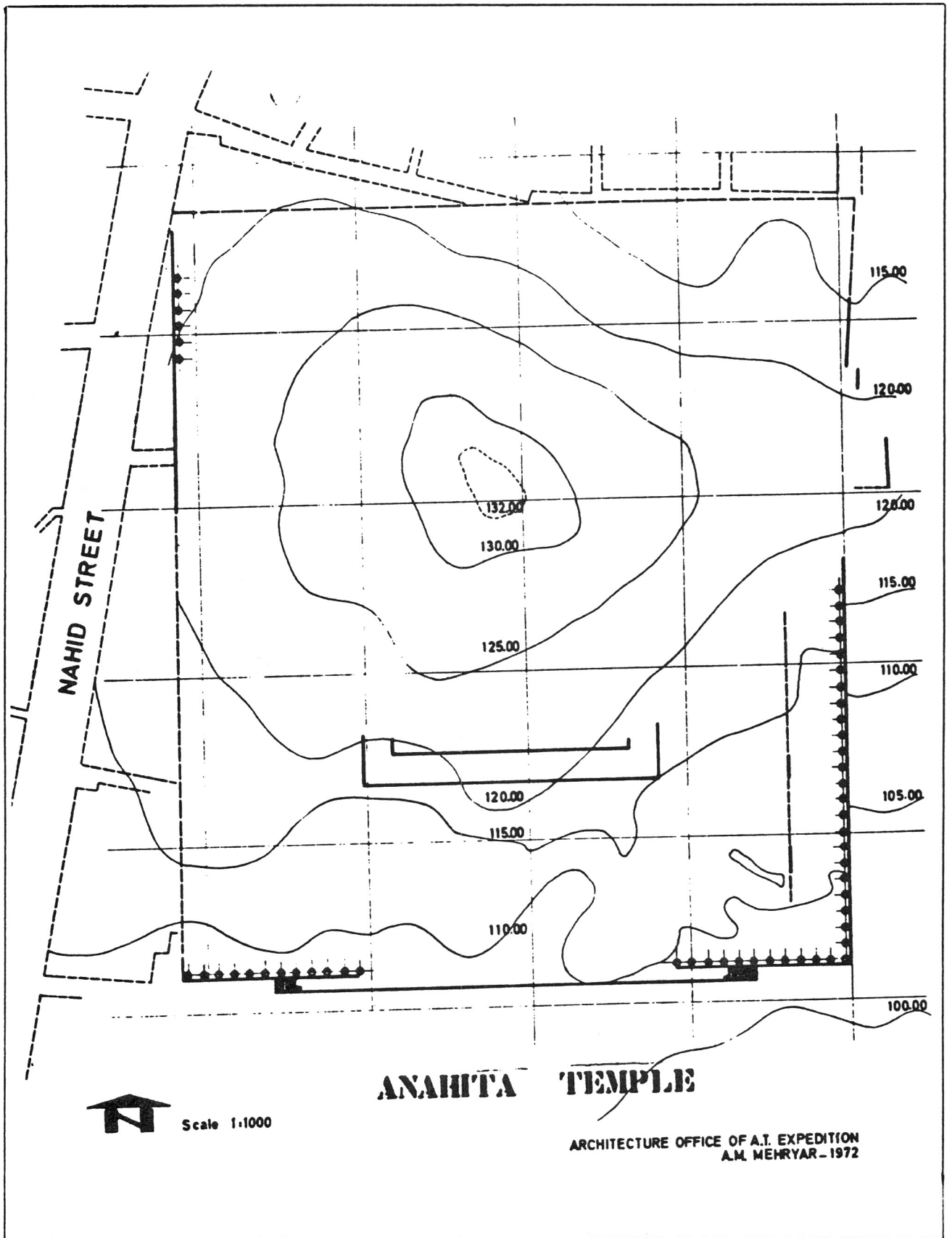
۹- کنگاور امروزی شهری است که بر سر راه همدان - باختران و در میان دو شهر اسدآباد و صحنه جای دارد.

ه (۱)- این چشمه در حدود دو بیست متری شمال بنای باستانی و در شمال میدان امروزی شهر جای داشته است.

۱۱- نگاه کنید به کتاب سفر در ایران (فارس) جلد اول تابلوهای ۲۴ تا ۲۰ کنگاور

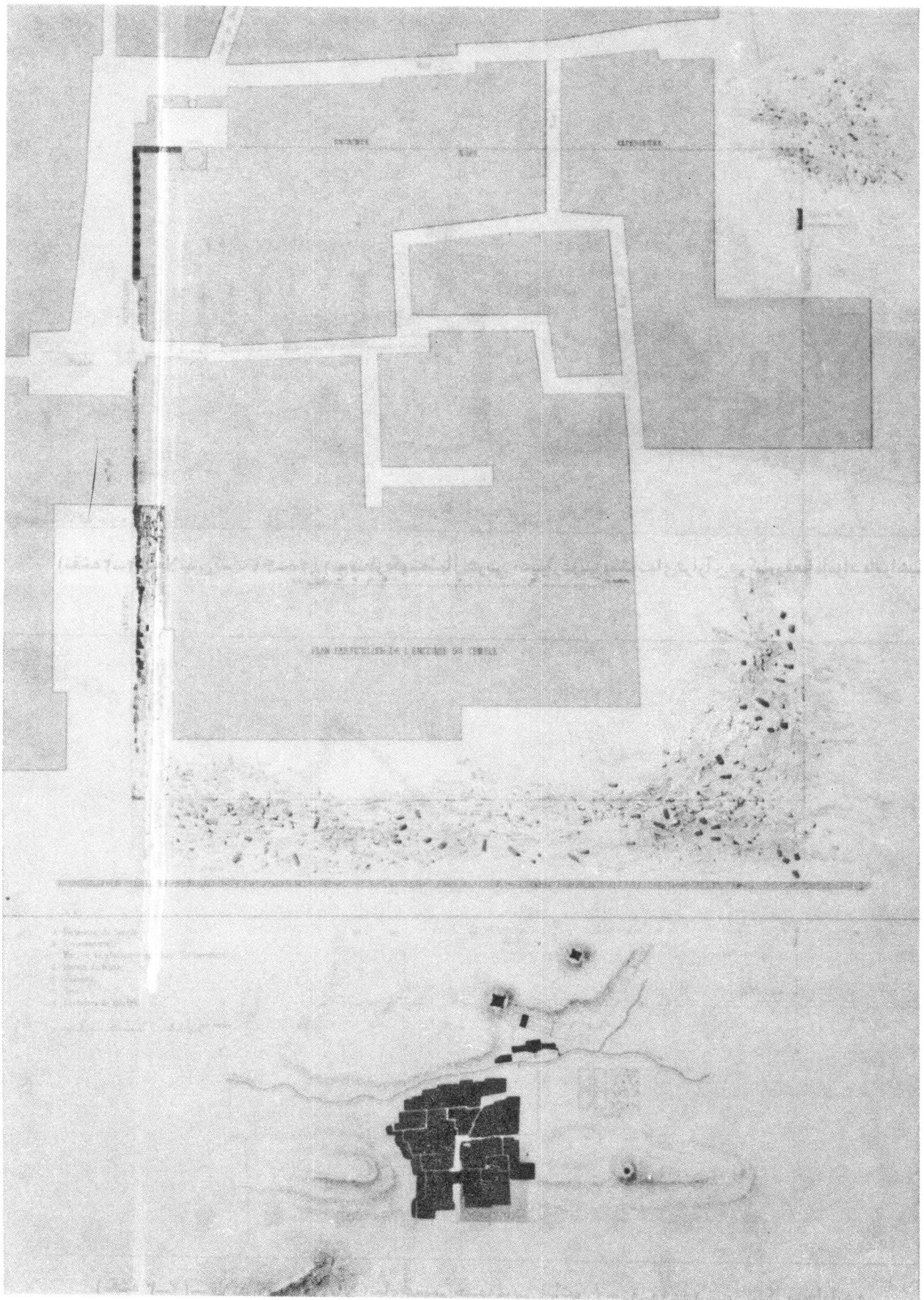

(نقشه - ۱) - نقشه موقعیت بنای باستانی پرستشگاه آناهیتا و عرصه‌های همجوار آن در شهر کنگاور

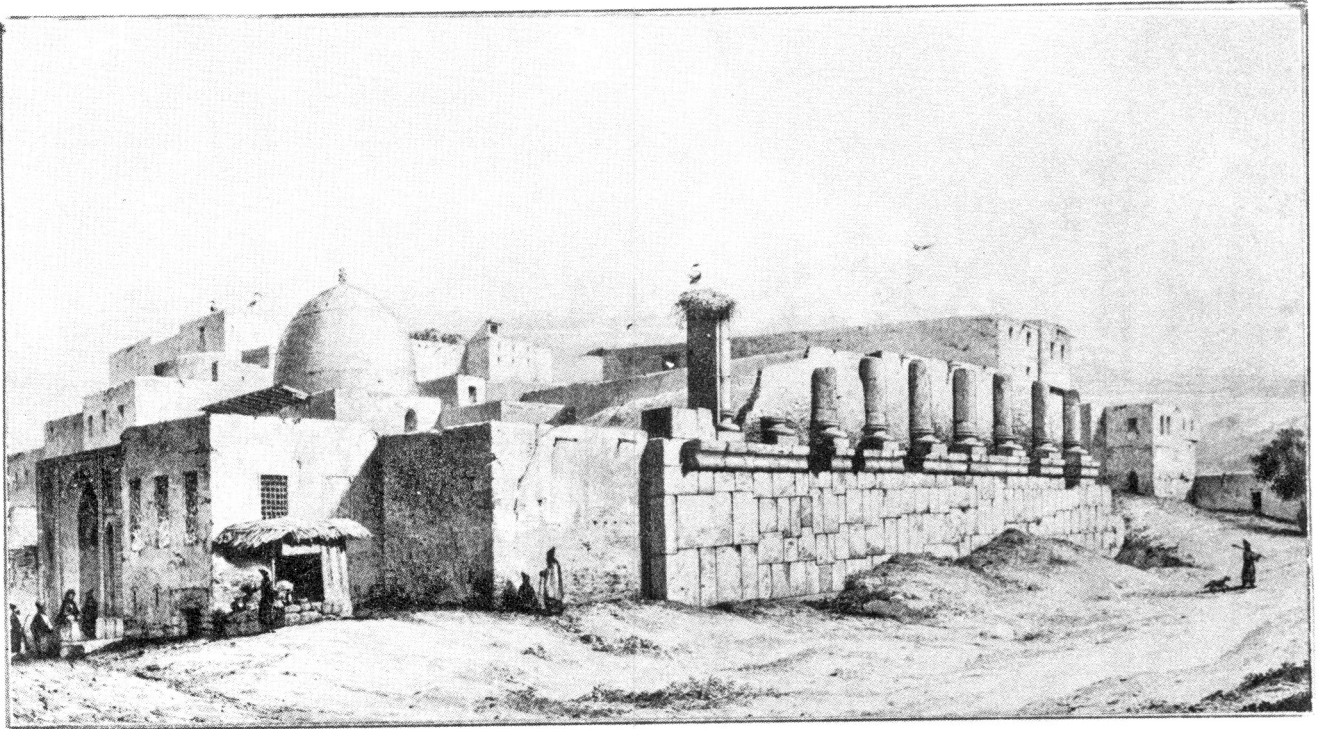

(نقشه - ۱ مکرر) - نقشه بخشهای آشکار شده چهار گوشه بنای باستانی برگرفته از شماره چهارم فرهنگ معماری

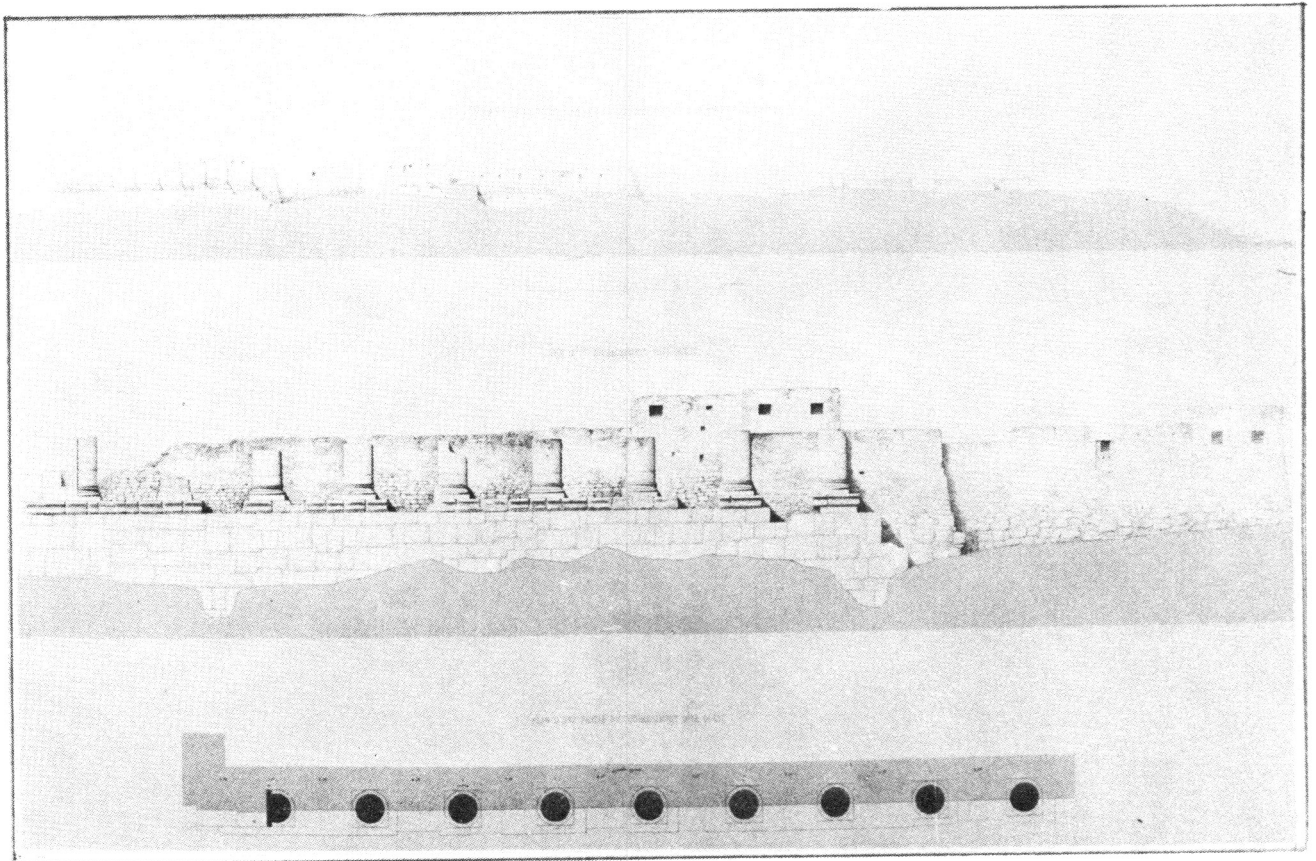
ایران مقاله کامبخش فرد

(نقشه ۱-۲) فلاندن کست - نقشه موقعیت شهرکنکا و رونقشها ماکن بافت شهری بر روی عرصه بنای باستانی

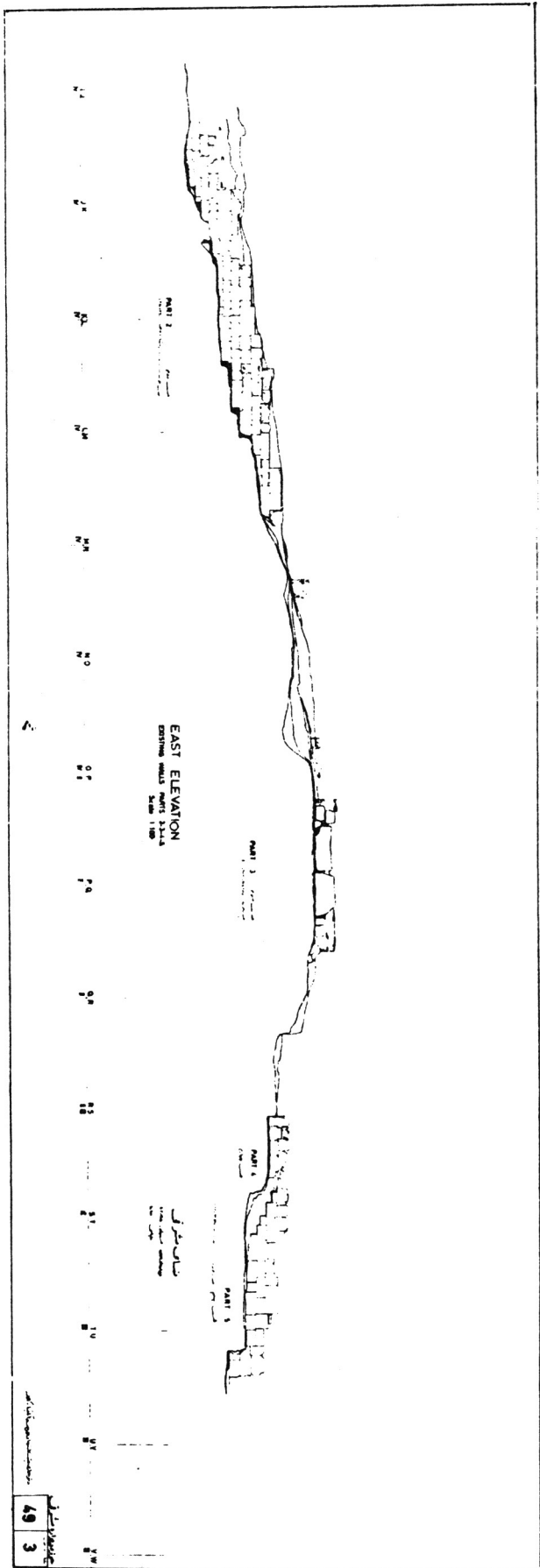

(نقشه ۲-۲) - فلان دن کست ۴۱-۱۸۴۰ - منظره گوشه شمال غربی، دیوار غربی و ستونهای فرازان در کنار بقعه امامزاده ابراهیم

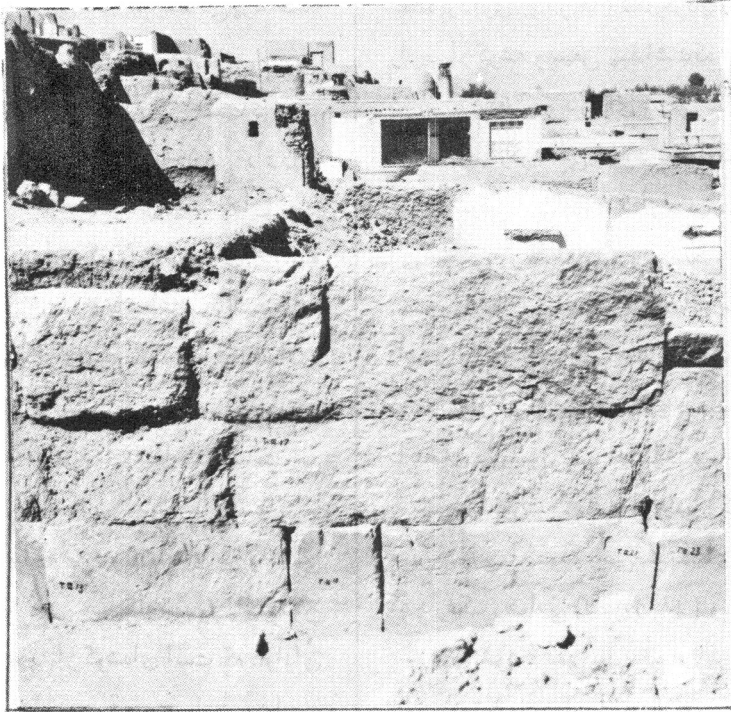

(نقشه ۲-۳) - فلان دن کست - (بالا) نمای عمومی جبهه غربی (پائین) - نقشه ۹ عدد ستون سنگی برج مانده

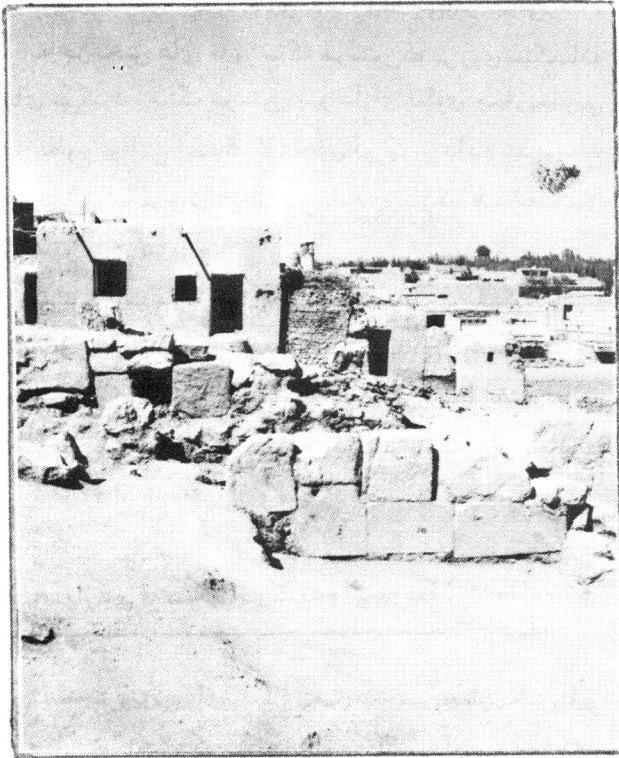
بر فراز دیوار سنگی جبهه غربی بنای باستانی

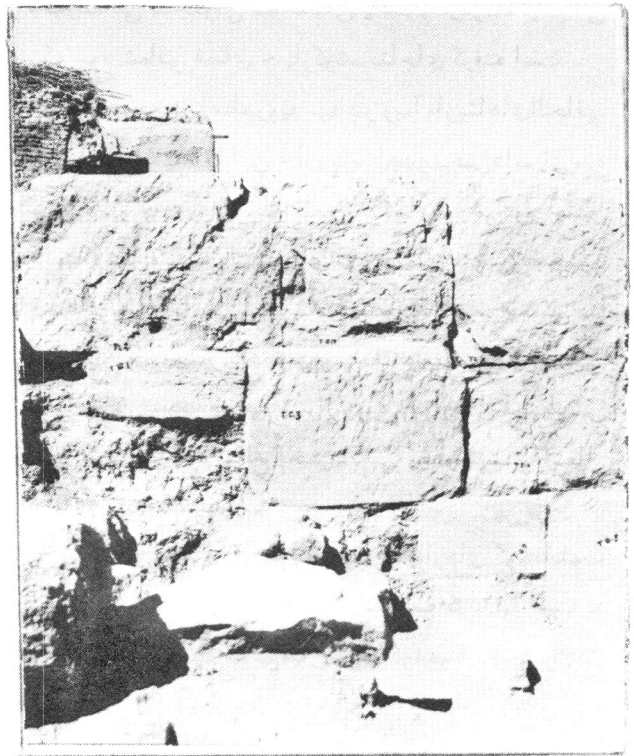
(نقشه ۳) - جنبه شرقی بنای باستانی . نمای ماند‌های سنگ‌های دیوارهای نیمه شمالی جنبه شرقی . برگرفته از مجله باستان‌شناسی و هنر ایران شماره ششم صفحه ۲۳ . مقاله آقای کامبخش فرد

(تصویر ۲-۱) بخش شمالی جبهه شرقی بنای باستانی. بخشی از
نمای دیوار شرقی و چشم انداز بافت ساختمانی شهر بر روی
جبهه شمالی عرصه بنای باستانی - دید به سوی غرب. ۱۳۵۰

(تصویر ۲-۳) بخش شمالی جبهه شرقی بنای باستانی
بخشی از نمای پلکان شرقی و بافت ساختمان بر روی جبهه
شمالی بنای باستانی - دید به سوی مغرب. ۱۳۵۰

(تصویر ۲-۲) بخش شمالی جبهه شرقی بنای
باستانی. بخشی از نمای دیوار پلکان شرقی - دید به
سوی مغرب.

بس گرانبها را برای جستجوی ویژگی‌های ساختمانی پرستشگاه پدید آورده است. (تصاویر-۳)

آشنایی به آهنگ ستون‌های سنگی، بررسی شکل‌های‌گیری آنها بر فراز دیوار سنگی، شناسایی میزان بلندی تراز رویه دیوار، بافت سنگ‌های نما، گونه پیوستن سنگ‌های نما، به دیگر سنگ‌های ساختمان دیوار، کمترین بهره‌ای است که می‌توان از برپا بودن این‌بخش از بنای باستانی برداشت کرد. هر یک از ستون‌های سنگی دارای سه سنگ، پایه، ساقه و سرستون است که در این بخش از ساختمان، سرستون‌ها فرو افتاده‌اند. بلندی سنگ ساقه ستون‌ها یکنواخت نیست ولی بلندی ستون‌ها برابر $3/54$ متر است. ستون‌های متوالی با فاصله محوری $4/75$ متر جاسازی شده و فضاهای پر و خالی فراز دیوار را شکل داده‌اند. به جز بخش‌های مدور پایه ستون بخش سکوی زیرین پایه ستون چهار گوشه‌ای است که درازای هر پهلوی آن برابر $1/80$ متر و بلندی آن 30 سانتی متر است و سنگ پایه ستون با واسطه سنگ فریز بر فراز دیوار استوار شده و سطح جانبی سکوی پایه ستون با اندک اختلافی بر راستای نمای دیوار جای گرفته است. قطر ساقه گرد ستون‌ها دست کم $1/35$ متر و در برخی از ستون‌ها به 145 سانتی متر نیز می‌رسد. به جز بخش‌های مدور سنگ سرستون که بر روی سنگ ساقه جای می‌گیرد، سنگ سرستون نیز دارای سکوی چهارپهلویی در سطوح فوقانی است که گوشه‌های آن برش داده شده و سطح فوقانی آن را با طرح و تراش هندسی ساده‌ای زینت کرده‌اند (نقشه-۴) (تصویر-۴)

گفتنی است در طرحی که از سرستون بنای پرستشگاه آناهیتا توسط فلاندن - کست تهیه گردیده بریدگی گوشه‌های سکوی چهارپهلوی سرستون منظور نشده و بهمین لحاظ نقشه‌نمایی که از این سرستون ترسیم نموده‌اند با طرح واقعی آن مغایرت دارد (۱۲).

۴-۱- پاره‌ای از مشخصات کالبدی بستر بنا.

با سنجش ویژگی‌های کالبدی بستر و همچنین معماری بخش‌هایی از فضای پرستشگاه که تاکنون ضمن خاک‌برداری، بررسی و

نقشه‌برداری از آن‌ها آشکار گردیده، می‌توان فضای پرستشگاه را چهار گوشه وسیعی پنداشت که درازای شمالی - جنوبی آن برابر 220 متر و درازای شرقی - غربی آن 212 متر است. بر این چهار گوشه می‌بایست چهار گوشه کوچکی را بر بخش شمالی جبهه شرقی آن افزود که از حد جنوبی و همچنین حد شمالی آن نشانی برج‌مانده و در سطح آن لایه‌های سنگ‌های مطابق بستر بنا نمایان است. در فضای جبهه شمالی بنا نیز تاکنون کاوشی نشده و به جز بخش کوچک غربی جبهه شمالی (در گوشه شمال غربی بنا) فضای جبهه شمالی و رابطه بنای باستانی با فضای پیرامونی آن ناشناخته مانده است. هر چند که فضای "تپه باقورت" خارج از چهار گوشه فضای پرستشگاه به نظر می‌رسد ولی با وجود برخی نشانه‌های جستجو نشده و ناشناخته‌ای که در عکس هوایی (تصویر-۱) و نقشه‌های "فلاندن - کست" دیده می‌شود، نمی‌توان فضای این تپه و دیگر اراضی پیرامون چهار گوشه بنای باستانی را بیرون از فضای مطالعاتی پرستشگاه به شمار آورد. (نقشه - ۵)

بنای چهار گوشه پرستشگاه بر تپه سنگی بستر شیب دار خود آن چنان جاسازی شده است که مرکز قله بلندی‌های تپه سنگی بر محور شمالی - جنوبی بنا انطباق یافته و مرکز قله تپه سنگی در یک سوم شمالی فضای چهار گوشه بنا جای گرفته است. هر چند که بخش اعظم رویه تپه در زیر آوار بناهای الحاقی پنهان مانده است، با این حال با مشاهده بخش‌هایی از رویه سنگی تپه در جابه جای سطح قله و دامنه‌های آن می‌توان چنین پنداشت که شکل منحنی بلندی‌های تپه در نمای جنوبی و همچنین نمای شمالی بنای باستانی نسبت به محور شمالی - جنوبی بنا قرینه باشد. و همچنین به نظر می‌رسد که قله تپه سنگی و برجستگی دامنه‌های آن نسبت به سطح تراز رویه دیوارهای محیطی آن فضایی معادل دو سوم سطح بخش شمالی چهار گوشه را اشغال کرده باشد. (نقشه - ۶)

پائین ترین نقطه تپه سنگی در پای دیوارهای گوشه جنوب شرقی بنا به عنوان مبدا ارتفاعات انتخاب گردیده است که نسبت به سطح قله تپه سنگی میان چهار گوشه بنا در حدود 32 متر پست تر است. سطح تپه سنگی در سراسر درازای پای دیوار جبهه جنوبی

(تصویر ۳-۱) گوشه شمال غربی بنای باستانی . نمای بنای افزوده بر فراز بنای باستانی - دید به جنوب شرقی . ۱۳۵۰

(تصویر ۳-۲) گوشه شمال غربی بنای باستانی . نمای بنای افزوده بر فراز بنای باستانی - دید به سوی

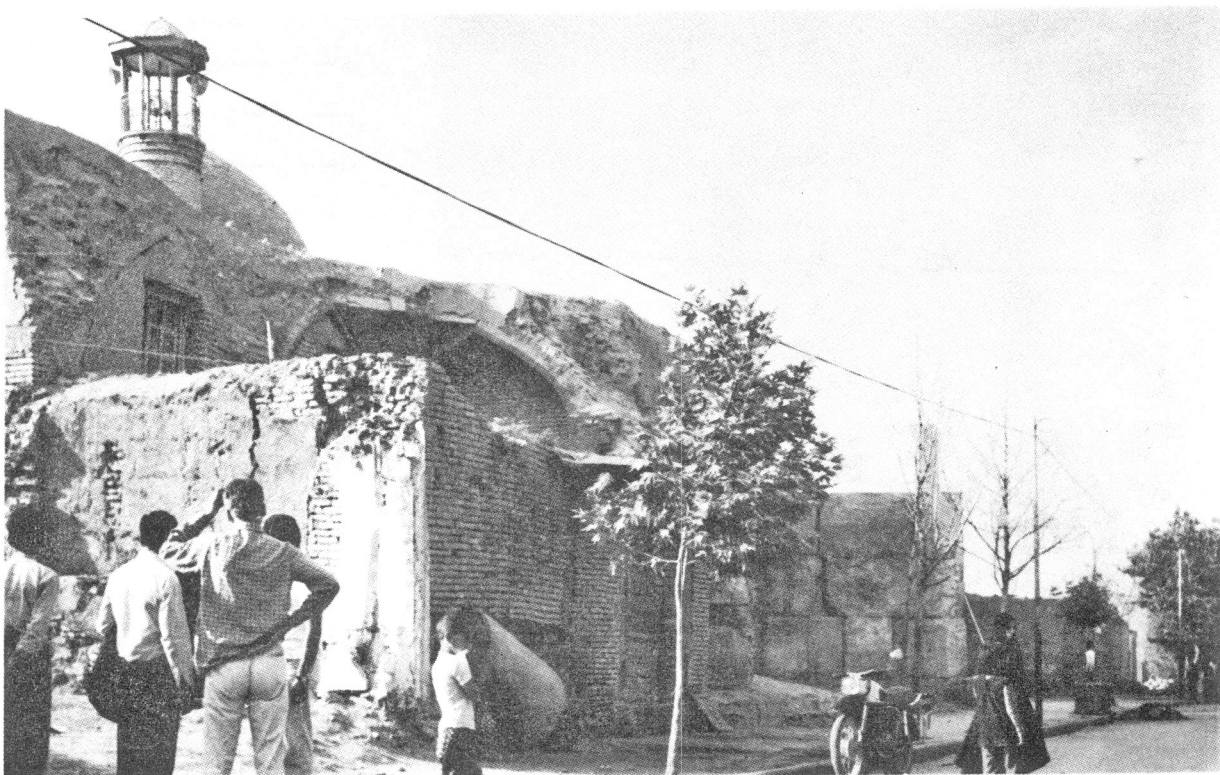
جنوب شرقی . ۱۳۵۰

(تصویر ۳-۳) فضای شمالی گوشه شمال غربی بنای باستانی . در سمت چپ تصویر ساقه ستون سنگی در زیر شالوده بنای افزوده درخور توجه است . - دیدبه سوی جنوب شرقی . ۱۳۵۰

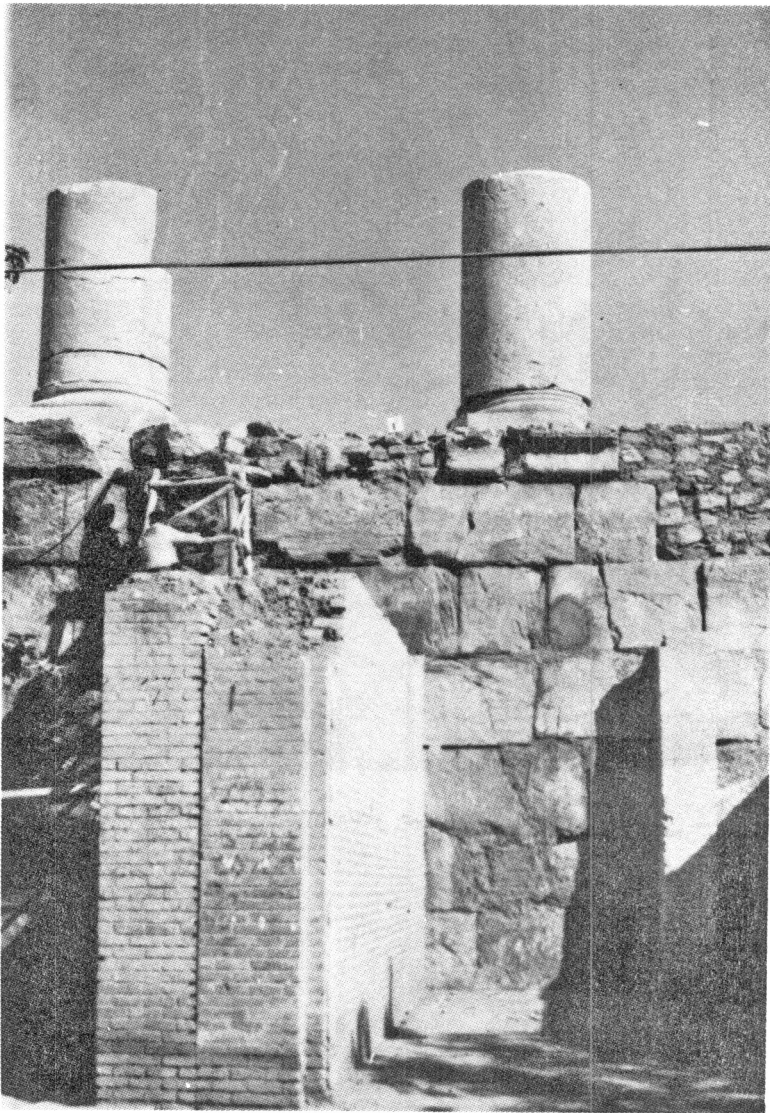
(تصویر ۳-۴) گوشه شمال غربی بنای باستانی . بخشی از نمای دیوار سنگی جبهه شمالی بنای باستانی در سمت راست تصویر به چشم می خورد . دید به سوی جنوب شرقی . ۱۳۵۰

(تصویر ۳-۵) منظر خیابان غربی بنای باستانی - دید به سوی جنوب شرقی . ۱۳۵۰

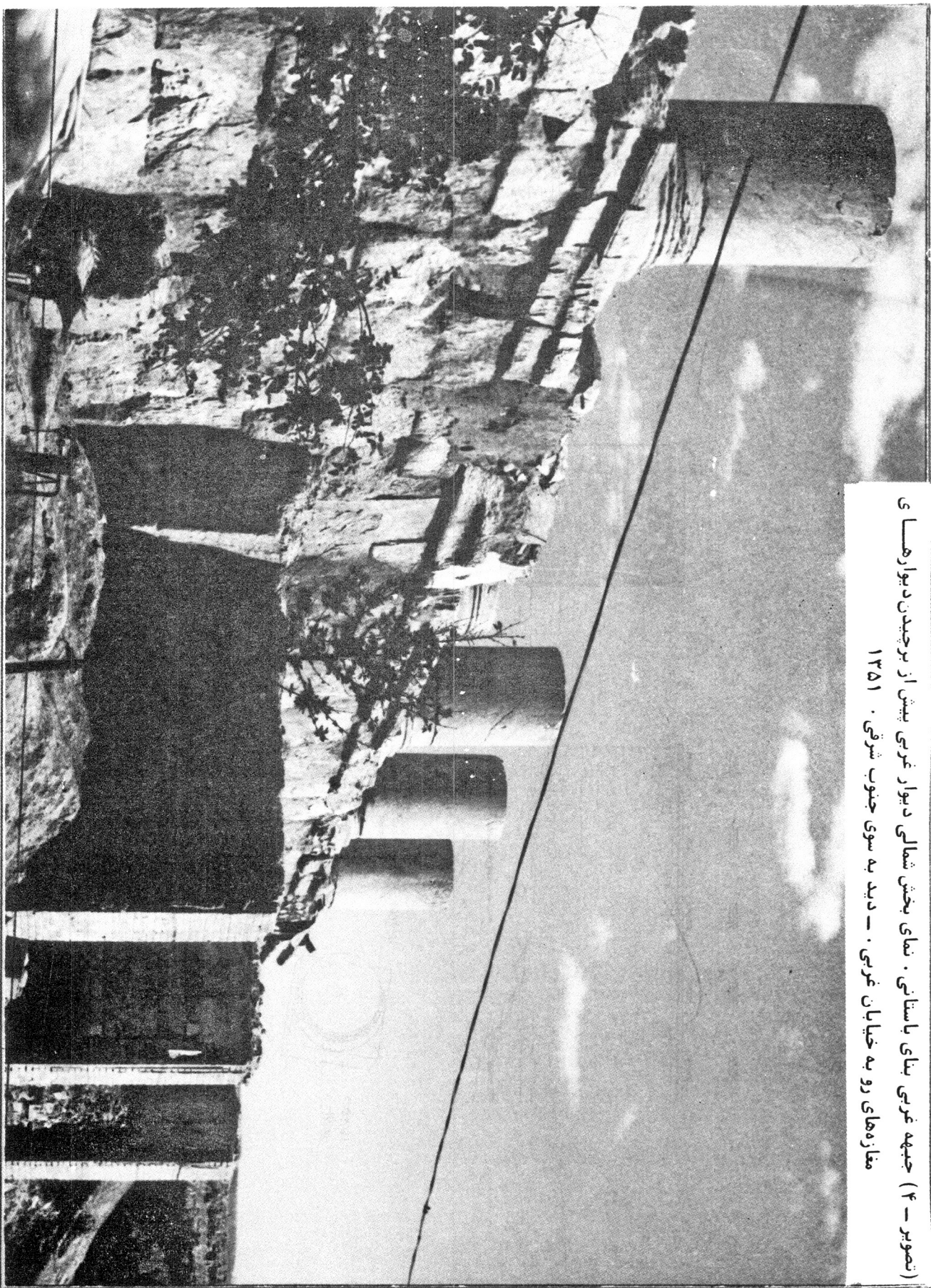
(تصویر ۳-۶) فضای شمال غربی بنای باستانی . بنای بقعه امامزاده ابراهیم بر فراز دیوار شمالی بنای باستانی در سمت چپ تصویر پوسته سنگی نمای دیوار شمالی بنای باستانی به چشم می خورد - دید به سوی مشرق ۱۳۵۱

(تصویر ۷-۳) جبهه غربی بنای باستانی
 باستانی . بخشی از نمای
 دیوار غربی بنای باستانی
 پیش از برجیدن دیوار
 مغازه‌های روبه خیابان
 غربی . - دید به سوی
 مشرق . ۱۳۵۱

(تصویر ۸-۳) جبهه غربی بنای باستانی
 نمای بخش میانی دیوار
 غربی پس از برجیدن
 خانه‌های هم سطح
 خیابان غربی . - دید
 به سوی مشرق . ۱۳۵۱

(تصویر - ۴) جنبه غربی بنای باستانی . نمای بخش شمالی دیوار غربی پیش از برچیدن دیوارهای
مزاره‌های رو به خیابان غربی . - دید به سوی جنوب شرقی . ۱۳۵۱

یکنواخت به نظر می‌رسد و می‌توان بستر سنگی پای دیوارهای گوشه‌های جنوب شرقی و جنوب غربی بنا را هم‌تراز تصور نمود. شیب عمومی بستر بنا از شمال به سوی جنوب است و در بخش‌های بیرونی هر یک از جبهه شرقی و غربی و همچنین بخش‌های درونی فضای چهار گوشه بنا شیب‌های متغیر و گاه تندی به چشم می‌خورد.

بستر سنگی فضای چهار گوشه کوچک جبهه شرقی از دیگر نقاط فضای خارجی جبهه شرقی بلندتر است و در فاصله ۳۰ تا ۵۰ متری راستای جبهه شمالی بلندی آن از گوشه جنوب شرقی به ۱۸ متر می‌رسد و از فاصله سی متری جبهه شمالی با شیب معکوس تندی به گوشه شمال شرقی سرازیر به نظر می‌رسد.

از مقایسه تغییرات شیب تپه سنگی در پای دیوار جبهه شرقی (به میزان ۱۸ متر بلندی در طول یکصد و هفتاد متری بخش جنوبی جبهه شرقی) با شیب‌های متغیر بستر جبهه غربی بنا (که به میزان ۱۲ متر بلندی در طول ۲۲۰ متری دیوار غربی است)، چنین برمی‌آید که شیب جبهه شرقی به مراتب بیشتر از شیب بستر بنا در جبهه غربی است و بلندترین سطح تپه در جبهه شرقی بنا به میزان ۶ متر از بلندترین نقطه پای دیوار جبهه غربی (در گوشه شمال غربی) بلندتر است.

با توجه به اینکه بخش شمالی جبهه شرقی با درازایی قریب به سی متر، دارای شیب معکوسی به سمت شمال است و گوشه شمال شرقی بنا تاکنون ناشناخته مانده است، می‌توان بلندی سطح بستر بنا را در گوشه شمال شرقی هم‌تراز با پای دیوارهای گوشه شمال غربی تصور نمود و در این صورت برآیند افت و خیز شیب بستر بنا را در بخش ناشناخته جبهه شمالی، می‌بایست به موازات بستر جبهه جنوبی و به میزان ۱۲ متر بلندتر از آن در نظر گرفت.

۱-۵- عناصر عمده شناخته شده معماری بنای پرستشگاه :

با همه تلاشی که ضمن کاوش‌های باستان شناسی در این بنای عظیم سنگی به عمل آمده است، بسیاری از مشخصات معماری و زمینه‌های رفتاری مردم و همچنین بهره‌ای که از این بنا می‌بردند ناشناخته مانده است و می‌توان فعالیت‌هایی که تاکنون در پیرامون و درون بنا صورت پذیرفته، نخستین گام پژوهشی در این محوطه به شمار آورد که با شناسایی برخی از مشخصات معماری بنا همراه بوده و روزنی برای طرح پرسش‌های

تازه باز کرده است.

مانده‌هایی از نمای خارجی بنا که در جبهه شرقی و جنوبی آن نمایان گردیده است، ساختمان فضای چهار گوشه بنایی را نشان می‌دهد که بر سطوح شیب‌دار تپه سنگی استوار شده و به دیوارهای حجیم و مرتفعی محدود گشته است و به جز بخش کوچکی از دیوار محیطی (در بخش شمالی جبهه غربی) که برجای مانده دیگر بخش‌های آن فرورویخته و سنگ‌های تراشیده نمای آن بر روی سطوح شیب‌دار تپه سنگی فرو غلطیده‌اند و در این میان، تنها برخی از سنگ‌های سطوح زیرین نمای خارجی بنا برجای مانده‌اند.

میزان آسیب‌هایی که بر نقاط مختلف نمای خارجی بنا وارد آمده یکسان نبوده و نوع چرخش و فرو افتادگی بخش‌های مختلف آن متفاوت است. با توجه به وسعت ۴/۷ هکتاری بنا و شیب بسیار تند بستر سنگی آن، شیوه اصلی دفع آب‌های سطحی در خورتوجه بیشتری است، چه بسا، جریان و هجوم آب‌های سطحی به فضاها پست داخلی بنا و از کار افتادن سیستم دفع آب‌های سطحی را می‌بایست یکی از علل آسیب‌پذیری دیوارهای محیطی آن به شمار آورد که احتمال دارد هنوز هم مانده‌های ساختمانی بنای باستانی را بویژه پس از خاک‌برداری موضعی و یا عمومی آن تهدید نماید.

۱-۶- بررسی مانده‌های معماری دیوارهای جبهه شرقی :

با پیگردی و کاوش‌های پای دیوارهای جبهه شرقی، مانده‌های سنگ‌های نمای دوسوی پلکانی (یک طرفه) نمایان گردیده است که دسترسی سطوح پست گوشه شمال شرقی را به سطح مرتفع فضای چهار گوشه کوچک جبهه شرقی ممکن می‌ساخته است، (تصویر ۲-۲) در فاصله ۱۵۰ متری میان فضای چهار گوشه کوچک، تا گوشه جنوب شرقی بنای باستانی، به جز بخش‌های نه چندان طولی که در نزدیکی این چهار گوشه جای دارند، اکثر سنگ‌های نمای دیوار جبهه شرقی فرو افتاده است و علاوه بر آن سنگ‌های بدون تراش توکار این دیوار نیز فرو افتاده یا کنده شده‌اند و بخش‌های پا برجای آن بلندی چندانی ندارد. بدیهی است که نمی‌توان بدون دستیابی به طرح کلی بنا و برنامهریزی و محاسبه بخش‌های فرو افتاده به میزان بلندی دیوار در جابه‌جای جبهه شرقی اشاره کرد.

در این فاصله ۱۵۰ متری تعدادی از سنگ‌های پایه، ساقه

تراش‌نمای داخلی دیوار شرقی، پهنای ۱۸/۵ متری آن اندازه‌گیری شده و احتمال دارد سراسر درازای یکصد و پنجاه متری بخش جنوبی دیوار شرقی با همین پهنای ساخته شده باشد.

از نمایان شدن بخشی از رویه تپه سنگی در کاوش‌های میان جبهه شرقی، چنین برمی‌آید که سازندگان بنا رویه طبیعی تپه سنگی را به جای نمای کف داخلی بنا برگزیده باشند.

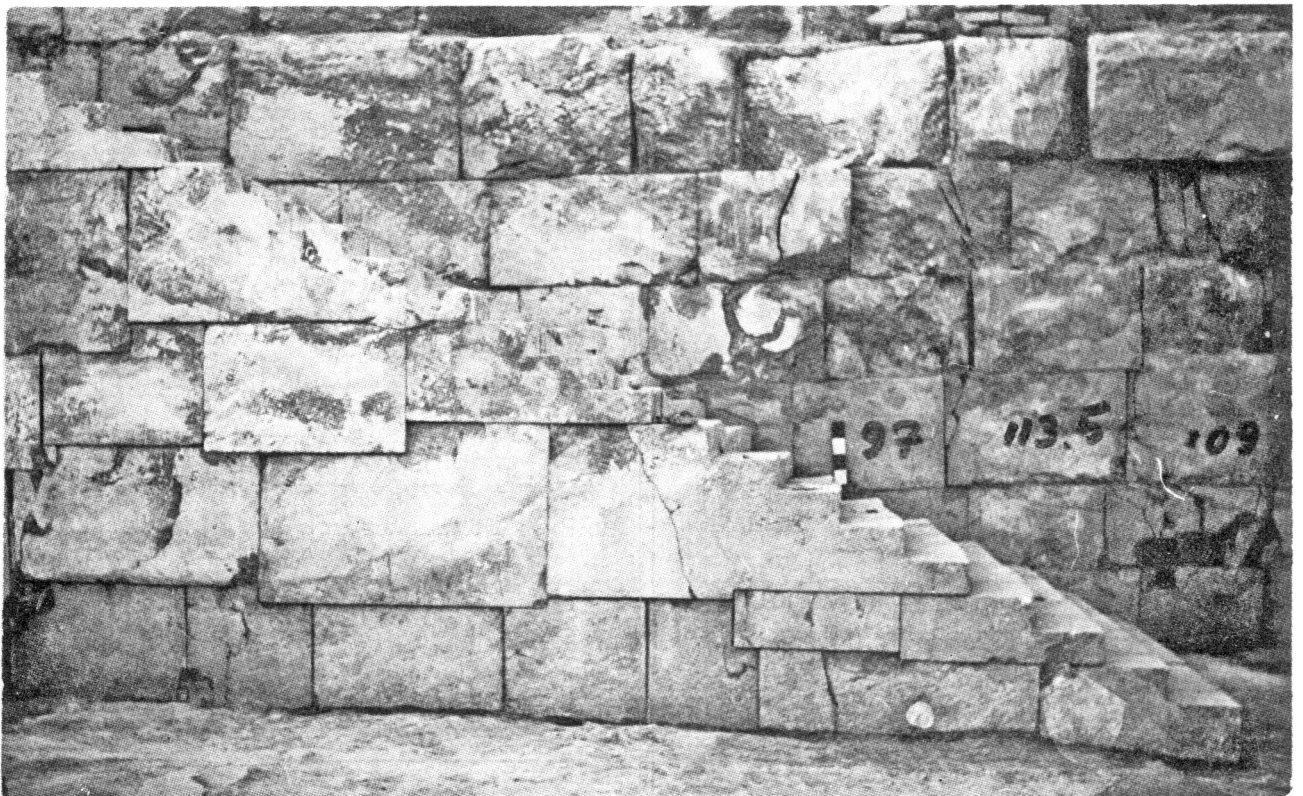
۱-۷- بررسی مانده‌های معماری جبهه جنوبی

مانده‌های دودستگاه پلکان که از دوسوی شرق و غرب دسترسی از سطوح پست تپه سنگی را به بلندی‌های میانی دیوار جنوبی بنا تا مین میکرده، در کاوش‌های ۱۳۴۹ و ۱۳۵۰ نمایان گردیده است (۱۵) (تصویر - ۵) پهنای پلکان برابر ۴/۱۰ متر است

و سرستون نمایان گردیده است که چون بر سطح شیب دار تپه سنگی فرو غلطیده‌اند، می‌بایست برای شمارش و مکان‌یابی ستون‌های کامل فراز دیوار اجزای سه‌گانه آنها را با یکدیگر مقایسه نمود. (۱۳)

در پای دیوار شرقی، نشانه‌های پله‌هایی بر سطح تپه سنگی نمایان گردیده که برای سهولت رفت و آمد در پای دیوار، بر حسب تغییرات شیب تپه سنگی در فاصله‌های دور و نزدیک یکدیگر جاسازی شده‌اند. در زیر کف سنگی هموار پای دیوار که با سنگ‌های تخت کوچک محکم شده در ملاط‌آهکی یا گچی ساخته شده، گورهای مربوط به دوره اشکانیان درون تپه سنگی جاسازی شده است. (۱۴) (نقشه - ۵)

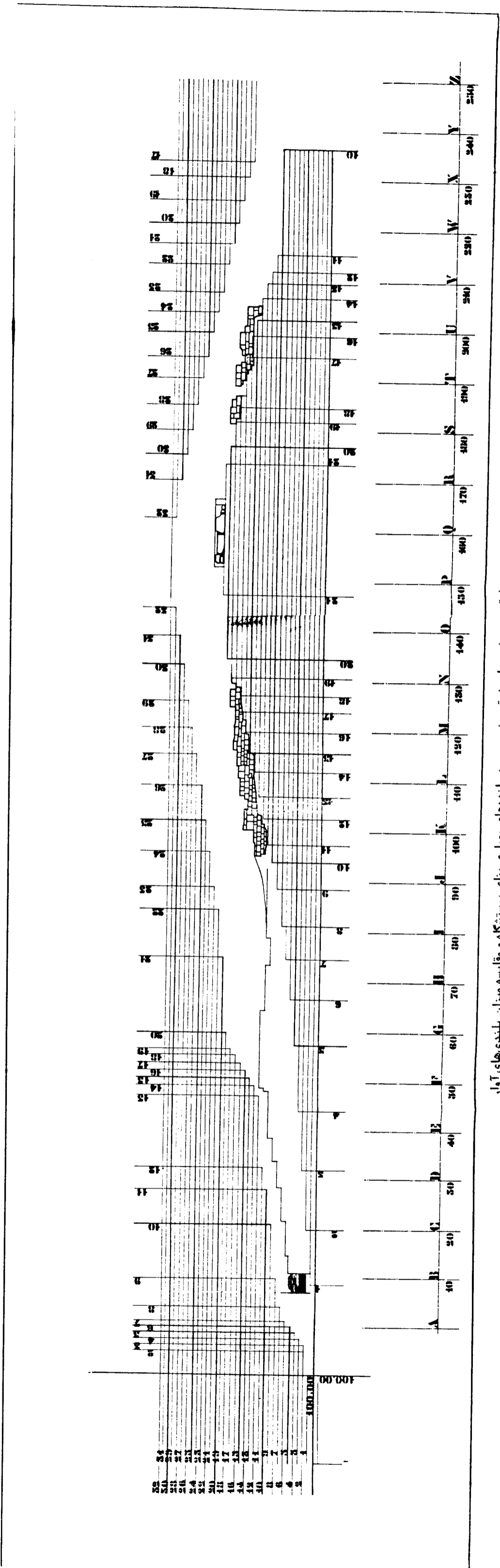
در جستجوی پهنای دیوار جبهه شرقی، بخش میانی آن خاک‌برداری شده و با نمایان شدن لبه تخته سنگ‌های بدون

(تصویر - ۵) جبهه جنوبی بنای باستانی. نمای مانده‌های پلکان شرقی جبهه جنوبی - دید به سوی شمال

۱۳- در مقاله آقای گامبخش فرد در شماره ششم باستان‌شناسی و هنر ایران تعداد ستون‌های جبهه شرقی بین ۲۰ تا ۲۴ عدد برآورد شده است.

۱۴- نگاه‌کننده صفحه‌های ۱۳ و ۲۸ و ۲۹ شماره ششم مجله باستان‌شناسی و هنر ایران مقاله آقای گامبخش فرد. ۱۵، ۱۶، ۱۷- نگاه‌کننده صفحه‌های ۲، ۷، ۸، ۱۱، ۱۳، شماره نهم و دهم مجله باستان‌شناسی هنر ایران، مقاله آقای گامبخش فرد.

(نقشه - ۵) - نمای شرقی وضع موجود مانده‌های معماری بنای پرستگاه و مقایسه میزان بلندی‌های آوار روی تپه سنگی بستری‌نا در بخش مرکزی و جبهه شرقی . برگزینماز نشریه آ . م . آی . نقشه‌میان صفحه‌های ۷۶ و ۷۷ ، مقاله آقای مسعود آذرینوش

آنها ، نشانه هایی از دگرگونی آهنک یکنواخت ستون های فراز دیوارو متفاوت از سنگ های گوشه شمال غربی بنا را می توان در گوشه جنوب غربی تماشا کرد . (تصاویر ۶-)

نظر به اینکه کاوش و خاک برداری از سنگ های فرو ریخته گوشه جنوب غربی نیمه کاره رها شده است ، با احتمال اینکه سنگ های متفاوت دیگری در زیر لایه های خاک پنهان مانده باشد ، تنها پس از دست یابی به مجموعه سنگ های فرو مانده در پیرامون گوشه جنوب غربی می توان با اطمینان بیشتری به معرفی معماری این بخش از بنا و طرح بازسازی آن پرداخت . با این حال چون آقای مسعود آذرنوش با توجه به برخی از مشخصات سنگ های فرو افتاده و نمایان گوشه جنوب غربی با اظهار نظر شتاب زده ای دست به ترسیم طرح بازسازی این گوشه

ولی چون سطوح فوقانی دیوار جنوبی فرو ریخته ، بررسی ارتفاع دیوار جنوبی و تعداد پله های هر یک از پلکان ها ، مستلزم بررسی جزئیات و مکان یابی سنگ های فرو ریخته این بخش از بنای باستانی است . (۱۶)

در بخش شرقی دیوار جنوبی تعدادی از سنگ های پایه ، ساقه و سرستون به همراه سنگ های نمای دیوار در فضای خارجی جبهه جنوبی فرو افتاده است (۱۷)

در بخش غربی دیوار جنوبی ، به همراه سنگ های نمای دیوار و سنگ های بخش های مختلف ستون های سنگی ، علاوه بر سنگ های نمای دو نیش دیوار گوشه جنوب غربی ، سنگ های دیگری نیز در سال ۱۳۵۱ از دل خاک بیرون و آشکار شده اند که در شکل ، تراش و ترکیب بخش های قابل انطباق برخی از

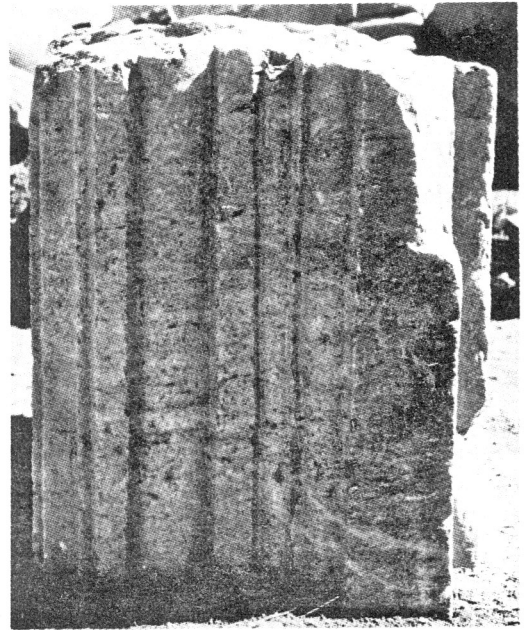
(تصویر ۱-۶) گوشه جنوب غربی بنای باستانی . نمای عمومی سنگ های نمای فرو ریخته بنای باستانی که در سال ۱۳۵۱ از دل خاک بیرون شده اند و با وجود بناهای شهری در مغرب جبهه جنوبی کاوش های باستان شناسی جبهه جنوبی نیمه کاره رها شده است . دید به سوی شمال - ۱۳۵۱

۱۶- همان جا

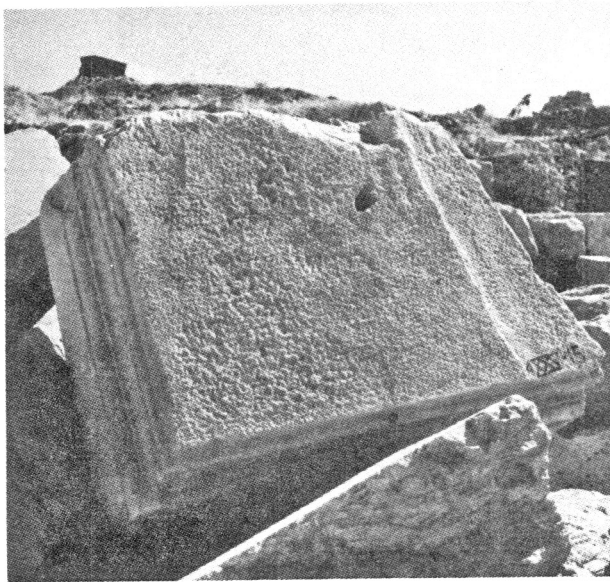
۱۷- همان جا

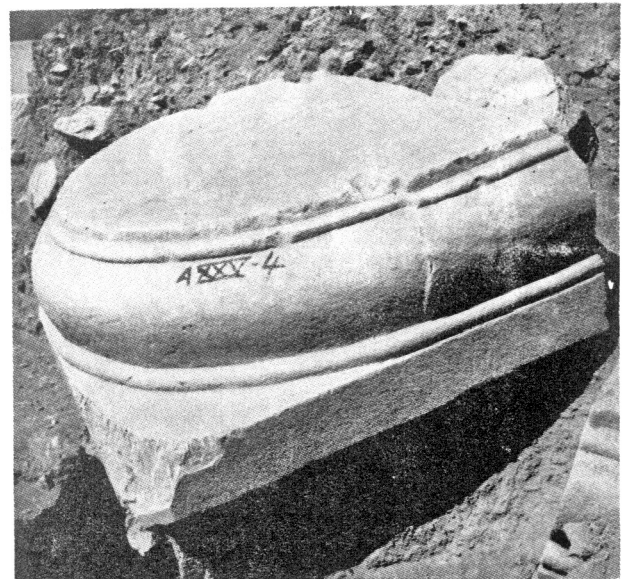
(تصویر ۶-۳) گوشه جنوب غربی بنای باستانی .
نمای سنگ ناشناخته‌ای که تاکنون تنها
نمونه آن در این بخش از بنای باستانی
دید شده است . ۱۳۵۱

(تصویر ۶-۲) گوشه جنوب غربی بنای باستانی . نمای
سنگ ناشناخته‌ای که تاکنون تنها نمونه آن در این
بخش از بنای باستانی دیده شده است . ۱۳۵۱

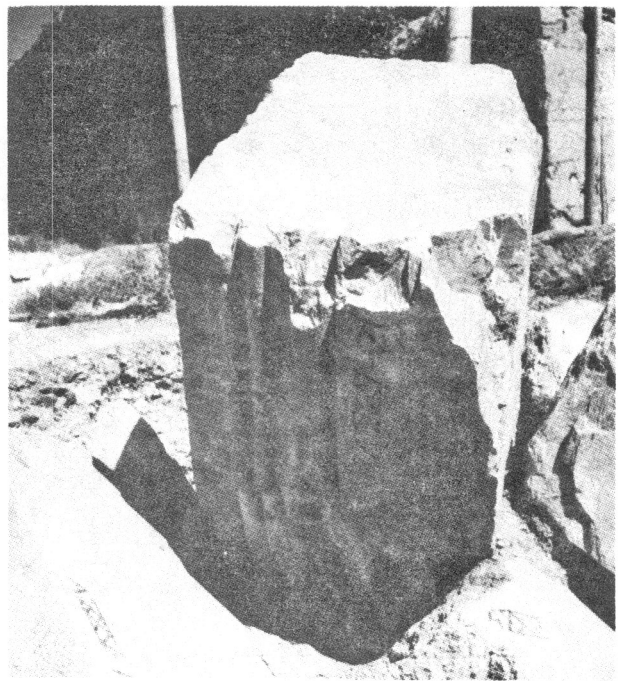
(تصویر ۶-۵) گوشه جنوب غربی بنای باستانی .
سنگ پایه ستون دو نیش تخت با ایزار
بندی همچون پایه ستون‌های گرد ، که
تاکنون تنها نمونه آن در این بخش از
بنا دیده شده است . ۱۳۵۱
اثر/ ۱۹۱۸

(تصویر ۶-۴) گوشه جنوب غربی بنای باستانی .
نمای سنگ سرنیم ستون گرد که تاکنون
همانند آن در گوشه شمال غربی بنا
نیز دیده شده است . ۱۳۵۱

تصویر ۷-۶ گوشه جنوب غربی بنای باستانی سنگ پایه نیم ستون گرد، که همانند آن با اندکی اختلاف توسط فلاندن کست، تکسیه ترسیم شده است. ۱۳۵۱

تصویر ۶-۶ گوشه جنوب غربی بنای باستانی سنگ پایه نیم ستون گرد، که همانند آن با اندکی اختلاف توسط فلاندن کست تکسیه ترسیم شده است. ۱۳۵۱

بنا، بخشی از معماری بافت شهری قرون چهارم و پنجم هجری به همراه ساختمان یک حمام عمومی نمایان شده است. (۲۵) پس از برجیده شدن بخش‌هایی از معماری بناهای متاخرو همچنین قرون چهارم و پنجم هجری، مانده‌هایی از دیوار مرکزی بنای باستانی آشکار گردید که درازای آن در جهت شرقی غربی برابر ۹۳ متر است و پهنایی برابر ۹/۳۵ متر دارد. این دیوار از دو سوی شرقی و غربی دارای برگشتی یا همان پهنای به سمت شمال است و به دامنه‌های نزدیک برجستگی تپه سنگی میان چهار گوشه بنا می‌رسد. (۲۱) در ساختمان این دیوار از لاشه سنگ‌های بزرگی که دست‌کم

از بنا زده اند و با نتیجه‌گیری نادرستی مشخصات طرح پیشنهادی خود را در مقایسه با معماری طاق‌گرا در سراسر طول جبهه جنوبی عمومیت داده‌اند، بر حسب اهمیت مدارک برجای مانده از معماری این بخش از بنای تاریخی و ضرورت تعمق بیشتر در مشخصات یک به یک آنها، بهری از این نوشته (۱۸) به معرفی سنگ‌های آشکار این گوشه از بنای باستانی اختصاص یافته است. (۱۹) (نقشه شماره ۶)

۱-۸- بررسی عناصر معماری بخش میانی چهار گوشه بنا

در سال‌های ۱۳۴۹ - ۱۳۵۱ ضمن کاوش در بخش‌های مرکزی

۱۸- به پیوست - (۱) این نوشته نگاه کنید.

۱۹- آقای الساندروریکان نیز همانند آقای مسعود آذرنوش دچار اشتباه زدگی شده و با طرح بازسازی (جبهه جنوبی) مشابهی نظراتی ابراز داشته و در مقاله خود منتشر نموده‌اند، به آگاهی نامه سازمان ملی حفاظت آثار باستانی شماره ۳۵ نگاه کنید.

۲۰- به مقاله آقای کامبخش فرد در مجله باستانشناسی و هنر شماره ششم نگاه کنید.

۲۱- همان جا

(تصویر ۱-۷) بخش مرکزی بنای باستانی .
نمای جنوبی نیمه غربی دیوار مرکزی ۱۳۵۱

یک وجه آن تخت است و در سطح جانبی بنا بکار رفته ،سود جسته‌اند . در پیرامون لبه هر یک از سنگ‌های تخت نمای جانبی از سنگ های تخت کوچکی ، برای پرکردن فضای نامنظم بین سنگ‌های بزرگ ،سود برده‌اند . ملاط گچی میان سنگ‌ها فرسوده و شسته شده و نمای جانبی آن از اندود گچی پوشیده بوده که جز در برخی از سطوح پائینی دیوار ، نشانی از آن نمانده است (تصاویر - ۷)

این دیوار در میان چهار گوشه بنای باستانی چنان جاسازی شده که فاصله دوبرشرفی و غربی آن به ترتیب از نمای خارجی جبهه شرقی و جبهه غربی با اندک اختلافی (به میزان ۸۰ سانتی متر) به یک فاصله است و همچنین راستای بر شمالی آن در یک سوم جنوبی درازای شمالی - جنوبی چهار گوشه بنا جای دارد و هر چند که رویه دیوار در دو سطح دیده میشود ، بلندی آن رامی‌توان با رویه دیوار گوشه شمال غربی هم تراز در نظر گرفت آن چنانکه بخش پست آن فرو ریخته باشد . (۲۲) با توجه به اندازه پهنای و وسعت رویه دیوار مرکزی می‌توان این دیوار را همانند دیوارهای پیرامونی چهار گوشه بنای باستانی گذرگاه و یا مهتابی وسیعی پنداشت ، که از نوع استفاده از فضای آنها ، رفت و آمد و یا مراسمی که بر روی آنها صورت می‌گرفته و یا نوع رابطه دیوار مرکزی با دیوارهای محیطی بنا اطلاعی بدست نیامده است .

(تصویر ۲-۷) بخش مرکزی بنای باستانی .
نمای جنوبی بخش میانی
دیوار مرکزی در زیر مانده‌های
معماری مربوط به قرون چهارم
و پنجم هجری - ۱۳۵۱

(تصویر ۳-۷) بخش مرکزی بنای باستانی .
 نمای جنوبی بخش فرو ریخته
 دیوار مرکزی که ملاط گچی
 درون آن فرسوده و شسته شده
 است . ۱۳۵۱

(تصویر ۴-۷) بخش مرکزی بنای باستانی .
 اندودگچی نمای جنوبی دیوار
 مرکزی برگرفته شده از تابلو
 ۱۲ نشریه A.M.I مقاله
 آقای مسعود آذرنوش . کپی
 عکس از آقای ژرژ سرکیس
 موسسیان .

محدوده‌ای با وسعت اندکی کمتر از ۱۲۰۰ مترمربع برفراز قله تپه سنگی توسط آقای آذرنوش کاوش گردیده که بانمایان شدن مانده‌هایی از یک ردیف شالوده سنگی همراه بوده است. (۲۳) درازای مجموعه شالوده‌ها در جهت شرقی - غربی برابر ۵ متر و در جهت شمالی - جنوبی ۳۰ متر گزارش شده است. بلندترین نقطه مانده‌های سکوی فوقانی به ارتفاع ۳۱/۹۴ متر و پایین‌ترین نقطه شناخته شده آنها در جنوب ۲۸/۲۲ متر و در غرب ۲۹/۵ متر نسبت به پای دیوارهای گوشه جنوب شرقی بلندتر است. (نقشه‌های ۷-)

هرچند که ایشان ضمن گزارش مختصری از مشخصات یافته‌های خود برفراز قله تپه سنگی و مقایسه بافت سنگ‌های آن با دیگر دیوارهای بنا، کوشش زیادی برای ایجاد زمینه‌های ذهنی و طرح پیش فرض‌هایی برای ابراز نظر معمول داشته‌اند، لکن نتیجه‌گیری مقرون به‌واقع و تشخیص نوع رابطه عوامل معماری فراز قله تپه سنگی با دیگر عوامل معماری بنای باستانی رامی بایست به کاوش و جستجوهای بیشتری در فضاها و نشاخته‌بنا موکول نمود که تاکنون دنبال نشده است. (۲۳)

فصل ۲ - پیشینه مرمت بنای باستانی :

همچنان که از آغاز پیدایش اندیشه برپا کردن بنا و حتی پیش از آن زمینه‌های نگهداری و تعمیرات آن نقش عمده‌ای در برنامه‌ریزی ساختمان بناهای کهن داشته است. از آغاز اندیشه کاوش‌های باستان‌شناسی در فضای معماری بنای تاریخی نیز،

دست یابی به طرح بازسازی هریخش و یا مجموعه بخش‌های گوناگون بنا که خود زمینه ساز پژوهش‌های فنی و آسیب‌شناسی و بالاخره مرمت بنای باستانی است، از نخستین اهداف کاوش‌های باستان‌شناسی به شمار می‌آید.

بر همین اساس، همزمان با آشکار شدن مانده‌های معماری برج‌سنگ‌های فروریخته جبهه شرقی، و تخمین وضعیت محوطه باستانی در سال ۱۳۴۹، در برنامه‌ریزی نقشه‌برداری عمومی از بنا و ثبت و ضبط مشخصات کالبدی وضع موجود مانده‌های معماری، بگونه‌ای اندیشیده شد که با برجیدن سنگ‌های فرو افتاده بر سطح لایه‌های فوقانی و دسترسی به عوامل معماری مدارک باستان‌شناسی لایه‌های زیرین آنها، بتوان ضمن بررسی چرخش و پیچش بخش‌های فرو افتاده، به مکان یابی هر یک از سنگ‌های فرو افتاده پرداخت و به تدریج طرح بازسازی موضعی و عمومی بنا را برحسب مدارک موجود تهیه نمود. (۲۴)

علاوه بر نقشه و جدول‌هایی که از مشخصات سنگ‌های فرو ریخته پیرامون بنا و همچنین بخش‌های پا برجای آن و نماهای سطوح جانبی و نمایان آن تهیه گردیده، با آموزش کارگران محلی اقداماتی نیز در جهت تعمیرات موضعی برخی از نقاط دیوار مرکزی و نمای دیوار غربی صورت پذیرفته و ضمن تعمیرات اطلاعات جالبی نیز از بنا بدست آمده است.

بخش‌های فروریخته دیوار مرکزی بازسازی گردیده و بخش‌های آسیب پذیر آن بویژه در نقاطی که ملاط‌گچی میان سنگ‌ها، شسته و فرسوده شده بود با تزریق ماسه سیمان استحکام بخشی گردیده است.

گفتنی است که در سال ۱۳۵۱ به هنگام شستشوی سنگ‌های نیمه غربی دیوار مرکزی انگشتی که حلقه و نگین آن یکپارچه‌از

۲۳- برای آگاهی بیشتر از نظرات آقای مسعود آذرنوش به‌بهره ۹-۲۰ و ۱-۲ و دیگر بخش‌های مقاله ایشان (پانویس . . .) مراجعه شود.

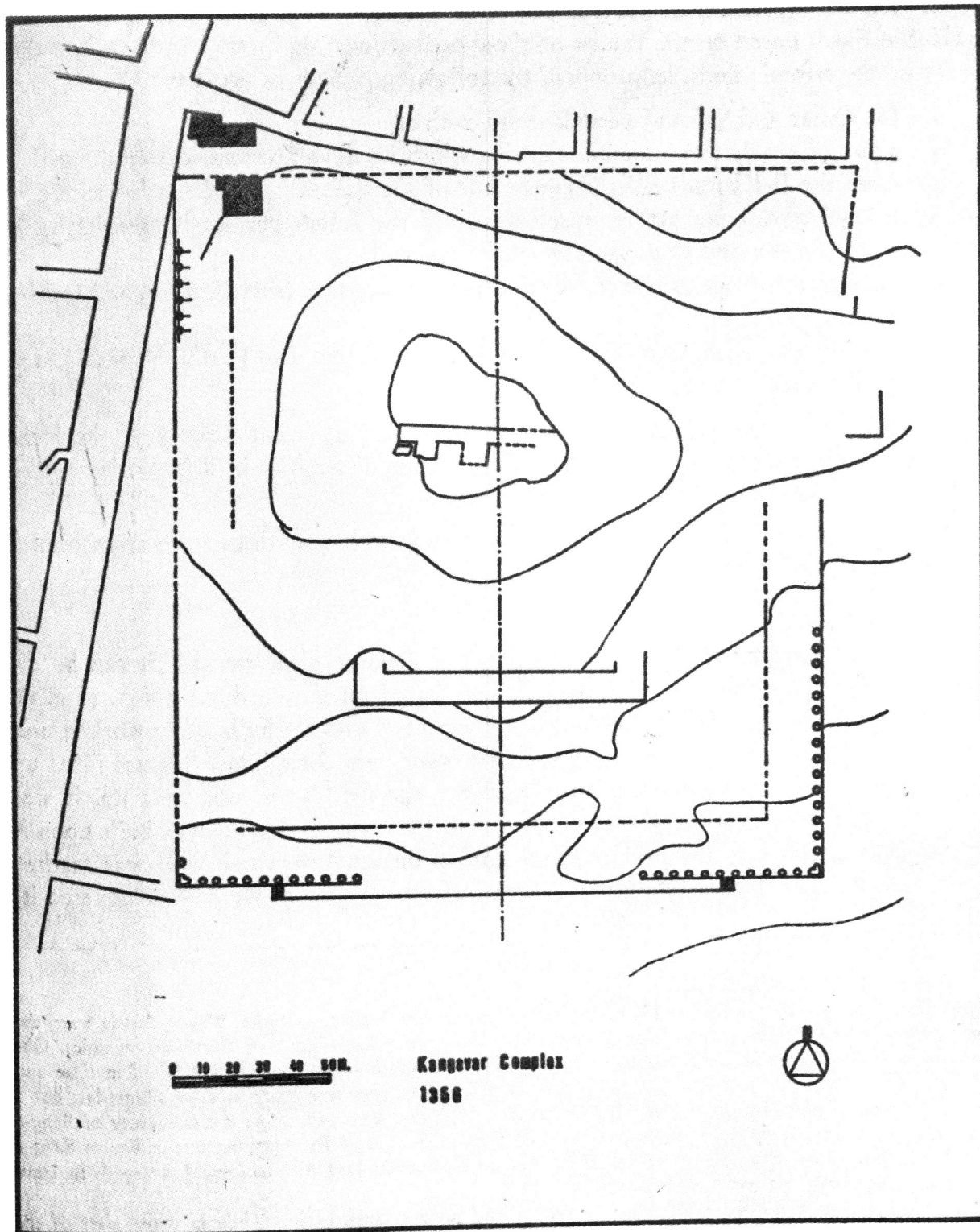
۲۴- نگارنده در سال‌های ۱۳۴۹ تا ۱۳۵۱ با هیات کاوش‌های علمی معبد آناهیتا همکاری داشته و ضمن برنامه‌ریزی به ثبت و ضبط مشخصات عوامل کالبدی و نقشه‌برداری از بنا در این مدت نقشه‌های گوناگونی در جهت باستان‌شناسی بنا و زمینه‌های طرح بازسازی فراهم گردیده و گاه برخی از نقشه‌ها برحسب مورد در مقالات آقای کامبخش فرد و آذرنوش و سخنرانیهای ایشان معرفی گردیده است ضمناً نقش اصلی آنها در بررسی طرح بازسازی مورد استفاده خواهد بود آن چنان که با مقایسه سنگ‌های فرو افتاده در هر یک از لایه‌های آوار فروریخته بنا، با یکدیگر می‌توان به نوع چرخش و پیچش سنگ‌ها در هنگام فرو افتادن دست یافت و به مکان یابی دقیق هر سنگ در جای اصل خود نزدیک شد.

KANGAVAR EXCAVATIONS

SCA 1 100 1367

(نقشه ۱-۷) - نقشه شالوده‌های فراز قلعه تپه سنگی میان چهارگوشه بنای باستانی برکرفته از نشریه
 آ. ام. آی. میان صفحه‌های ۷۶ و ۷۷ ، مقاله آقای مسعود آذرینوش

(نقشه ۲-۷) - نقشه موقعیت شالوده‌های فراز قلعه تپه‌سنگی میان چهارگوشه بنای باستانی برگرفته از نشریه آ. آ. ام. آی. ، صفحه ۷۳ ، مقاله آقای مسعود آذرینوش

سنگ سفید تراش داده شده و بر نگین آن نقش عقابی دیده می‌شد از میان سنگ‌های خالی از ملاط‌گچی بدست آمد. (۲۵)

۱-۲ بررسی وضعیت همجواری ساختمان بخش شمالی دیوار غربی

در هنگام بررسی‌های مقدماتی فضای پشت کار سنگ‌های نمای پابرجای جبهه غربی برای آغاز تعمیرات سال ۱۳۵۱، باردگیری رویه‌های جانبی و پشت کار پوسته سنگ‌های نما ضمن برچیدن آوار و الحاقات سست همجوار سنگ‌ها، گاه تا عمق چهارمتری از بالای دیوار سنگی، نشانی از سنگ‌های پشت کار و ملاط‌گچی میان آنها برجای نمانده بود.

سطح بالای دیوار سنگی تا کنار سنگ‌های نمای رو به خیابان غربی و گاه بر روی برخی از آنها آکنده از قبور متقدم و متاخر بود و کمی دورتر از لبه سنگ‌های نما، در پیرامون ساختمان بقعه سنگ‌قبرهایی با نشانه‌های، نقش تسبیح، تفنگ، تبریزین شانه و اسب سوار و... به چشم می‌خورد.

این قبرها در میان آوار و خاک‌های سست جاسازی شده و در سطوح زیرین آنها تا عمق چهارمتری از بلندی دیوار باستانی خاکستر و خاک‌روبه و آوار ساختمانی، جان‌نشین سنگ‌های پشت کار و ملاط‌گچی میان آنها شده بود. (تصاویر-۸)

شکل‌گیری قبور سطوح تحتانی رامی بایست به هنگام ساختن بنای بقعه و مسجدی که در گوشه شمال غربی بنای باستانی برپا شده (۲۶) و یا به زمانی پس از شکل‌گیری این مجموعه مذهبی نسبت داد و چون در سطوح زیرین قبرها، خاکستر و خاک‌های سست، جان‌نشین سنگ‌های پشت کار و ملاط‌گچی میان آنها شده بود، استخراج سنگ و گچ جسم دیوار به زمانی دورتر از هنگام پیدایش بنای مذهبی و یا پیدایش اولین هسته آن بازمی‌گردد. از این رو می‌توان استخراج سنگ‌های گوشه شمال غربی بنای باستانی را به ساخت و سازهای چند قرن پیش شهرکنگاور نسبت داد (۲۷) که پس از آن مجموعه مذهبی و قبرستان همجوار آن

شکل گرفته باشد.

چه بسا که در گذشته‌های دور گوشه شمال غربی بنای باستانی در حاشیه جنوبی و یا شرقی شهرکنگاور آن زمان جای داشته و سنگ و گچ مصرفی شهر از این گوشه استخراج می‌شده و پس از پی افکندن مجموعه بناهای مذهبی در حاشیه شهر، تدریجاً بناهای نوساز به سمت این مجموعه و بنای باستانی توسعه یافته و در دو طرف راه دسترسی به این بخش از حاشیه شهر آن روز، بازاری که امروزه نیز برجای خود مانده، در گذر شمالی بنای باستانی شکل گرفته و سپس جبهه جنوبی بنای باستانی برای استخراج سنگ و گچ مصرفی شهر مورد توجه شهروندان کنگاور قرار گرفته باشد.

۲-۲- بررسی اولیه ساختمان بخش پابرجای دیوار غربی

در هر حال بی‌آنکه تاریخ استخراج سنگ‌های محکم شده در ملاط‌گچی پشت کار سنگ‌های نمای بخش پابرجای دیوار غربی در دست باشد، می‌توان چنین پنداشت که سنگ‌های فرسوده نمای جبهه غربی قرن‌ها بدون اتکا به پشت بند مستحکمی، برجای خود استوار مانده بودند چه بی شک نمی‌توان خاک‌های دستی و فضای قبور و خاکستر را پشت بند مناسبی برای اتکا و ایستایی پوسته حجیم و وزین سنگ‌های پوسته نمای این دیوار به شمار آورد. بویژه آنکه در بنایی سنگ‌های نمای دیوار محیطی بنای باستانی، سنگ‌هایی که اندازه (پهنا، درازا و بلندی) آنها کوچکتر است در سطوح زیرین بکار رفته‌اند و اندازه‌های سنگ‌های ردیف‌های بالاتر نما، تدریجاً بزرگ و بزرگتر هستند، تا جایی که وزن و حجم سنگ‌های سطوح فوقانی نمای دیوار سنگی چندین برابر سنگ‌های ردیف اول است که بر روی شالوده‌های گرفته‌اند. چنانکه در ردیف زیرین سنگ‌هایی با وزن سیصد کیلو و کمتر می‌توان یافت، در حالیکه وزن سنگ‌های بالاترین ردیف که در زیر ستون‌های سنگی جاسازی شده‌اند به بیش از ده تن نیز می‌رسد. در مواردی نیز سنگ‌های بیست تا سی تنی، همانند

۲۵- توسط آقای گامبخش فرد در گزارشهای مجتمع باستان‌شناسی ۵۰۰۰ ج سوم سال ۱۳۵۲ (معرفی گردیده است).

۲۶- پیدایش مسجد به دوره صفوی، ایلخانی و احتمالاً " سلجوقی نسبت داده شده به صفحه ۷۲ کتاب

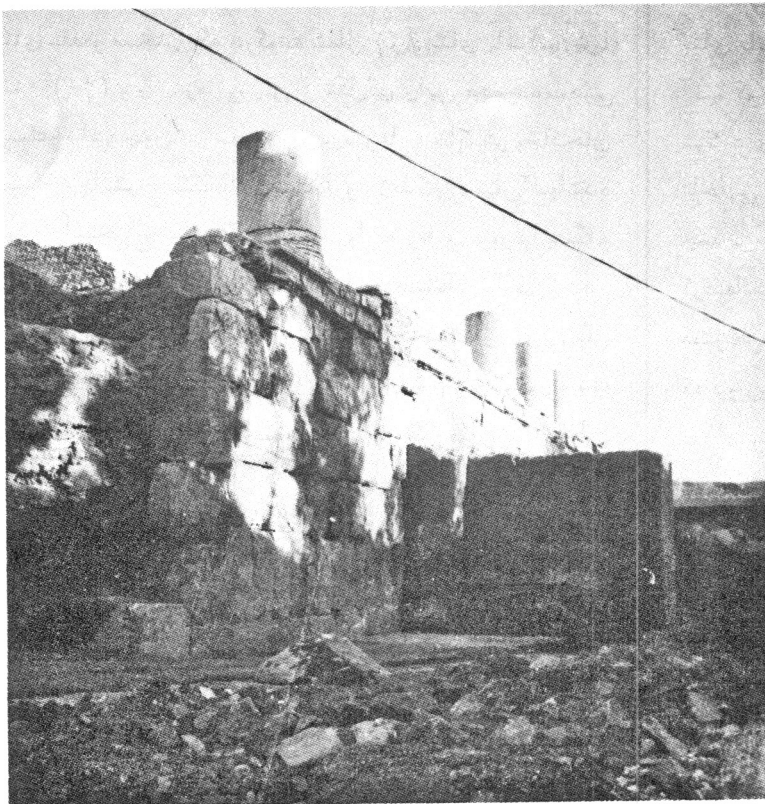
مقاله آقای مسعود آذر نوش (در نشریه A.M.I) نگاه کنید.

۲۷- با توجه به (نقشه ۴-۲) طرح فلاندن - گست بخش شمالی دیوار در هنگام بازدید ایشان دارای ساختمان

الحاقی بوده است.

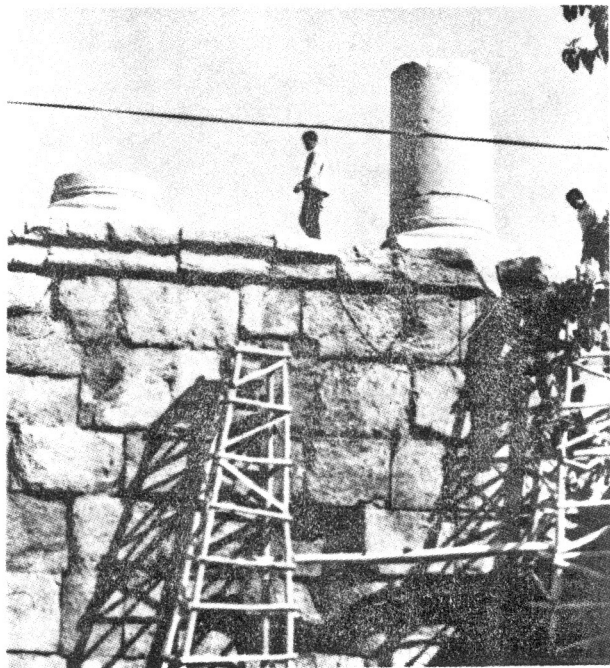

(تصاویر ۸-۱) گوشه شمال غربی بنای باستانی .
 در سمت راست و نیمه پایینی عکس ،
 سنگ‌نمای قبری مربوط به تدفین‌های
 دوره اسلامی بر فراز دیوار غربی بنای
 باستانی بچشم می‌خورد . دید به
 سوی شمال . ۱۳۵۰

(تصویر ۸-۲) بخش شمالی جبهه غربی بنای
 باستانی . در پشت پوسته
 سنگی نمای دیوار غربی
 انباشته از خاک آوار سست و
 خاکستر بوده است . ۱۳۵۰

پرهیز نماید و احتمال از هم پاشیدگی جسم سنگی ستون‌ها را از محل درزهای سست سنگ‌های آهکی به حداقل برساند. از این رومی توان چنین پنداشت که معمار سازنده بنا، ایستایی ستون‌های سنگی فراز دیوار را ملاک محاسبات و طراحی قطعات سنگ‌های نما قرار داده باشد. در هر حال بررسی فنی و طراحی بنا از لحاظ چگونگی انتقال نیروها و رابطه میزان کوچک و بزرگی سنگ‌های نما در تحمل فشارهای داخلی بنا شایسته پیگیری است. (تصاویر ۹-)

(تصویر ۹-۱) جمید غربی بنای باستانی، نمای بخش شمالی دیوار غربی در دست تعمیر سال ۱۳۵۱ دید به سوی شرق

۳-۲- تعمیرات موضعی بخش پابرجای دیوار غربی در سال ۱۳۵۱

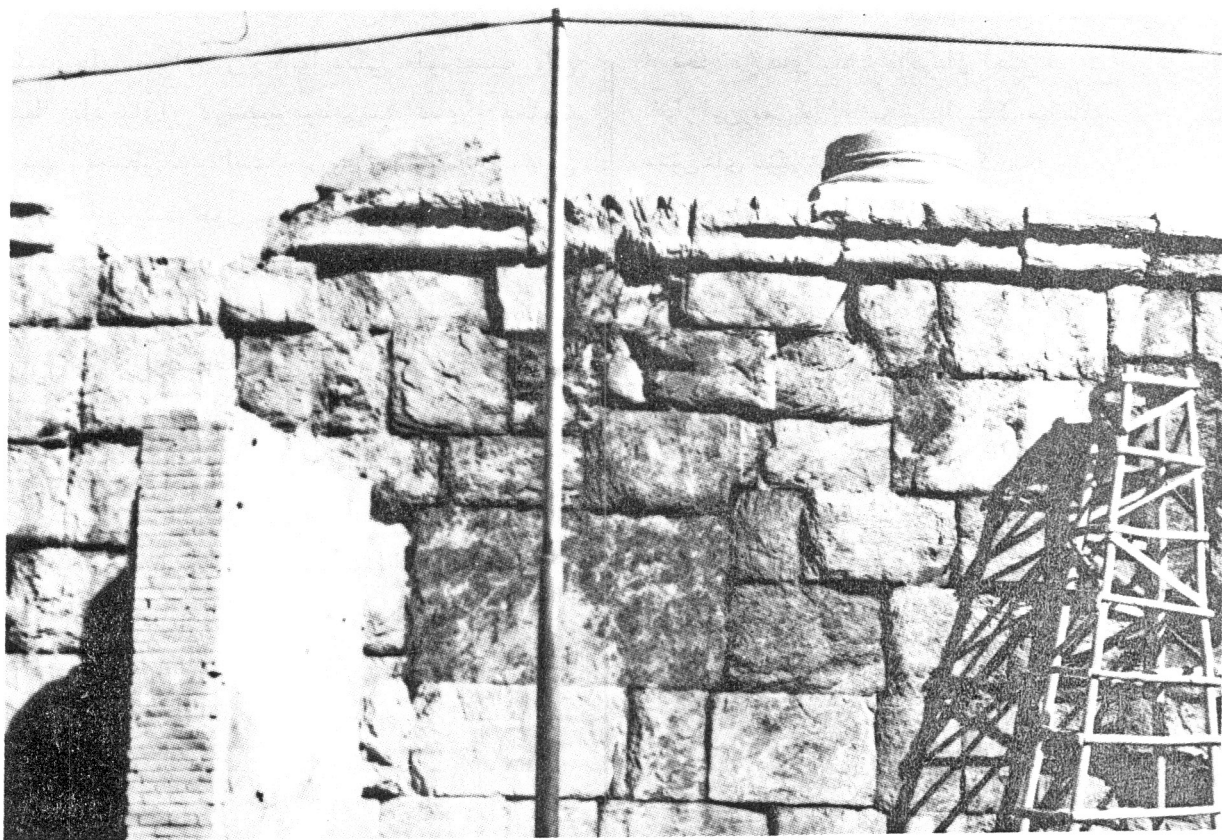
زمینه پیدایش نظریه‌ای مبتنی بر ضرورت تعمیرات نمای بخش شمالی دیوار غربی به زمان آشکار شدن نمای رو به خیابان این بخش از بنا و نمایان شدن همجواری سنگ‌های دیوار با خاک‌های سست پشت کار بنا، باز می‌گردد.

چون بخش شمالی دیوار غربی، تنها گوشه‌ای از تمام طول دیوارهای محیطی بنای باستانی بود که برجا استوار مانده بود، رعایت حداقل دست کاری در سطوح نمای فرسوده آن ضروری به نظر می‌رسید، از این رو پس از آشنایی مقدماتی با مشخصات بافت سنگ‌های نمای بخش پابرجای آن و بررسی همجواری آنها

سنگ، دونیش گوشه جنوب غربی دیده می‌شود که چون افتاده است بلندی جای دقیق آن بر روی دیوار سنگی معلوم نیست، ولی به احتمال زیاد جای آن در سطوح فوقانی نیش نمای گوشه جنوب غربی دیوار محیطی بوده است. بر روی این سنگ‌نشان‌هایی از تراش جاسازی بست فلزی به چشم می‌خورد و همچنین در گوشه جنوب شرقی، تراش جاسازی بست فلزی بر روی سنگ‌های دو نیش و سنگ‌های نمای دیوارهای دو سوی این گوشه دیده شده و بر روی یکی از سنگ‌ها درون سوراخی که برای جای میله بست آهنی جاسازی شده مانده‌هایی از آهن بست فلزی که در ملاط سرب محکم شده برجا مانده و درون ملاط، ذرات شن به همراه سرب به چشم می‌خورد.

جسم دیوار محیطی بنای باستانی را سنگ‌های قواره نشده‌ای که در ملاط گچ (به میزان فراوان) محکم شده‌اند تشکیل می‌دهد. سنگ‌های نما بر جسم دیوار متکی است و با اینکه لبه‌های سنگ‌های نما با تراش ظریفی، چسبیده بهم و خشکه چین به نظر می‌رسند و ملاط گچی بین آنها در نمای دیوار سنگی دیده نمی‌شود، ریشه آنها در میان انبوه ملاط گچی و سنگ‌های جسم دیوار محکم شده است.

ستون‌های سنگی فراز دیوار بر پوسته سنگ‌های نما استوار شده و لبه خارجی سکوی پایه ستون با اندک اختلافی در سطح شاغولی نمای سنگ‌های دیوار جای دارد، در بدو امر تغییرات اندازه‌های سنگ‌های نما از ردیف‌های پایین کوچک به ردیف‌های بالاتر بزرگتر غریب به نظر می‌رسد، اما می‌توان چنین پنداشت که معمار سازنده بنا کوشش نموده است، تا در زیر بار متمرکز ستون‌های سنگی که وزن هر یک، از آنها به بیش از بیست تن بالغ می‌شود، از سنگ‌های یکپارچه استفاده کند. چون سنگ‌های بزرگتر اغلب دارای رگه‌های سست هستند و قطعات کوچک سنگ‌ها در زیر بار بیشتر توان مقاومت بیشتری دارند، در سطوح زیرین نمای دیوار از سنگ‌های کوچکتر استفاده نموده تا در زیر بار وزن یکنواخت مجموعه سنگ‌های نما سطوح بالاتر و بار متناوب ستون‌های وزین سنگی تاب مقاومت داشته باشند و هم اینکه با بهره‌گرفتن از چسبندگی انبوه ملاط گچی یکپارچگی لازم را برای زیرسازی سنگ‌های بزرگتر ردیف‌های فوقانی فراهم آورده باشد تا جایی که برای زیرسازی بار متمرکز ستون‌های سنگی از سنگ‌های بزرگتر با اندازه‌هایی قریب به ۲×۲ متر و حتی المقدور یکپارچه سود جوید تا با یکنواخت کردن بستر ستون‌ها از واکنش غیر یکنواخت زیرسازی ستون‌ها و نشست بخش‌هایی از آن،

(تصویر ۲-۹) جبهه غربی بنای باستانی . نمای بخش شمالی دیوار غربی در دست تعمیرات سال ۱۳۵۱ دیده
سوی شرق

(تصویر ۳-۹) جبهه غربی بنای باستانی . نمای داخلی ستون‌های فراز دیوار غربی ، دید عکس از فرار
دیوار غربی به سوی شمال - سال ۱۳۵۱

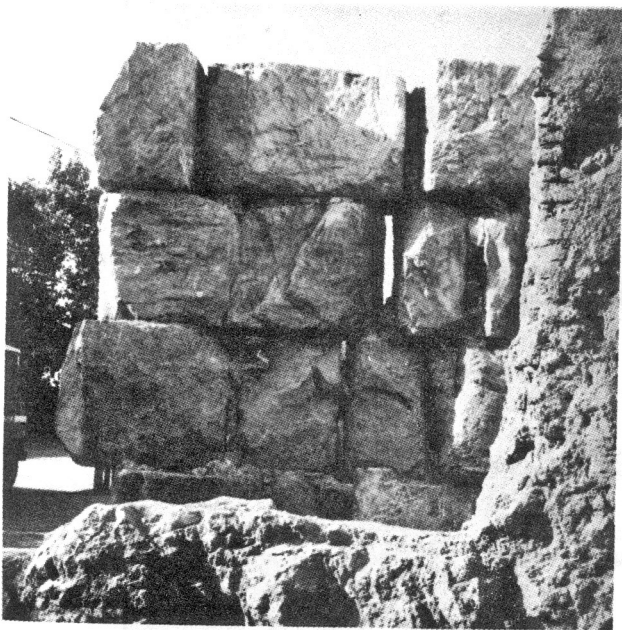
با خاک‌های سست و قبور سطوح تحتانی و فوقانی، نزدیک پوسته سنگ‌های نما، برنامه تعمیراتی و نگهداری از آنها با حداقل کاستن و افزودن برفضای پیرامون آنها شایسته به نظر می‌رسید. رعوس کلی خطوط این برنامه چنین بود. جلوگیری از نفوذ آب و برف باران و یخ زدن آنها در فصل سرد کنگاور، در فضای پشت کار سنگ‌ها و درزها و ترک‌های بزرگ روکار سنگ‌های نما به همراه ایستاکردن سنگ‌های پوسته‌نما با جانشین کردن مصالحی چون سنگ و سیمان به جای خاک‌های سست و قبور نزدیک به سنگ‌های نما با توجه به تاثیرات ارتعاش ناشی از رفت و آمد ماشین‌های سنگین در خیابان غربی.

در اجرای این برنامه، پس از پی‌بندی سنگ‌ها و سفت‌کاری پشت‌کار سنگ‌های نما، درزها و شکاف‌هایی که در بین سنگ‌های نما پدیدار شده بود پس از شستشوی آنها، با تزریق ملاط ماسه سیمان یا همین ملاط بندکشی گردید، آن چنانکه سطح نمای بندکشی بطور یکنواخت در سطحی شاغولی و به فاصله ده سانتی‌متر از سطح نمای تراش سنگ‌ها و پشت تراز آن باشد. (تصاویر ۱۰-۱۱) سطح روی دیوار با فرشی از لاشه سنگ و ملاط ماسه سیمان برای جلوگیری از نفوذ آب‌های سطحی سا مانده‌ی گردید.

۴-۲- برچیدن سنگ‌های دیوار غربی ضمن اجرای برنامه تعمیراتی

سال ۱۳۵۳

هر چند که خاک‌برداری و پیگردی فضای پیرامون بنا، با نمایان شدن مانده‌های دیوارهای جبهه شرقی و جنوبی و همچنین سنگ‌های نمای فرو ریخته آنها همراه بوده و در کاوش‌های بخش میانی چهارگوشه پرستشگاه به جز مانده‌هایی که از دیوار مرکزی آشکار گردید، بررسی بلندی‌های تپه‌سنگی و دیگر سطوح داخلی بنادنبال نشده و نتیجه‌مربخشی از آن بدست نیامده و همچنین در راه‌شناسایی مشخصات دیوار شمالی کنکاشی نشده و در مجموع با کوشش زیادی که برای کاوش و پیگردی بنا صورت گرفته بود، برحسب وسعت و عظمت ویرانه بنا و دخل و تصرف‌های مکرری که در فضای معماری آن صورت گرفته، در مجموع از مشخصات

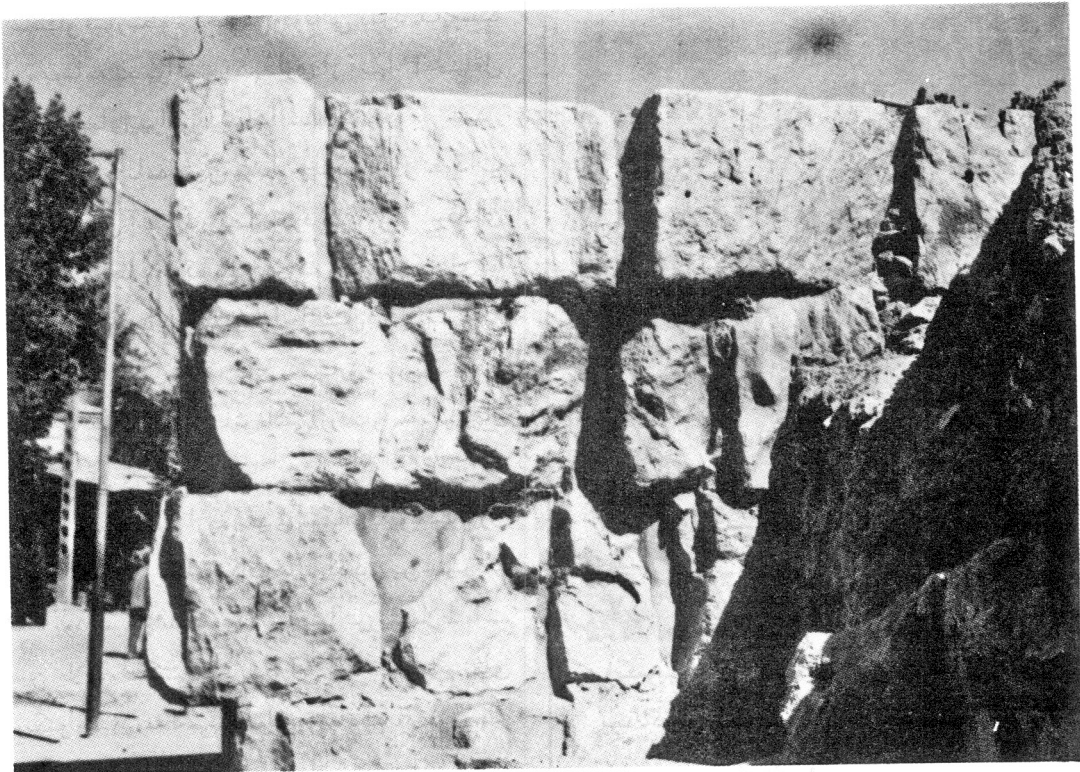

(تصویر ۱۰-۱۱) بخش غربی جبهه شمالی بنای باستانی، نمای پشت کار پوسته‌سنگ‌های نما جبهه شمالی پیش از تعمیرات سال ۱۳۵۱- دید به سوی شمال

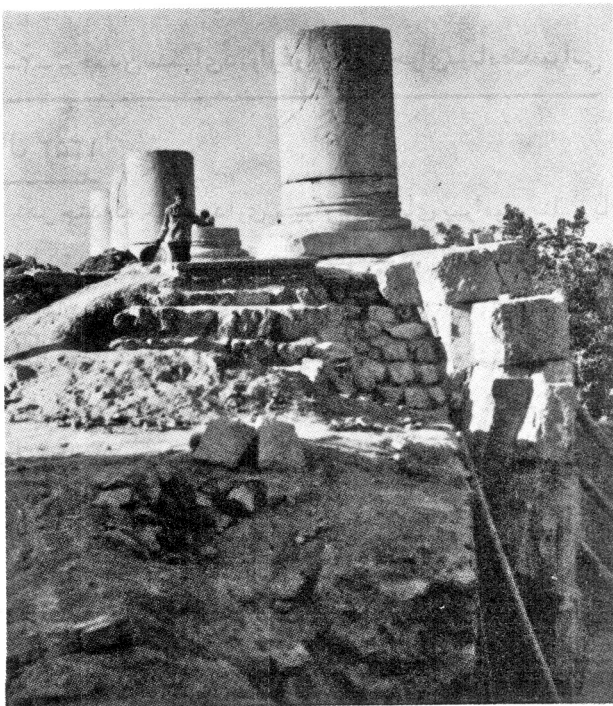
عمومی و حتی ویژگی‌های کالبدی، عملکرد و رفتارهایی که در این بنا مرسوم بوده و حتی رابطه معماری بین بخش‌های آن اطلاعی بدست نیامده است و در بسیاری از موارد رسیدن به سؤال و یا سوال‌های منطقی نسبت به مشخصات موضعی و یا عمومی آن نیازمند پژوهش، صرف علاقه و دقت بیشتری در شناسایی ویژگی‌های مدارک آشکار شده و کنجکاو‌ی بیشتری است تا بتوان باردگیری پرسش‌های مناسب در انطباق با مشخصات کالبدی مانده‌های بنا، به پاسخ درستی نزدیک شد. با این حال بی‌آنکه مشخصات عمومی طرح بنا و یا دست کم مشخصات و اندازه‌های ساختمان دیوار غربی و رابطه آن با بستر سنگی جبهه غربی شناسایی گردد، از سال ۱۳۵۳ مقدمات پیاده‌کردن بخش‌هایی که از سنگ‌های نما دیوار جبهه غربی و ستون‌هایی که بر فراز آن و در جای اصلی خود استوار مانده و تعمیراتی هم در آن صورت گرفته بود، در جهت دوباره‌سازی بخش پابرجای جبهه غربی فراهم آمد. (۲۸) تصاویر ۱۱

۲۸- برای آگاهی بیشتر از برنامه تعمیرات سال ۱۳۵۳ و مراحل پیاده‌کردن این بخش از دیوار غربی نگاه کنید به

مقالات آقای کامبخش فرد

(تصویر ۲-۱۰) بخش غربی جبهه شمالی بنای باستانی . نمای پشت کار پوسته سنگ های نمای جبهه شمالی
پس از تعمیرات سال ۱۳۵۱- دید به سوی شمال

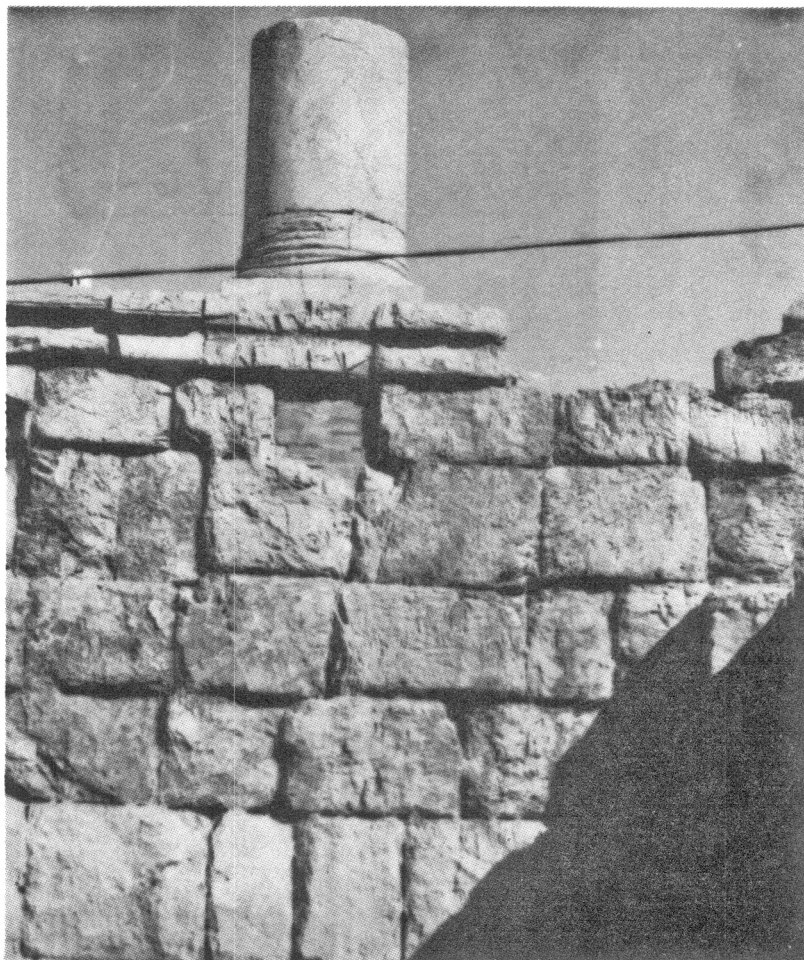
(تصویر ۴-۱۰) بخش شمالی جبهه غربی بنای
باستانی . استحکام بخشیدن پوسته سنگ های نما ،
همراه با پی بندی آنها با سنگ و ملاط ماسه سیمان در سال

۱۳۵۱

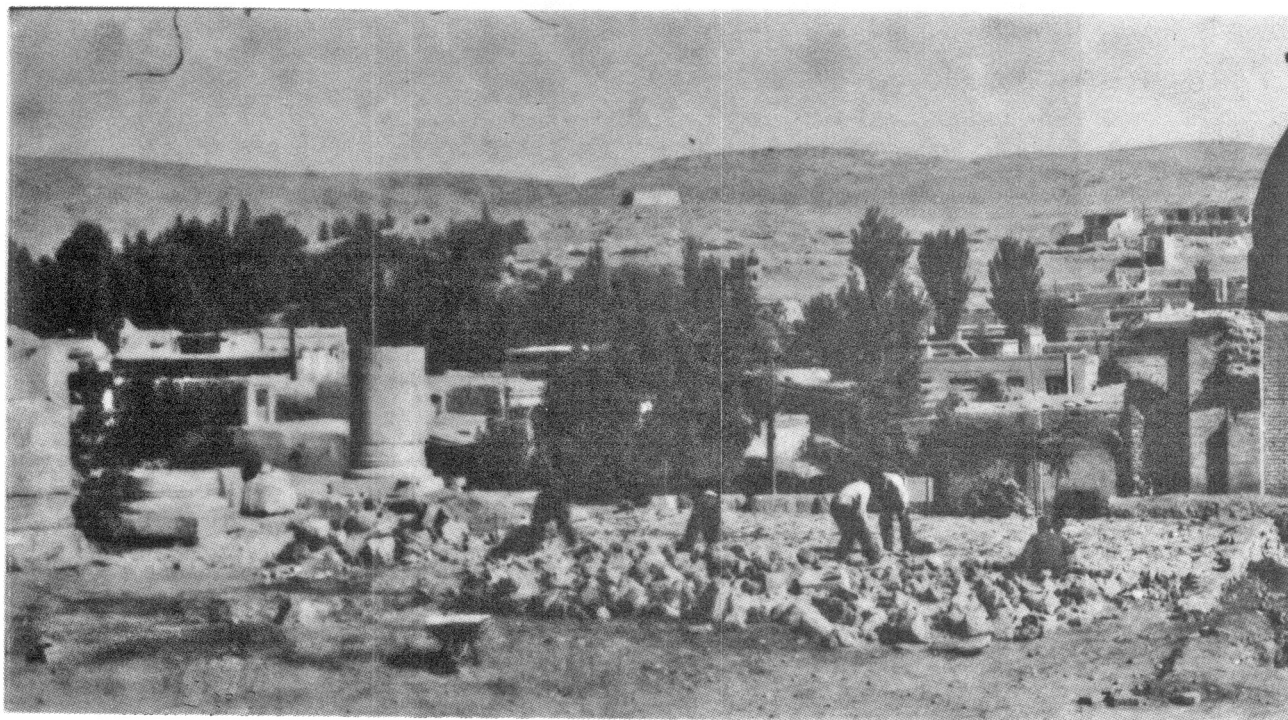

(تصویر ۳-۱۰) بخش شمالی جبهه غربی بنای
باستانی . استحکام بخشیدن پوسته سنگ های نما همراه
با پی بندی آنها با سنگ و ملاط ماسه سیمان در سال ۱۳۵۱

(تصویر ۵-۱۰)
بخش شمالی جبهه غربی بنای باستانی
مرمت فرسودگی های نمای دیوار سنگی
با تزریق بتن و بندکشی فضاهای خالی
آن با ملاطما سه سیمان در سال ۱۳۵۱

(تصویر ۶-۱۰) بخش شمالی جبهه غربی بنای باستانی . سنگ فرش رویه آوار بر جای مانده بر فراز دیوار
غربی ، برای هدایت آبهای سطحی در سال ۱۳۵۱ . دید به سوی شمال .

(تصاویر ۱-۱۱، فضای عمومی بخش شمالی جبهه غربی پیش از تعمیرات سال ۱۳۶۵
دیدبه سوی شمال

(تصاویر ۲-۱۱) خاکبرداری از آوار جانشین شده در فضای پشت سنگهای تمامی دیوار غربی
پیش از تعمیرات سال ۱۳۲۵ دیدبه سوی جنوب

در هنگام پیاده کردن سنگ‌ها ، بی‌آنکه طرح عمومی دیوار جنبه غربی و رابطه دیوار با بستر سنگی و پهنای دیوار ، وضعیت نمای داخلی ، چگونگی دوخت و دوز سنگ‌های نما و بخش تعمیر شده به دیگر مانده‌های جسم دیوار شناسایی گردد . به شماره گذاری سنگ‌ها ، تعیین مختصات و زاویه انحراف هر یک از آنها ، نقشه برداری و عکس برداری از آنها اکتفا شده است . (نقشه‌های ۸-۱)

۵-۲- دوباره سازی بخش پیاده شده دیوار غربی طی سالهای اخیر

فعالیت‌هایی که با برنامه بازسازی سنگ‌های نمای دیوار غربی از سال ۱۳۵۳ آغاز گردیده بود ، در مرحله‌ای پس از شماره گذاری سنگ‌های نمایان و پاجر جای این بخش از بنا ، نقشه برداری و ثبت و ضبط مختصات وضعیت هر سنگ ، برچیدن سنگ‌های بخش پاجر جای دیوار غربی ، تعمیر و دوخت و دوز برخی از سنگ‌های شکسته نما و برخی از سنگ‌های ستون‌های فراز دیوار ، متوقف ماند . سنگ‌های پیاده شده بخش شمالی جنبه غربی که طی نخستین سال‌های انقلاب اسلامی ، ضمن جا به جا شدن دچار آسیب گردیده بود ، با مساعی دفتر آثار تاریخی و سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ، علاوه بر فراهم آوردن زمینه‌های مساعدی برای نگهداری از بنا ، جمع آوری گردید و تعمیرات سنگ‌ها و بازسازی این بخش از بنای باستانی در برنامه کار سال ۱۳۶۱ سازمان ملی حفاظت آثار باستانی جای گرفت . (۲۹)

در این سال تعمیرات برخی از سنگ‌های نمای دیوار که با مساعی آقای مهندس احمدی (سرپرست دفتر فنی استان باختران) توسط آقای غلامعلی علیپور آغاز گردیده بود ، با همکاری آقای روح الله اسمعیلی (۳۰) و کارگران بومی (۳۱) ادامه یافت . از سال ۱۳۶۴ تا سال ۱۳۶۷ پس از کاوش در سطوح زیرین لایه‌های آوار مجاور شالوده دیوار از سوی مرکز باستان‌شناسی و شناسایی وضعیت سنگ‌های شالوده دیوار ضمن تعمیرات گام به گام سنگ‌های فرسوده نمای دیوار ، این بخش از بنای تاریخی

دوباره سازی شد و ستون‌های سنگی تعمیر شده ، دوباره بر جای خود استوار گردیدند .

در این میان به جز بازسازی بخش پاجر جای دیوار غربی که نصب سنگ‌های پیاده شده آن با وجود نقشه و شماره سنگ‌ها و جدول مختصات آنها در وضعیت پیشین ، صورت پذیرفت ، با در دست داشتن اندازه بلندی سنگ‌های هر یک از ردیف‌های زیرین تا سطوح فوقانی دیوار ، سنگ‌های نمای بخشی از دیوار که طی قرون گذشته از میان رفته و سنگ‌های نمای آن در زیر سطح اسفالت پنهان مانده و یا منهدم شده بود ، درهما هنگی بار دیف‌های سنگ‌های بخش پاجر جای دیوار شمالی و بخش بازسازی شده دیوار غربی طراحی و تهیه و نصب گردید .

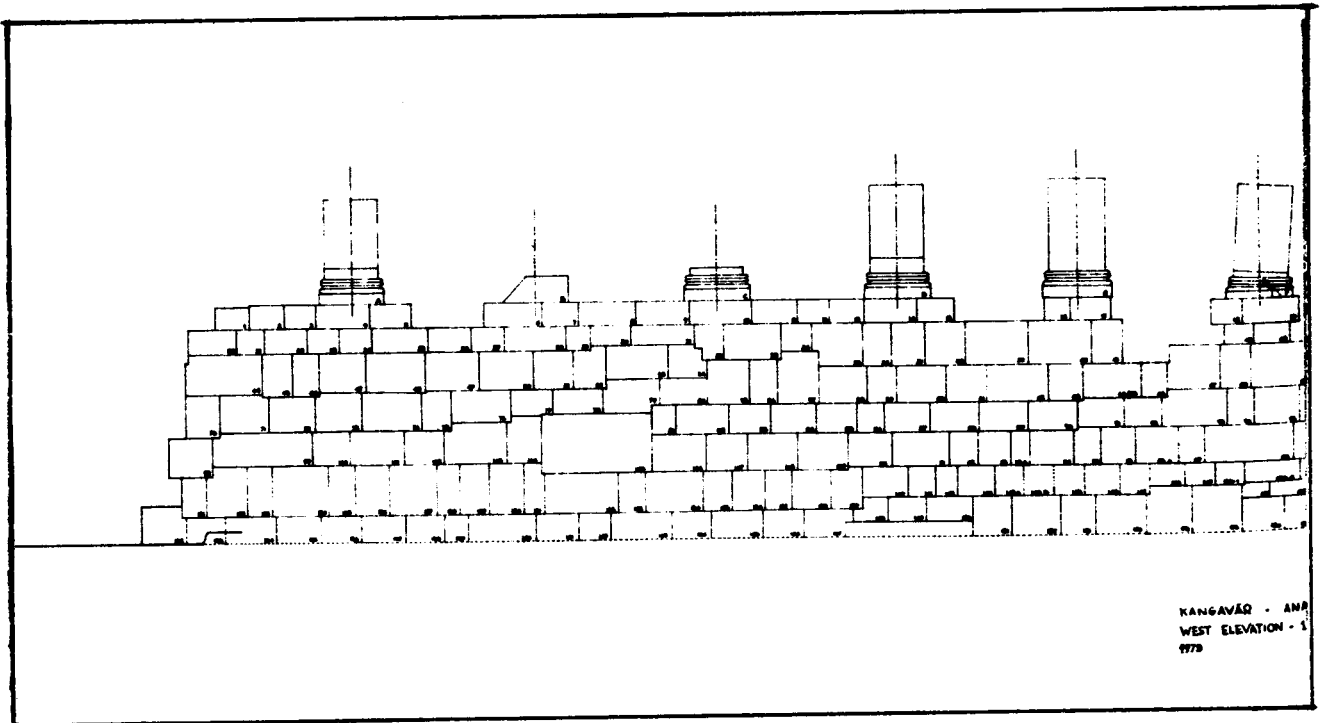
با این حال طرح و اندازه‌های سنگ‌های جدیدی که در فضای نابوده شده میان بخش غربی دیوار شمالی و بخش شمالی دیوار غربی به کار رفته ، به طور فرضی انتخاب گردیده و بر حسب ضرورت استحکام بخشی و انتظام فضای گوشه شمال غربی (تا زمان دسترسی به سنگ‌های نمای بخش نابوده شده) قابل قبول به نظر می‌رسد .

ادامه تعمیرات و بازسازی نمای دیوار غربی ، از کنار بخش بازسازی شده به سمت جنوب که سنگ‌های نمای آن طی قرون گذشته فروریخته و احتمالاً "برخی از آنها در زیر سطح اسفالت خیابان غربی پنهان مانده و مدرک و نقشه‌ای از ترکیب و یافت سنگ‌های نمای آن در دست نیست ، علاوه بر لزوم کاوش و خاک برداری از فضای میان دیوار غربی و راستای پیاده رو کنار خیابان غربی و بدست آوردن سنگ‌هایی که در این فضا فرو افتاده اند ، ترسیم طرح اصلی یافت سنگ‌های نمای دیوار ، مستلزم مکان یابی سنگ‌های فرو افتاده پنهان و آشکار و پژوهش‌های فنی دقیقی است و با مشکلاتی به مراتب بیش از تعمیر و دوباره سازی بخش بازسازی شده دیوار غربی روبرو خواهد بود که تعمیرات آن روبه پایان است .

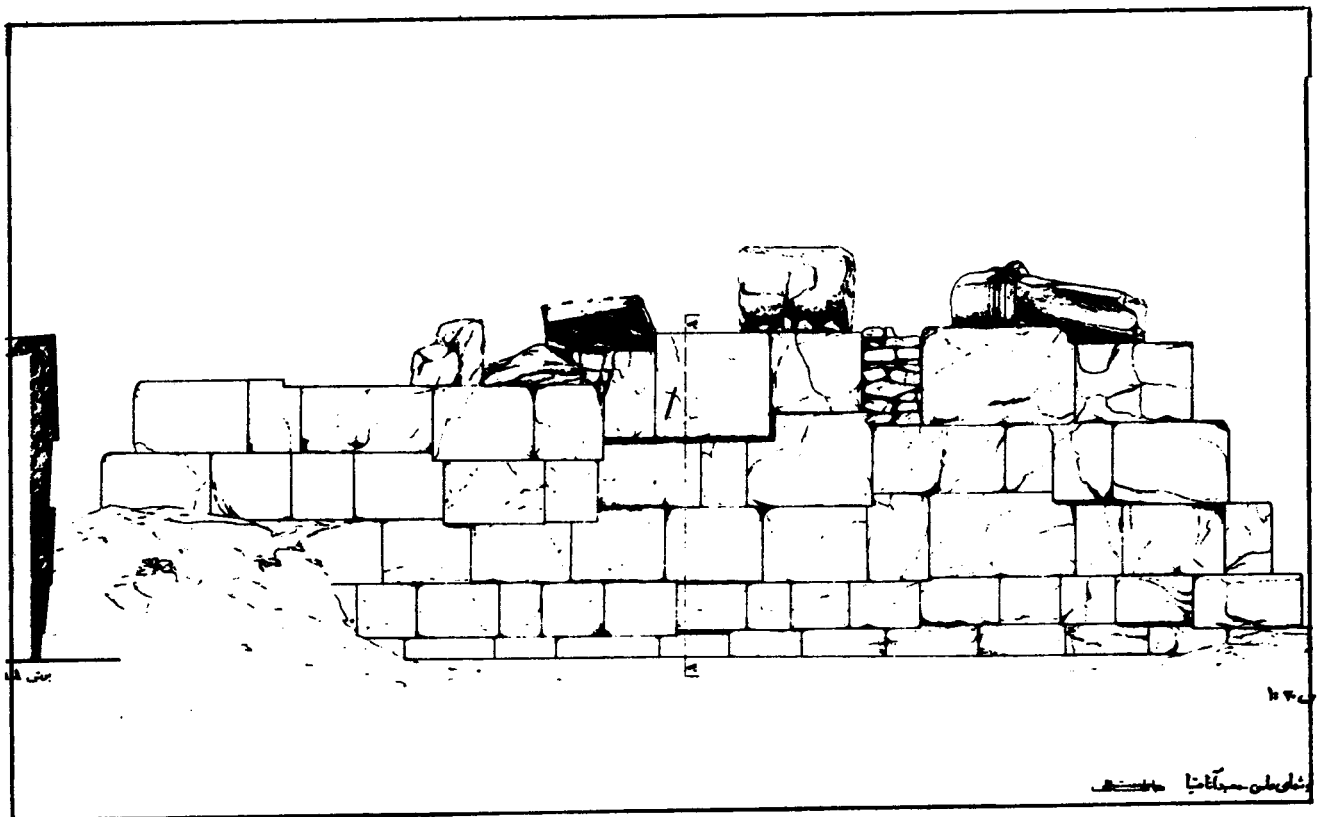
۲۹- نخستین برنامه تعمیرات سال ۱۳۶۱ که آغازی برای تعمیرات دوره متاخر به شمار می‌آید با شناسایی سنگ‌هایی که شماره آنها محو گردیده و تعمیرات سنگ‌هایی که با خطر پراکنده شدن و مفقود شدن پاره شکسته‌های آنها مواجه بودند و پاک‌سازی محوطه کارگاه همراه گردید .

۳۰- استادکاران مرمت سنگ استان فارس (تخت جمشید) .

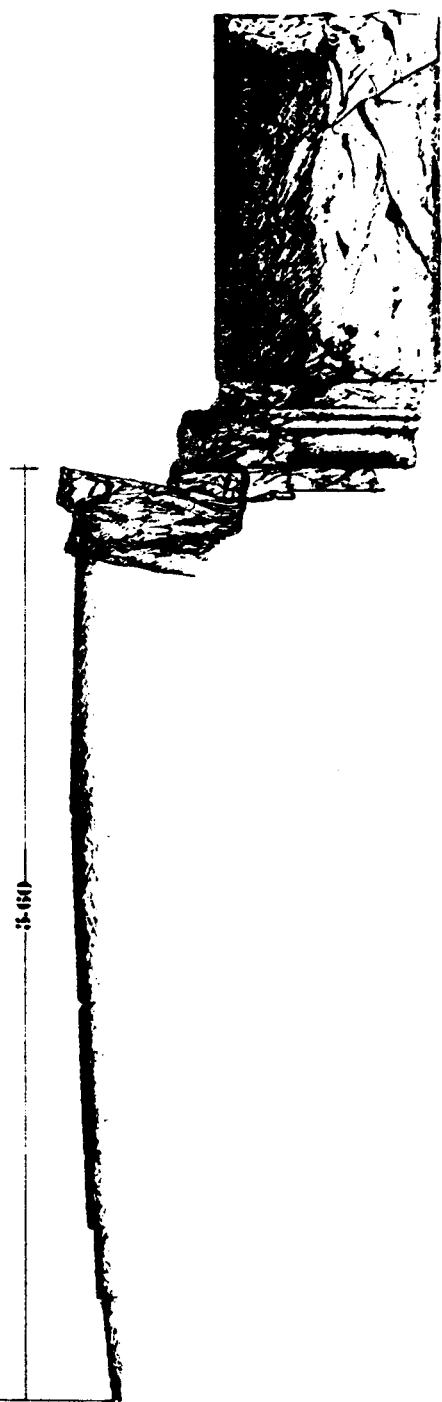
۳۱- درویش علی عسگری و کااکامراد حسن آبادی .

(نقشه ۸-۱) - بافت سنگ‌های نمای بخش شمالی جبهه غربی پیش از پیاده کردن آنها در سال ۱۳۵۳، برگرفته از شماره چهارم مجله فرهنگ معماری ایران صفحه ۶۷، مقاله آقای کامبخش‌فرد

(نقشه ۸-۲) - بخش میانی جبهه غربی . بافت سنگ‌های در حال ریزش، برگرفته از شماره چهارم مجله فرهنگ معماری ایران صفحه ۶۰ مقاله آقای کامبخش‌فرد

معبد آنامیتا

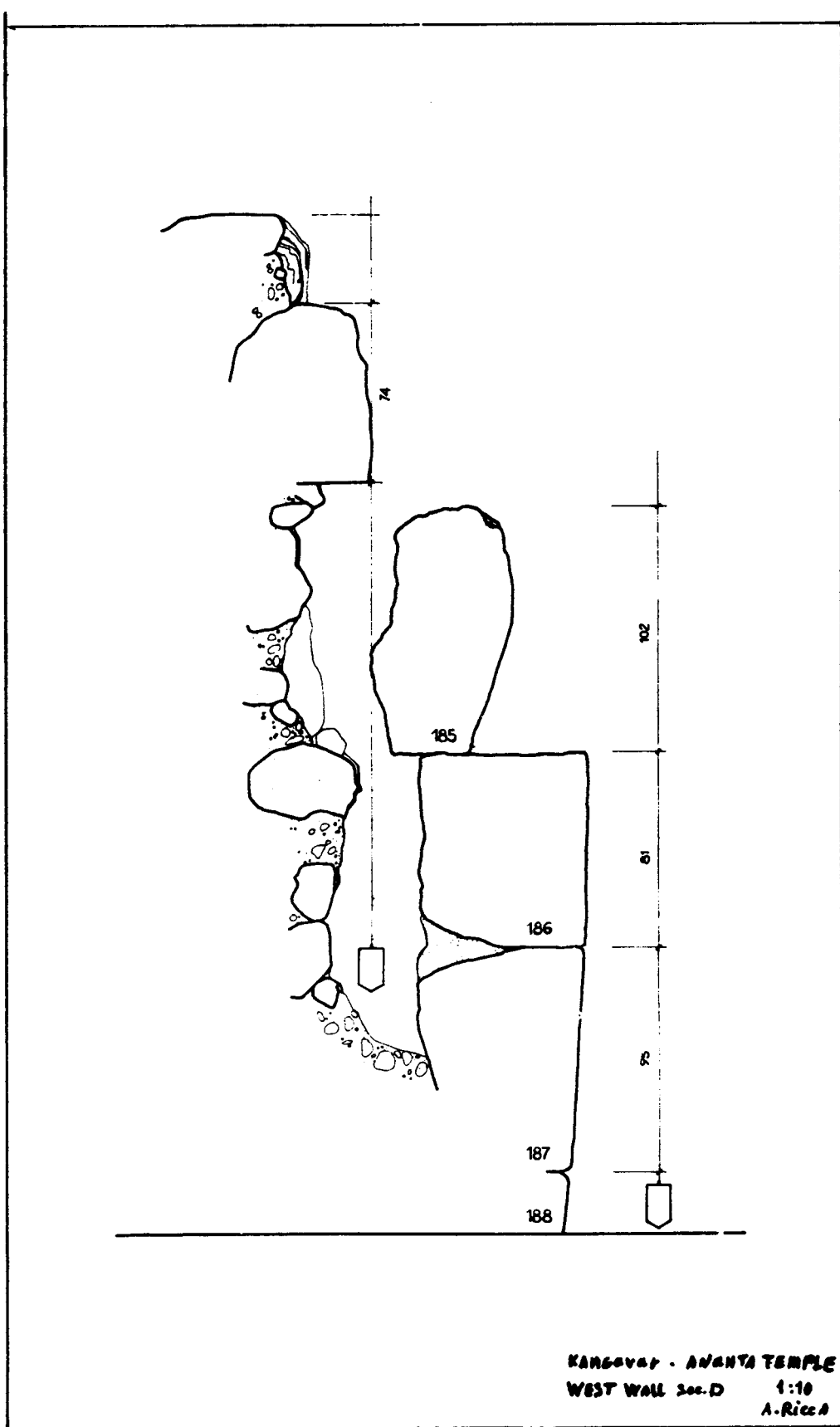
نمای جنوبی ستون ۱ و برش دیوار غربی

قبل از تعمیر - مقیاس 1:20

نقشه و ریزه‌های ثبت کارشناسی ملی معبد آنامیتا - مکارم - مباحثه و تصویب

۱۳۷۵	۱۳۸۶
مهره	مهره

(نقشه ۳-۸) - برش نمای دیوار غربی برگرفته از مجلد چهارم مجله فرهنگ معماری ایران صفحه ۷۲

(نقشه ۴-۸) - طرح استحکام بخش سنگ‌های نمای دیوار غربی، برگرفته از شماره چهارم مجله فرهنگ معماری ایران، صفحه ۷۶، مقاله آقای کامبخش فرد.

به دنبال کاوش‌هایی که در پای دیوار غربی برای باز یافتن سنگ‌های نمای فرو افتاده مربوط به ادامه تعمیرات دیوار غربی در سال ۱۳۶۵ و ۱۳۶۶ صورت پذیرفته بود ، در سال ۱۳۶۷ با همکاری کارشناسان میراث فرهنگی استان با اختران و استاد کاران میراث فرهنگی فارس آقایان غلامعلی علیپور و حق بیان نیز ادامه یافت .

چون نام گذاری و خطوط لبه کارگاه‌های کاوش در سال گذشته خارج از راستا و نام گذاری شبکه پیشنهادی سال ۱۳۴۹ بود ، به منظور هماهنگی با فعالیت‌هایی که طی گذشت این سال‌ها تا کنون در محوطه بنای باستانی صورت گرفته است ، هیات باستان‌شناسی به پیاده کردن شبکه کارگاه‌های ۱۰×۱۰ متر قدیمی در فضای جبهه غربی بنا و تطبیق مختصات سنگ‌های فرو افتاده و مدارک معماری دیوار غربی با این شبکه پرداخت . سپس با ادامه خاک برداری و تکمیل کاوش‌های پای دیوار جبهه غربی ، علاوه بر نمایان شدن بستر سنگی شالوده بخش شمالی دیوار غربی کف کنارگذر دیوار غربی آشکار گردید .

کف کنارگذر جبهه غربی همانند کف کنارگذر جبهه جنوبی از تخته سنگ‌ها و قلوه سنگ‌هایی که در ملاط‌گچ یا آهک محکم شده‌اند ساخته شده است .

در جنوب بخش بازسازی شده دیوار غربی و در امتداد سطح نمای آن به سمت جنوب ، سه ردیف از سنگ‌های پا برجای نمای دیوار که در زیر لایه‌های خاک پنهان مانده بود نمایان گردید . تعدادی از سنگ‌های نمای سطوح فوقانی این بخش از دیوار که در فضای مجاور آن بر روی لایه‌های خاک فرو افتاده بودند ضمن کاوش‌های سال گذشته نمایان شده و جمع‌آوری گردیده‌اند و همچنین پنج ردیف از سنگ‌های نمای این بخش که در حال ریزش بوده و سنگ‌های پشت‌کار این بخش از دیوار ، برای ادامه عملیات بازسازی دیوار غربی با پهنایی برابر دو متر در سال گذشته برچیده شده‌است . سنگ‌های نمای سردیف زیرین این بخش از دیوار جمعاً " به میزان ۱۲ تا ۳۷ سانتی متر به سمت خارج بنا سربر کرده‌اند (تصاویر - ۱۲)

سنگ‌های نمای ۲۲-۱ تا ۱-۱ در ردیف اول و بر روی شالوده سنگی و هم تراز با کف کنارگذر بنا جاسازی شده‌اند . سنگ‌های نمای ۲۴-۲ تا ۲-۱ در ردیف دوم و بر روی سنگ‌های ردیف اول جای دارند .

سنگ‌های نمای ۱۱-۳ تا ۳-۱ در ردیف سوم و بر روی سنگ‌های ردیف دوم برجا مانده‌اند .

گفتنی است که در فضای سنگ ۳-۱ نشانه‌ای از مرمت این سنگ با ملاط‌گچی به چشم می‌خورد که سطح نمای آن با سطوح نمای سنگ‌های مجاور آن یکنواخت شده است . (نقشه‌های-۹) هنگام خاک برداری از فضای خارجی این بخش از دیوار دو سنگ سرستون و دو سنگ ساقه‌ستون و یک سنگ پایه‌ستون آشکار گردیده است که در فاصله‌های متفاوتی از سطح نمای دیوار بوده و در ترازهای مختلفی ، بر روی لایه‌های خاک انباشته در این فضا فرو افتاده بودند و تنها یک سنگ نمای دیوار که بر روی کف کنارگذر بنا فرو افتاده بود دیده شده‌است . (تصاویر-۱۳)

باتوجه به طرح‌های فلاندن - کست (نقشه‌های-۲) چنین برمی‌آید که این دو سرستون پیش از دیدار ایشان (در سال ۱۸۴۱ میلادی) فرو افتاده بوده‌اند .

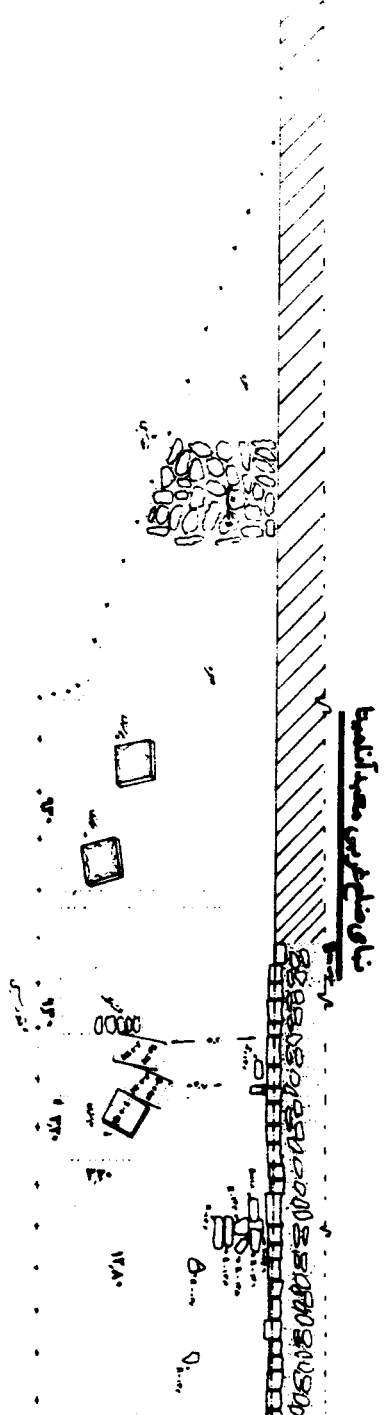
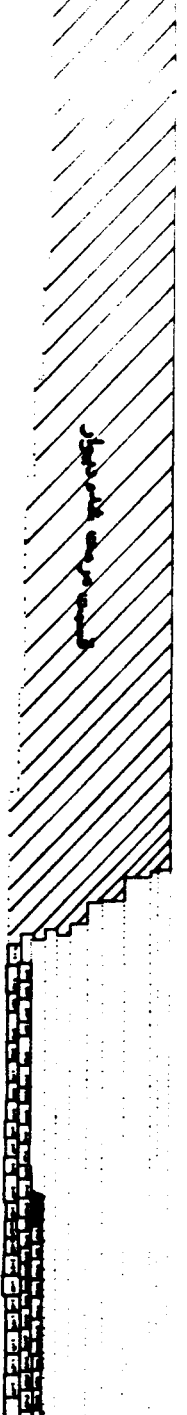
در هنگام خاک برداری از این بخش فضای کاوش ، لایه‌های خاک انباشته بر سنگ‌های ستون مورد بررسی قرار گرفت و در طبقه‌بندی مقدماتی مدارکی که در آنها بدست آمده ، سه لایه مشخص شناسایی گردیده است .

- لایه فوقانی شامل آوار دوران متاخر است

- در لایه میانی که در اغلب برش‌های خاک پیرامون کارگاه به طور پیوسته دیده شده ، پاره سفال‌های لعاب‌داری ، بانقش سیاه و آبی بر زمینه سفید است که به ظروف سفید آبی شهرت دارند و از قرون دهم و یازدهم (دوران صفویه) متداول شده‌اند . - در لایه زیرین به تدریج پاره سفال‌هایی با زمینه فیروزه‌ای و نقوش سیاه‌رنگ و پاره سفال‌های کرم و سبزرنگ با نقوش‌کنده زیر لعاب دیده می‌شود .

- سنگ‌های پایه ستون ، سرستون و میان‌ستون بر روی لایه میانی فرو افتاده‌اند و تنها سنگ‌هایی که بر روی کف کنارگذر دیده می‌شود پیش از قرن ششم و هفتم هجری فرو افتاده‌است . باتوجه به گزارش بررسی و کاوش سال ۱۳۶۷ ، تخمین زمان فرو افتادن هر یک از سنگ‌های نمایشان توجه بیشتری است ، و در صورت پی‌گیری آن می‌توان آسیب‌پذیری بنا را طی دوره‌های مختلف تاریخی مطالعه نمود .

گفتنی است که تاکنون در بازسازی دیوار جبهه غربی ، از گوشه شمال غربی تا فاصله ۱۴/۶۰ متر به سمت جنوب از سنگ‌های جدید در ساختمان دیوار استفاده شده و بخش پای برجای دیوار به طول ۳۳/۶۰ متر در جنوب بخش نوساز ، دوباره سازی شده

موقعیت حرانخانه‌های حفاری شده در میدان رضاع غربی کرمان سال ۱۳۱۷

X L W J V I U I T I S I R I Ö I

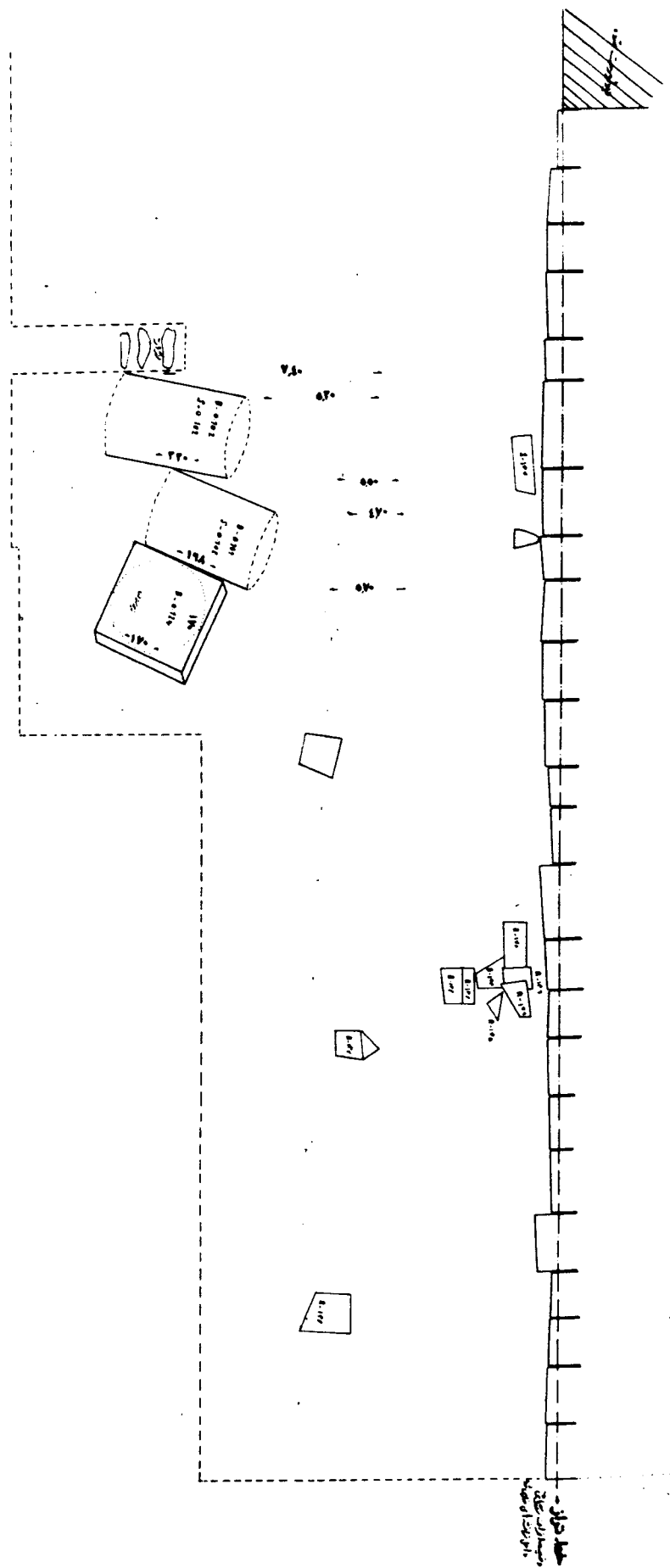
۱۷-۰۱	۲-۱
۱۷-۰۱	۲-۲
۱۷-۰۱	۲-۳
۱۷-۰۱	۲-۴
۱۷-۰۱	۲-۵
۱۷-۰۱	۲-۶
۱۷-۰۱	۲-۷
۱۷-۰۱	۲-۸

۱۷-۰۱	۲-۱
۱۷-۰۱	۲-۲
۱۷-۰۱	۲-۳
۱۷-۰۱	۲-۴
۱۷-۰۱	۲-۵
۱۷-۰۱	۲-۶
۱۷-۰۱	۲-۷
۱۷-۰۱	۲-۸
۱۷-۰۱	۲-۹
۱۷-۰۱	۲-۱۰
۱۷-۰۱	۲-۱۱
۱۷-۰۱	۲-۱۲
۱۷-۰۱	۲-۱۳
۱۷-۰۱	۲-۱۴
۱۷-۰۱	۲-۱۵
۱۷-۰۱	۲-۱۶
۱۷-۰۱	۲-۱۷
۱۷-۰۱	۲-۱۸
۱۷-۰۱	۲-۱۹
۱۷-۰۱	۲-۲۰
۱۷-۰۱	۲-۲۱
۱۷-۰۱	۲-۲۲
۱۷-۰۱	۲-۲۳
۱۷-۰۱	۲-۲۴
۱۷-۰۱	۲-۲۵
۱۷-۰۱	۲-۲۶
۱۷-۰۱	۲-۲۷
۱۷-۰۱	۲-۲۸
۱۷-۰۱	۲-۲۹
۱۷-۰۱	۲-۳۰
۱۷-۰۱	۲-۳۱
۱۷-۰۱	۲-۳۲
۱۷-۰۱	۲-۳۳
۱۷-۰۱	۲-۳۴
۱۷-۰۱	۲-۳۵
۱۷-۰۱	۲-۳۶
۱۷-۰۱	۲-۳۷
۱۷-۰۱	۲-۳۸
۱۷-۰۱	۲-۳۹
۱۷-۰۱	۲-۴۰
۱۷-۰۱	۲-۴۱
۱۷-۰۱	۲-۴۲
۱۷-۰۱	۲-۴۳
۱۷-۰۱	۲-۴۴
۱۷-۰۱	۲-۴۵
۱۷-۰۱	۲-۴۶
۱۷-۰۱	۲-۴۷
۱۷-۰۱	۲-۴۸
۱۷-۰۱	۲-۴۹
۱۷-۰۱	۲-۵۰
۱۷-۰۱	۲-۵۱
۱۷-۰۱	۲-۵۲
۱۷-۰۱	۲-۵۳
۱۷-۰۱	۲-۵۴
۱۷-۰۱	۲-۵۵
۱۷-۰۱	۲-۵۶
۱۷-۰۱	۲-۵۷
۱۷-۰۱	۲-۵۸
۱۷-۰۱	۲-۵۹
۱۷-۰۱	۲-۶۰
۱۷-۰۱	۲-۶۱
۱۷-۰۱	۲-۶۲
۱۷-۰۱	۲-۶۳
۱۷-۰۱	۲-۶۴
۱۷-۰۱	۲-۶۵
۱۷-۰۱	۲-۶۶
۱۷-۰۱	۲-۶۷
۱۷-۰۱	۲-۶۸
۱۷-۰۱	۲-۶۹
۱۷-۰۱	۲-۷۰
۱۷-۰۱	۲-۷۱
۱۷-۰۱	۲-۷۲
۱۷-۰۱	۲-۷۳
۱۷-۰۱	۲-۷۴
۱۷-۰۱	۲-۷۵
۱۷-۰۱	۲-۷۶
۱۷-۰۱	۲-۷۷
۱۷-۰۱	۲-۷۸
۱۷-۰۱	۲-۷۹
۱۷-۰۱	۲-۸۰
۱۷-۰۱	۲-۸۱
۱۷-۰۱	۲-۸۲
۱۷-۰۱	۲-۸۳
۱۷-۰۱	۲-۸۴
۱۷-۰۱	۲-۸۵
۱۷-۰۱	۲-۸۶
۱۷-۰۱	۲-۸۷
۱۷-۰۱	۲-۸۸
۱۷-۰۱	۲-۸۹
۱۷-۰۱	۲-۹۰
۱۷-۰۱	۲-۹۱
۱۷-۰۱	۲-۹۲
۱۷-۰۱	۲-۹۳
۱۷-۰۱	۲-۹۴
۱۷-۰۱	۲-۹۵
۱۷-۰۱	۲-۹۶
۱۷-۰۱	۲-۹۷
۱۷-۰۱	۲-۹۸
۱۷-۰۱	۲-۹۹
۱۷-۰۱	۲-۱۰۰

۱۷-۰۱	۲-۱
۱۷-۰۱	۲-۲
۱۷-۰۱	۲-۳
۱۷-۰۱	۲-۴
۱۷-۰۱	۲-۵
۱۷-۰۱	۲-۶
۱۷-۰۱	۲-۷
۱۷-۰۱	۲-۸
۱۷-۰۱	۲-۹
۱۷-۰۱	۲-۱۰
۱۷-۰۱	۲-۱۱
۱۷-۰۱	۲-۱۲
۱۷-۰۱	۲-۱۳
۱۷-۰۱	۲-۱۴
۱۷-۰۱	۲-۱۵
۱۷-۰۱	۲-۱۶
۱۷-۰۱	۲-۱۷
۱۷-۰۱	۲-۱۸
۱۷-۰۱	۲-۱۹
۱۷-۰۱	۲-۲۰
۱۷-۰۱	۲-۲۱
۱۷-۰۱	۲-۲۲
۱۷-۰۱	۲-۲۳
۱۷-۰۱	۲-۲۴
۱۷-۰۱	۲-۲۵
۱۷-۰۱	۲-۲۶
۱۷-۰۱	۲-۲۷
۱۷-۰۱	۲-۲۸
۱۷-۰۱	۲-۲۹
۱۷-۰۱	۲-۳۰
۱۷-۰۱	۲-۳۱
۱۷-۰۱	۲-۳۲
۱۷-۰۱	۲-۳۳
۱۷-۰۱	۲-۳۴
۱۷-۰۱	۲-۳۵
۱۷-۰۱	۲-۳۶
۱۷-۰۱	۲-۳۷
۱۷-۰۱	۲-۳۸
۱۷-۰۱	۲-۳۹
۱۷-۰۱	۲-۴۰
۱۷-۰۱	۲-۴۱
۱۷-۰۱	۲-۴۲
۱۷-۰۱	۲-۴۳
۱۷-۰۱	۲-۴۴
۱۷-۰۱	۲-۴۵
۱۷-۰۱	۲-۴۶
۱۷-۰۱	۲-۴۷
۱۷-۰۱	۲-۴۸
۱۷-۰۱	۲-۴۹
۱۷-۰۱	۲-۵۰
۱۷-۰۱	۲-۵۱
۱۷-۰۱	۲-۵۲
۱۷-۰۱	۲-۵۳
۱۷-۰۱	۲-۵۴
۱۷-۰۱	۲-۵۵
۱۷-۰۱	۲-۵۶
۱۷-۰۱	۲-۵۷
۱۷-۰۱	۲-۵۸
۱۷-۰۱	۲-۵۹
۱۷-۰۱	۲-۶۰
۱۷-۰۱	۲-۶۱
۱۷-۰۱	۲-۶۲
۱۷-۰۱	۲-۶۳
۱۷-۰۱	۲-۶۴
۱۷-۰۱	۲-۶۵
۱۷-۰۱	۲-۶۶
۱۷-۰۱	۲-۶۷
۱۷-۰۱	۲-۶۸
۱۷-۰۱	۲-۶۹
۱۷-۰۱	۲-۷۰
۱۷-۰۱	۲-۷۱
۱۷-۰۱	۲-۷۲
۱۷-۰۱	۲-۷۳
۱۷-۰۱	۲-۷۴
۱۷-۰۱	۲-۷۵
۱۷-۰۱	۲-۷۶
۱۷-۰۱	۲-۷۷
۱۷-۰۱	۲-۷۸
۱۷-۰۱	۲-۷۹
۱۷-۰۱	۲-۸۰
۱۷-۰۱	۲-۸۱
۱۷-۰۱	۲-۸۲
۱۷-۰۱	۲-۸۳
۱۷-۰۱	۲-۸۴
۱۷-۰۱	۲-۸۵
۱۷-۰۱	۲-۸۶
۱۷-۰۱	۲-۸۷
۱۷-۰۱	۲-۸۸
۱۷-۰۱	۲-۸۹
۱۷-۰۱	۲-۹۰
۱۷-۰۱	۲-۹۱
۱۷-۰۱	۲-۹۲
۱۷-۰۱	۲-۹۳
۱۷-۰۱	۲-۹۴
۱۷-۰۱	۲-۹۵
۱۷-۰۱	۲-۹۶
۱۷-۰۱	۲-۹۷
۱۷-۰۱	۲-۹۸
۱۷-۰۱	۲-۹۹
۱۷-۰۱	۲-۱۰۰

میراث فرهنگی را نشان با خط قرمز
 میراث فرهنگی را نشان با خط قرمز
 میراث فرهنگی را نشان با خط قرمز
 میراث فرهنگی را نشان با خط قرمز

(نقشه ۱-۹) نمای سه ردیف از سنگ‌های نمای بخش میانی جبهه غربی که در سال ۱۳۶۷ از دل خاک بیرون شده است ، برداشت و ترسیم آقای رشادی از میراث فرهنگی استان باختران .

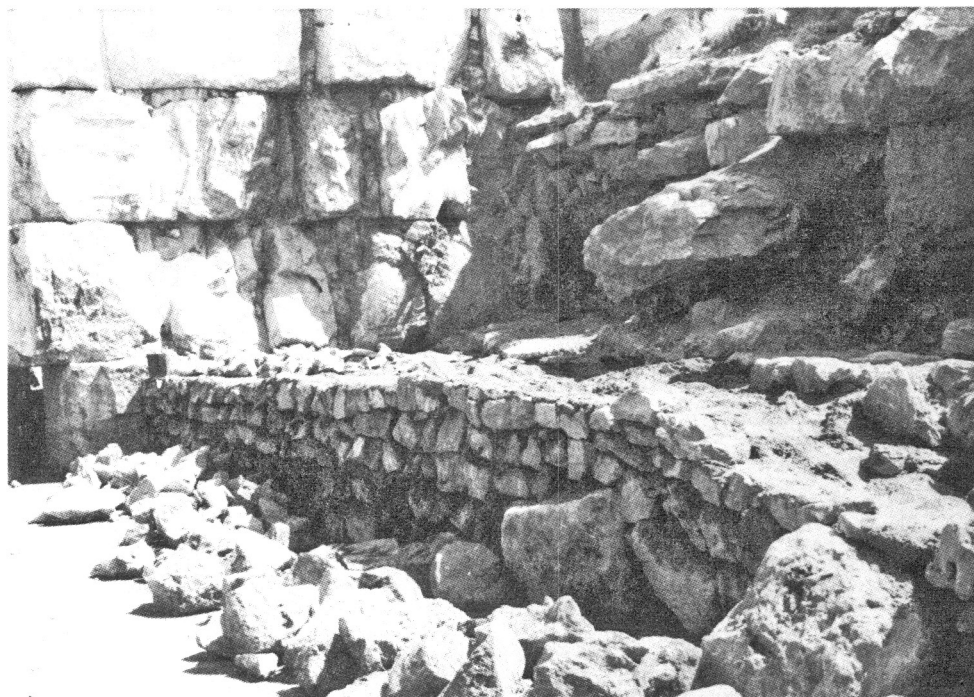
(نقشه ۳-۹) فضای جنبه غربی بنای باستانی در فاصله میان نمای دیوار غربی و خیابان غربی برداشت و ترسیم آقای رشادی از میراث فرهنگی استان باختران.

میراث فرهنگی استان باختران

میراث فرهنگی استان باختران
 سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری
 تهران، خیابان ولیعصر، پلاک ۱۰۴
 شماره تماس: ۰۲۱-۸۸۰۰۰۰۰۰

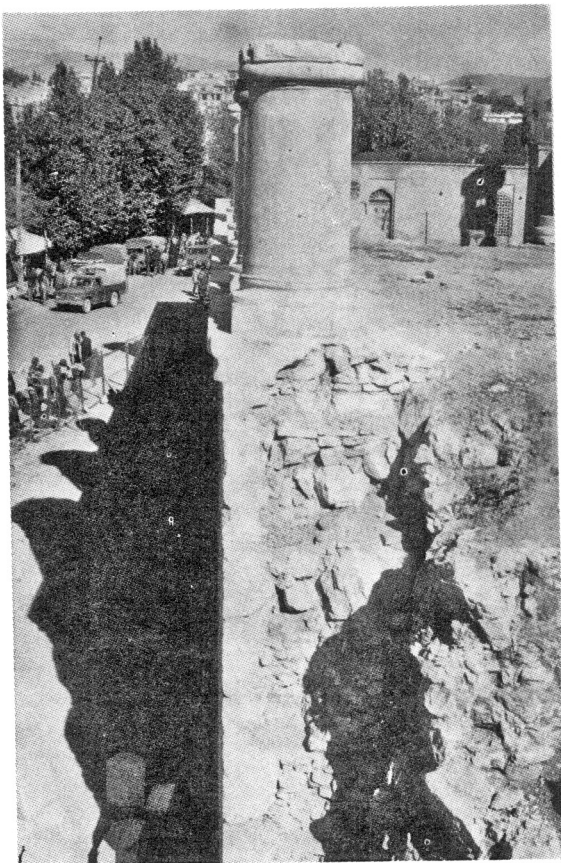
(تصویر ۱-۱۲) آماده سازی فضای پشت سنگهای نما برای نصب آنها در بردیوار غربی دید
دیدبه سوی جنوب پیش از سال ۱۳۶۵

(تصویر ۲-۱۲) آماده سازی فضای پشت سنگهای نما برای نصب آنها در بردیوار غربی
دیدبه سوی شمال

(تصویر ۱-۱۳) بخش میانی جبهه غربی بنای باستانی . سه ردیف از سنگهای نما که از دل خاک بیرون شده‌اند . سال ۱۳۶۷

(تصویر ۲-۱۳) - نمای جنوبی بخش بازسازی شده به همراه زیرسازی ستونهای فراز دیوار با سنگ و ملاط ماسه سیمان به پهنای دو متر

است ، علاوه بر این درازای فضای کاوش سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۶۷ در پای دیوار غربی به ۶۹ متری از گوشه شمال غربی امتداد یافته و مجموعاً "تاکنون ۴۲ قطعه سنگ نمای دیوار (در سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۶۷) در فضای مثلثی شکل جبهه غربی (بین راستای دیوار غربی و پیاده روی خیابان) به همراه دو سنگ پایه ستون و دو سنگ ساقه ستون و یک سنگ سرستون از دل خاک بیرون شده است که یک قطعه سنگ سرستون پس از بررسی مقدماتی به طور موقت بر روی یکی از سنگ های ساقه ستون فراز دیوار نصب گردیده است (تصاویر - ۱۴)

۷-۲- فراهم آوردن زمینه کاوش و پژوهش، مرمت و بازسازی

دیگر بخش های جبهه غربی :

شیب بستر سنگی دیوار غربی از گوشه شمال غربی به سوی جنوب غربی بنا ، تا مسافتی معادل نیمی از طول دیوار غربی به طور ملایمی تدریجاً افزایش می یابد و از این پس ناگهان شیب بستر تند شده است ، آن چنان که شواهد تغییرات شیب بستر سنگی بنا را می توان در تغییرات شیب سطح اسفالت خیابان غربی مشاهده نمود .

از این رو پیش از خاک برداری تا سطح کف فضای خارجی دیوار غربی و بازشناسی شکل دقیق بستر دیوار غربی و بررسی و مکان یابی سنگ های فروریخته نمای دیوار ، نمی توان به کلیات طرح معماری دیوار غربی از نظر هم تراز بودن (یا نبودن) رویه آن در سراسر درازای دیوار و یکنواخت بودن (یا نبودن) آهنگ ستون های سنگی فراز آن دست یافت .

گفتنی است که در صورت هم تراز بودن رویه بلندی های دیوار غربی ، با افزایش شیب بستر سنگی آن ، بلندی دیوار غربی در بخش های میانی و جنوبی به تقریب ۳ تا ۲ برابر بلندی دیوار در بخش شمالی (از سطح کف خارجی بنا) خواهد بود . تغییرات بلندی دیوار در ارتباط با تغییرات شیب بستر آن به نوبه خود مستلزم تجدید نظر در سطح مقطع طرح بازسازی (از نظر پهنا و نوع استحکام بخشی و اتصال پوسته نمایه سنگ های پشت کار) خواهد گردید .

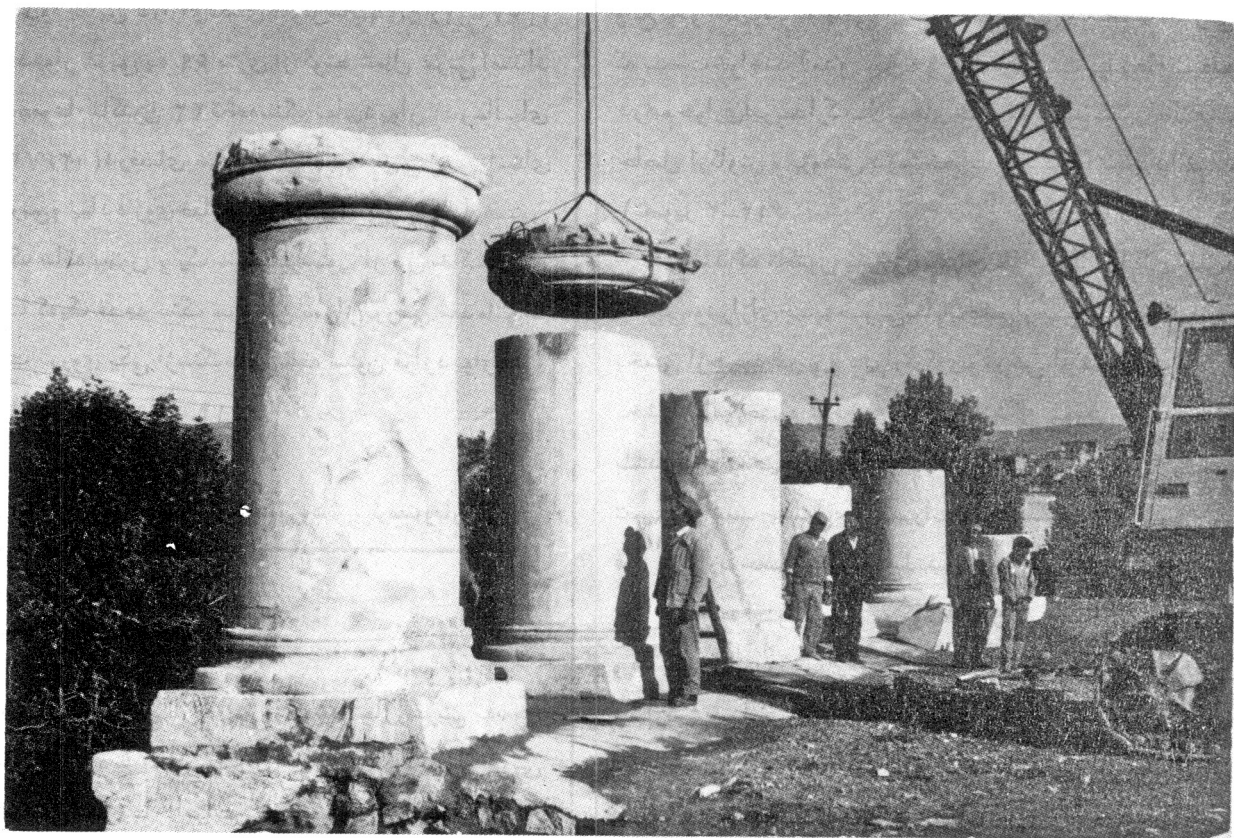
با این حال پیش از کاوش و بررسی علل تخریب و آسیب شناسی نقاط گوناگون سراسر دیوار غربی ، سیستم اصلی دفع آب های سطحی ، پیش بینی کلیات طرح معماری دیوار غربی مقرون به

واقع نخواهد بود و تنهایی بایست با شناسایی مشخصات مدارکی که بدست خواهند آمد و تجزیه و تحلیل درست پیام های نهفته در هم جواری این مدارک بالا پیه های خاک ، به جمع بندی اطلاعات حاصل از کاوش و پژوهش در مشخصات کالبدی آنها پرداخت . (تصویر ۲-۱۴)

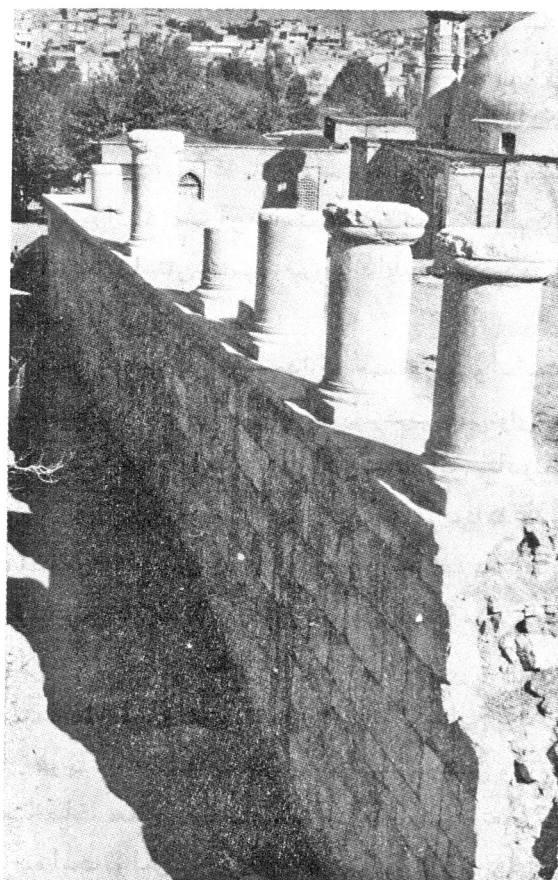
هر چند که تاکنون به جز ابتدای دو دستگاه پلکان جبهه جنوبی و درازای جبهه جنوبی بنا ، بخشی از جبهه شرقی و همچنین بخشی از جبهه غربی و دیوار مرکزی و برخی از مشخصات پلکان بخش شمالی جبهه شرقی ، اطلاعاتی از شکل عمومی بنا ، هم چون بلندی دیوار محیطی (و یا تغییرات بلندی دیوار محیطی بر حسب تغییرات شیب بستر آن) تغییرات آهنگ ستون های یکنواخت فراز دیوار بر حسب تغییرات بلندی دیوار محیطی ، و مشخصات معماری گوشه جنوب غربی ، گوشه شمال شرقی ، جبهه شمالی و همچنین پهنای دیوار محیطی در مقاطع مختلف فضای پیرامون چهار گوشه بنا اطلاعاتی در دست نیست و یافتن پاسخ برای بسیاری از نخستین پرسش های مربوط به شکل کالبدی بنا راه به جایی نبرده است . با این همه می توان با تدوین برنامه مستمر و دراز مدتی ، ضمن تامین نیروی کارشناسی و تخصیص اعتبار هزینه های کاوش و تعمیرات بنا و همچنین شناسایی مشخصات بنا ، به ویژه نسبت به شناسایی جبهه شمالی و بخش مرکزی آن ، اطلاعاتی از دل توده های خاک و آواری که بر روی مانده های بنا شکل گرفته است ، بدست آورد که با توجه به وسعت بنا و حجم بسیار زیاد خاک های انباشته بر آن ، استمرار و پیوستگی منظم کاوش ها و پژوهش های باستان شناسی از ضروریات اولیه تدوین چنین برنامه ای به شمار می آید .

در حال حاضر بازشناسی مدارک جبهه غربی و ادامه تعمیرات سنگ های شکسته و ادامه بازسازی دیوار غربی را می توان سرآغازی برای فصول جدید کاوش های باستان شناسی این بنا در نظر گرفت و برنامه کاوش و تعمیرات جبهه غربی را طی برنامه جدیدی در دامنه های محدودتری نسبت به معرفی مجموعه بخش های فضای باستانی پیشنهاد نمود . آن چنانکه بر حسب مورد و به تدریج علاوه بر پی گردی فضای پیرامون دیوار غربی ، برخی از نقاط بلندی های فضای غربی تپه را کاوش و شناسایی کرد .

هر چند که نسبت به ضرورت کاوش های علمی و پژوهش در مشخصات معماری این بنا باستانی پیش از انجام تعمیرات اشاره شده است ، لکن با این باور که تنها در هنگام تعمیرات بنا ، پرسش و پاسخ های مربوط به اجرای تعمیرات ، کنکاش در شناسایی

(تصویر ۱-۱۴) کارگران مرمت سنگ در حال نصب سرستون که در سال ۱۳۶۷ از دل خاک خارج شده است

(تصویر ۲-۱۴)

تصویر نمای بخش بازسازی شده پس از نصب سرستون که در سال ۱۳۶۷ از دل خاک خارج شده است . در این تصویر می توان از زیاد ارتفاع دیوار را بر حسب شیب زمین (از شمال به جنوب) مشاهده نمود دید به سوی شمال

واقعی بنا را برمی‌انگیزد و به ازای پرسش مشخصی می‌توان راه را برای جستجوی پاسخ آن پرسش مشخص یافت ، همواره توجه به اولویت نخست برای اجرای تعمیرات و نگهداری بنا ، زمینه‌ساز فعالیت‌های پژوهشی با هدف مشخصی است که ضمن برخورد با واقعیت و رفع مشکلات اجرایی ، دستیابی به طرح واقعی بازسازی بنا را ممکن می‌سازد .

از این رو طرح انتظام فضای پیرامون بنای باستانی نیز به گونه‌ای پیشنهاد گردیده است ، تا گامی به سوی تحقق تعمیرات و بازپیرایی بنا ، ضمن امکان بازشناسی طرح اولیه آن باشد . به همین لحاظ پیش‌نویس طرح جامع تعمیرات بنای باستانی پرستشگاه آناهیتا با در نظر گرفتن اولویت نخست برای تعمیرات جبهه غربی و انتظام فضای پیرامون آن به عنوان عرصه فرهنگی شهر کنگاورو بر اساس ادامه کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی فضای غربی بنا پیشنهاد می‌گردد .

فصل - ۳ پیش‌نویس طرح جامع تعمیرات ، بنای باستانی پرستشگاه آناهیتا (گنگاور) :

الف - ضرورت ادامه تعمیرات جبهه غربی و ساماندهی فضای محوطه باستانی

عرصه این بنای باستانی یکی از محوطه‌هایی است که از آغاز برنامه‌ریزی کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی (از سال ۱۳۴۷) تا انجام مراحل کاوش و برنامه‌ریزی تعمیرات تا انجام کلیه مراحل اجرایی آن و همچنین معرفی مشخصات شناخته شده این بنای عظیم و کارهایی که تاکنون در آن انجام شده به وسیله هیات‌هایی متشکل از کارشناسان ایرانی صورت پذیرفته است .

طی بیست و یک سال گذشته فعالیت‌های باستان‌شناسی به طور مستمر ادامه داشته و پس از صرف هزینه‌های مربوط به خریداری بناهایی که بر روی عرصه بنای باستانی برپا بوده‌اند و برچیدن آنها و صرف هزینه‌های مربوط به تجهیزات کارگاهی ، کاوش‌های باستان‌شناسی ، تعمیرات و بازسازی بخشی از این بنا و به کارگیری و صرف نیروی انسانی اعم از کارگران بومی ، نگهبانان آثار باستانی ، استادکاران کاوشگر ، استادکاران مرمت‌سنگو متخصصین و کارشناسان همراه بوده است .

شهروندان کنگاورو نیز همگام با پیشرفت کار ، همواره تماشاگر

نمایان شدن چهره بخش‌های پابرجای بنا و سنگ‌های فروریخته این بنای باستانی بوده‌اند و تاکنون تحولات و تغییراتی که در فضای این بنای شگفت‌پدید آمده است دنبال نموده و در انتظار سرانجام یافتن این محوطه وسیع در میان شهرخوبش هستند . اینک بانگاهی به کارنامه فعالیت‌های باستان‌شناسی و حفاظت و تعمیرات این بنای باستانی می‌توان چنین نتیجه گرفت که مراحل بسیار سخت و پرهزینه آغاز کار سپری شده است و هر چند که بسیاری از مشخصات معماری و تاریخ تحولات بنا شناخته مانده ، لکن با تجربیاتی که از کاوش‌های باستان‌شناسی و عملیات مرمتی و بازسازی بنا بدست آمده است ، ضمن آشنایی با برخی از ویژگی‌های بنا ، روزه‌ای برای دست‌یابی مشخصات کالبدی این بنای باستانی باز شده و هنگام آن فرا رسیده است که از طریق رعایت اولویت نسبت به تعمیرات بنا ، بر اساس کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی ضمن رعایت کامل مفاد برنامه پیشنهادی و با قید احتیاط ، زمینه تعمق بیشتری در شناسایی خطوط اصلی سیمای کالبدی بنا (بر مبنای بررسی مشخصات سنگ به سنگ عناصر معماری آن ضمن تطبیق و مقایسه ترکیب سطوح همجوار سنگ‌ها برای جستجوی نوع بهم پیوستگی آنها با یکدیگر) فراهم آورد .

چون در بخش شمالی دیوار غربی ، نمونه واقعی و کامل‌تری از وضعیت اصلی نمای بخشی از دیوار غربی نسبت به دیگر جاهای بنا در دست است ، ادامه تعمیرات و بازشناسی دیگر بخش‌های دیوار غربی را به عنوان محور فعالیت‌های باستان‌شناسی بنای پرستشگاه شایسته پیشنهاد می‌داند .

آن چنانکه برحسب برخی از ضرورت‌هایی که انجام آنها از هم‌اکنون قابل‌پیش‌بینی است (و به طور جداگانه به آنها اشاره خواهد شد) و برحسب ضرورت‌هایی که در حین انجام مراحل کار ، بازشناسی و تعمیرات فضای دیوار غربی تشخیص داده خواهد شد ، به تدریج شناسایی و تهیه طرح بازسازی مجموعه‌های عناصر معماری فضای پرستشگاه در برنامه کار قرار گیرد .

الف - ۱ : برحسب موقعیت بنای پرستشگاه در متن زندگی روزمره هم‌شهریان کنگاورو در مرکز شهر ، از نظر انتظام فضای عرصه‌های شهری همجوار بنای باستانی .

الف - ۲ : برحسب موقعیت دیوار جبهه غربی بنای باستانی در کنار خیابان اصلی شهر از لحاظ عملکرد بخش غربی محدوده حریم بنای باستانی در طول همجواری آن با این خیابان .

الف - ۳ : برحسب ساماندهی فضای جبهه غربی بنای پرستشگاه

به عنوان عرصه فرهنگی شهر امروزی بر اساس شناسایی مشخصات کالبدی بنا و معرفی ناشناخته‌های پنهان در آن، به منظور قابل بهره‌برداری نمودن این عرصه فرهنگی.

الف-۴: تامین منظر شهری این عرصه فرهنگی در کنار خیابان اصلی شهر، متناسب با مشخصات واقعی بنای باستانی.

ب- ادامه تعمیرات جبهه غربی

چون طرح نمای بخش اعظم جبهه غربی ناشناخته است و تنها بخش استوار برجای مانده آن، در بخش شمالی آن مورد بازسازی قرار گرفته است، ادامه تعمیرات جبهه غربی بنا مستلزم کاوش و خاک برداری از فضای میان راستای نمای دیوار جبهه غربی از یک سو و از سوی دیگر راستای خیابان موجود تا انتهای بخش جنوبی جبهه غربی است تا پس از بازشناسی وضع موجود سنگ های پنهان در خاک های سطحی فضای یاد شده بتوان به مشخصات فنی آن دست یافت و بر حسب مشخصات وضع موجود سنگ ها نسبت به شناسایی بستر بنا، وضع موجود مانده های بنا، آسیب شناسی جبهه غربی، شیوه دفع آب های سطحی و بالاخره طرح اصلی دیوار به برنامه ریزی و تصمیم گیری درباره چگونگی ادامه تعمیرات، معرفی، ساماندهی فضای غربی بنا نزدیک شد.

با توجه به حجم بسیار زیاد خاک هایی که می بایست پس از کاوش از این محوطه دور گردد و همچنین نیروی انسانی مورد نیاز برای انجام این کار و هزینه سنگین خاک برداری و فرصتی که می بایست برای تحلیل و تطبیق یافته ها صرف گردد، انجام مرحله ای کاوش و پژوهش فنی در جهت تعمیرات و ساماندهی فضای جبهه غربی شایسته پیشنهاد بنظر می رسد. آن چنانکه سلسله ای از فعالیت ها را، از آغاز خاک برداری، شناسایی عوامل معماری، مکان یابی هر قطعه سنگ، آماده سازی بستر و احتمالاً "تعمیرات و بازسازی بخشی از نمای دیوار به دنبال یکدیگر در هر فصل کاری، امکان پذیر نماید. از اینرو فضایی که برای خاک برداری انتخاب شده توسط گروه کاوش کاویده خواهد شد و پس از انجام خاک برداری در فضای منتخب نخستین، به کاوش در دومین فضای منتخب خواهند پرداخت و از پس ایشان ردیفی از گروه های بعدی دنبال کار را خواهند گرفت. بدیهی است که وسعت فضای منتخب در هر مرحله از کاوش به میزان اعتبار تحصیل شده بستگی دارد ولی در هر حالت

تخمین حداقل و همچنین حداکثری برای وسعت این فضا ضروری است و فراهم آوردن زمینه کار را اعم از شیوه خاک برداری و ابزار که بکار گرفته خواهد شد بر حسب وسعت کارگاه می توان پیش بینی نمود. ولی انجام سایر موارد زنجیره کارهای یاد شده به وضعیت یافته ها بستگی خواهد داشت.

ب-۱- انتخاب اولویت مواضع کاوش

علاوه بر ضرورت ادامه خاک برداری هایی که در سال های اخیر از شمال به جنوب و در فاصله بین نمای دیوار غربی و خیابان همجوار آن صورت پذیرفته است، چون وضعیت طرح جبهه غربی، بستر شیب دار آن (با شیب های متنوعی که مجموعه آنها به سمت جنوب سرازیر است) پهنای دیوار محیطی (گذرگاه) نمای داخلی و اتصالات احتمالی آن با دیگر پدیده های طبیعی یا مصنوعی، عناصر کالبدی سیستم دفع آب های سطحی، وضعیت معماری گوشه جنوب غربی، بلندی دیوار گوشه جنوب غربی و همچنین بلندی دیوار در بخش میانی جبهه غربی و اتصالات احتمالی آن با پدیده های طبیعی و یا مصنوعی خارج از بنا ناشناخته مانده است و باز یافتن شمای مشخصات عمومی معماری جبهه غربی برای تدارک طرح بازسازی آن (دست کم بر روی کاغذ) ضروری بنظر می رسد، در نخستین فصل های ادامه کار، خاک برداری در فضای جنوبی بخشی از جبهه غربی، خاک برداری و کاوش در فضای داخلی بخش میانی جبهه غربی با وسعتی دست کم بمیزان پانصد متر مربع برای هر یک از مواضع یاد شده در خور پیشنهاد بنظر می رسد. گفتنی است که ضمن ماموریت سال ۱۳۶۷ با تفاق آقای کبیری و مهندس فرهنگی از سنگ های استثنائی گوشه جنوب غربی این بنا که در سال ۱۳۵۱ آشکار گردیده بود، اندازه برداری گردید و نقشه های بخش هایی از پایه ستون نمای مدور، سرستون نمای مدور، پایه ستون تخت دو نبش و دیگر سنگ های این محوطه به پیوست است. پیش از این آقای الساندر و ریکا با مشاهده دو قطعه سنگ که هنوز هویت آنها روشن نگردیده به تهیه طرحی برای نمای جبهه جنوبی پرداخته و تصورات شخصی خود را که دوراز واقع است، طی مقاله ای در شماره ۳۵ "گاهینامه" به چاپ رسانده است برای پیشگیری از شباهت ناشی از این گونه اظهار نظرهای عجولانه، کاوش در بخش جنوبی جبهه غربی به منظور دست یابی به سایر مدارک معماری این بخش، در اولویت اول پیشنهاد می گردد.

علاوه بر این یک قطعه سنگ سرستون نما و ساقه‌نیم گردآن که به دو سطح مستوی ختم می‌شوند در گوشه شمال غربی برجای بوده و اینک نیز بر فراز دیوار نهاده شده که نشان می‌دهد آهنگ یکنواخت پایه‌های (جان پناه) منفرد، در این گوشه دگرگون بوده است. و هرچند که سنگ‌های گوشه جنوب غربی متنوع‌تر است و نشانه‌هایی از وجود یک فضای سرپوشیده با وضعیتی ویژه به شمار می‌آید، احتمال اینکه با بررسی گوشه جنوب غربی بتوان به طرح گوشه شمال غربی نیز نزدیک‌تر شد، ضرورت کاوش در بخش جنوبی جبهه غربی را افزایش می‌دهد.

ب- ۲- مشخصات عمومی تعمیرات بخش شمالی جبهه غربی:

پس از پیاده کردن سنگ‌های نمای تنها بخش برپا مانده از بنای باستانی در بین سال‌های ۱۳۵۳ تا ۱۳۵۷ و از سرگیری طرح بازسازی و تعمیرات این بخش، با مدارکی که از جای هر سنگ تهیه گردیده بود، تعمیرات و دوباره‌سازی آن با وجود نقشه و شماره‌های سنگ‌ها، در بازگردانیدن هر یک در جای خود کوششی بعمل آمد و پس از بسترسازی بتنی در سال‌های اخیر، سنگ‌های نما به ترتیب در جای قبلی برپا گردیده‌اند که با در نظر داشتن تنگناهای موجود، پاسخگوی مسائل شهری و حفاظت از این محوطه تاریخی بوده است.

پهنای بخش بازسازی شده قریب به دو متر است و در پشت سنگ‌های نما از سنگ‌های نتراشیده و ملاط سیمان استفاده شده و پس از نصب سنگ‌های نما، قطعات ستون‌های منفرد (جان پناه‌ها) با وزنی بیش از بیست تن در جای خود نصب گردیده‌اند.

بلندای قریب به پنج متری نمای جبهه غربی و پهنای دو متری آن برای تحمل بار متمرکز ستون‌های منفرد اگر متناسب باشد، با توجه به اینکه بستر صخره‌ای جبهه غربی از شمال به جنوب دارای شیب ملایمی است و در میان جبهه غربی ناگهان شیب خیابان موجود افزایش چشمگیری می‌یابد. می‌بایست چنین اندیشید که بلندی دیوار افزایش می‌یابد تا جاییکه در بخش جنوبی جبهه غربی بلندی دیوار به حدود ۱۸ متر بالغ خواهد شد (۱) از این رو در صورتی که سنگ‌های پنهان در زیر لایه‌های خاک جوابگوی بلندی دیوار غربی باشند، تجدید نظر در سطح مقطع زیرسازی پایه‌های سطوح فوقانی (به پهنای دو متر) بدیهی بنظر می‌رسد. نکته شایان توجه اینکه برای ایجاد سطح مقطع دو متری

دیوار بازسازی شده بخش‌هایی از جسم قلوه سنگ‌های بزرگی را که در ملاط گچ محکم شده‌اند، برچیده‌اند و در این بین اتصال پوسته دو متری بازسازی شده با جسم دیوار با پهنای ۱۸/۵ متر و اتکای آنها به یکدیگر با توجه به پوسیدگی برخی از بخش‌های دیوار سنگی و مسئله دفع آب‌های سطحی که بدرون دیوار (از سطوح فوقانی و سطوح تحتانی) نفوذ خواهند نمود، شایان رسیدگی بیشتری است.

ج- مکان‌یابی سنگ‌های فروافتاده نمای جبهه غربی:

ضمن کاوش‌هایی که در سال ۱۳۶۷ توسط آقای کبیری بعمل آمد و در ادامه کاوش‌هایی بود که در سال ۱۳۶۶ توسط آقای ولی نوری بعمل آمده بود سنگ‌های فرو افتاده جبهه غربی در فضای مجاور خیابان آشکار گردید. همچنین سه ردیف از سنگ‌های نمای جبهه غربی که با وجود انحراف به سمت خارج در جای خود استوار مانده‌اند آشکار گردید. برچیدن سنگ‌های پابرجای نمای جبهه غربی و بازسازی مجدد آنها در برنامه کار مرمتگران استان فارس قرار دارد و برای این منظور بخشی از سنگ‌های پشت کار این بنا که در ملاط گچ استوار شده‌اند تا پهنایی برابر دو متر جمع آوری گردیده است. چنین بنظر می‌رسد که با وجود انحراف زیادی که در سنگ‌های پابرجای نمای جبهه غربی به چشم می‌خورد، چون نشان دهنده نوع ریزش سنگ‌های نمای سطوح فوقانی هستند، تا تهیه طرح تفصیلی تعمیرات و مکان‌یابی سنگ‌های فرو افتاده برجای خود باقی بمانند. علاوه بر این چون این سه ردیف سنگ نشان دهنده بروز واقعه تخریب بنا هستند، نگهداری بخش‌ویا بخش‌هایی از آنها به حالتی که برجای مانده‌اند شایسته بنظر می‌رسد.

ج- ۱- بررسی شیوه بنایی سنگ‌های جبهه غربی:

با وجود سطوح تراز ملاط در پشت کار سنگ‌های نمای جبهه غربی، چنین بنظر می‌رسد که سنگ‌های هر یک از ردیف‌های نما با سنگ‌های پشت کار با هم چیده شده‌اند و پس از چیدن سنگ‌های پشت کار تا بلندی سنگ نمادر تراز سطح فوقانی سنگ تمامی دیوار با ملاط گچ همسطح ساخته شده است. از این رو تراز رویه سنگ‌های پشت کار، بویژه در مجاورت سنگ‌های نما نشان دهنده بلندی ردیف سنگ‌های نمای یک رگ است و با

اندازه‌گیری فاصله بین دو ملاط تراز شده می‌توان بلندی سنگ‌های فرو افتاده را با آن مقایسه نموده و ردیفی از سنگ‌های هم‌جوار را یافت. به این لحاظ برچیدن سنگ‌های پشت‌کار، پیش‌از پیداکردن ردیف سنگ‌های فرو افتاده و ثبت وضبط مشخصات آنها موجب سردرگمی خواهد گردید.

ج-۲- بررسی نوع تراش سنگ‌های نمای جبهه غربی:

بجز تراش‌دو تیشه‌سطح‌نمای هر سنگ، سطوح افقی سنگ‌های نما با تراش کلنگی یکنواخت هم تراز تراشیده شده و سطوح قائم جانبی آن با شیارهای مورب قابل تشخیص است. از این رو پس از آشنایی با نوع تراش هر یک از سطوح سنگ‌نمای توان سطوح قائم و سطوح افقی و سطح نمای سنگ‌تراش دار را تعیین نمود و با استفاده از اندازه‌میان دو ملاط پشت سرهم در سطوح تراز پشت کار سنگ‌های نما، ردیف‌جای‌گیری هر سنگ را مکان‌یابی کرد. علاوه بر این سطح‌نمای سنگ‌های نما راست گوشه کاملی نیست و در برخی از آنها برای پرهیز از ادامه درزهای افقی و قائم این سنگ‌های هم‌جوار، اشکال هندسی مرکب از سطح دو مربع درهم شده، برای نمای برخی از سنگ‌ها طراحی و اجرا شده است، که با پیداکردن نقطه بالا و پائین شده در تراز ملاط‌های پشت‌کار می‌توان جای درست هر سنگ را یافت. در صورتی که از سطح تراز شده ملاط‌های پشت کار نقشه‌برداری دقیق بعمل آید، با ساختن مدل هر یک از سنگ‌ها در مقیاس نقشه‌سطوح تراز ملاط‌ها، با تقریب نزدیک به واقع می‌توان جای هر سنگ را در سطح نمای جبهه غربی تعیین نمود.

ج-۳- محاسبه و تخمین بلندی دیوار سنگی:

چون شیب تپه سنگی متغیر است و اختلاف ارتفاع بستر دیوارهای محیطی بسیار زیاد است و گاه به ۱۸ متر (درجبهه شرقی) می‌رسد و تغییرات شیب نیز در جبهه شرقی و غربی متفاوت است و در صورتی که رویه دیوار محیطی در چهارجبهه بنا یکنواخت و هم‌جوار باشد بلندی دیوار جنوبی از بستر پست تپه سنگی در این حوزه به ۱۸ متر می‌رسد.

از این رو برای محاسبه اندازه بلندی دیوار با توجه به شرایط سنگ‌های فروریخته در جابه‌جای پیرامون چهار گوشه بنا روش‌های گوناگونی پیشنهاد می‌گردد. تا با مقایسه نتیجه محاسبه هر

مقطع از دیوار محیطی به تخمین اندازه واقعی بلندی دیوار محیطی نزدیک شد.

— محاسبه مجموع بلندی‌های سنگ‌های فروریخته و جنبش نما در گوشه‌های جنوب شرقی، جنوب غربی و افزودن آن به بلندی سنگ‌های پابرجای گوشه‌ها.

— محاسبه یک‌دهم مجموع سطح تراش‌دو تیشه‌نمای سنگ‌های دیوارهای محیطی و افزایش آن به یک‌دهم سطح نمای سنگ‌های پابرجا در همان طول ده متری از دیوار.

— منظم‌چیدن سنگ‌های نمای فرو افتاده مربوط به طول معینی از دیوار، در کنار همان طول از دیوار، به ردیف‌هایی که مکان‌یابی شده‌اند (از پائین به بالا و از نزدیک به دور از دیوار) ضمن تخمین اندازه سطوح تراش نمای سنگ‌های از میان رفته و محاسبه مجموع سطح نمای سنگ‌های فرو افتاده تقسیم بر طول معینی که انتخاب گردیده. حاصل تقسیم بلندی دیوار را به تخمین نشان می‌دهد.

— اندازه‌گیری فاصله میان جای فرو افتادن سنگ پله‌فریزدار (به عنوان آخرین سنگ پله بر بلندی دیوار) تا جای اولین سنگ پله در هر یک از دودستگاه پلکان جبهه جنوبی، با توجه به خط شیب پله‌های موجود هر یک از پلکان‌های جبهه جنوبی، ضمن احتمال‌اندکی که برای وجود یک یا چند پاگرد وجود دارد. (تصویر ۱۵)

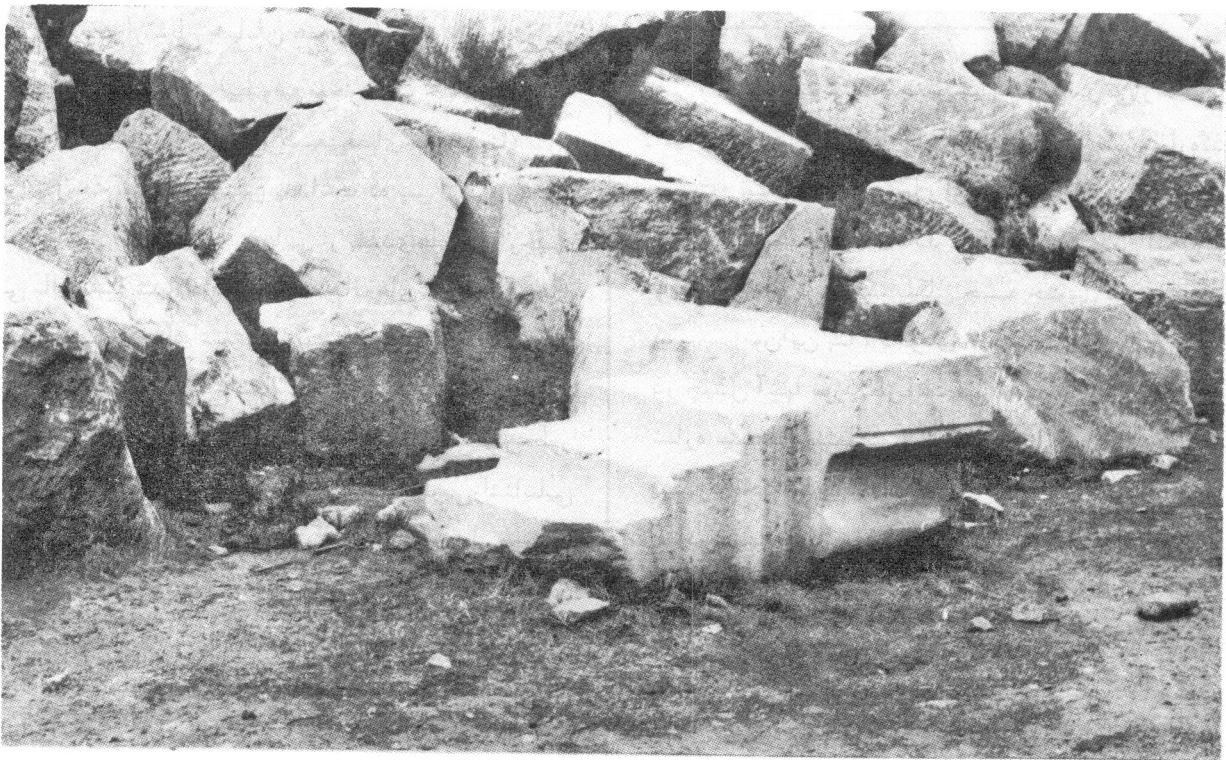
— محاسبه تعداد ستون‌های سنگی هر طرف شرقی و غربی جبهه جنوبی پس از تطبیق اندازه سنگ‌های ساقه، با سنگ‌های سرستون و پایه ستون هر طرف و محاسبه فاصله دو ستون میانی مشرف بر هر پلکان در جبهه جنوبی با توجه به خط شیب پله‌های موجود هر یک از پلکان‌ها در نمای جبهه جنوبی.

— سنجش تناسب عمومی نقشه‌بنا با احتمال رابطه مشخصی که میان درازای دیوار مرکزی با فاصله دو پله بالایی هر یک از پلکان‌های جبهه جنوبی با یکدیگر داشته باشد.

— بر شمردن تعداد سنگ‌پله‌های نمای جنوبی در هر طرف آن

د- مراحل بازسازی و تعمیرات بخش کاویده شده در جبهه غربی:

پس از کاوش فضای خارجی جبهه غربی و مکان‌یابی سنگ‌های نمای فرو افتاده، ضمن در نظر داشتن فضای حرکتی کارگران و جرثقیل می‌بایست سنگ‌های نمادر ردیف‌هایی از نزدیکتر

(تصویر ۱۵) جبهه جنوبی بنای باستانی ، نقش تراش گیلوئی فراز دیوار سنگی بر سنگ پلکان غربی جبهه جنوبی .

هـ تعمیرات سنگ‌های نما ، پایه‌ها ، سنگ پله در جبهه‌های

جنوبی و شرقی :

در مدت زمانی که طرح تعمیرات و بازسازی بخشی از جبهه غربی آماده نشده است ، بسیاری از سنگ‌های نما ، سرستون‌ها میان ستون‌ها و پایه ستون‌ها ، سنگ‌های پلکان جنوبی و دیگر نقاط جبهه شرقی این بنا در خور توجه و مرمت هستند که می‌بایست طی برنامه مشخصی اولویت مرمت سنگ‌ها تعیین و سپس وصالی‌گردند . از این نظر گروه مرمت سنگ بطور مستمر می‌توانند فعالیت نمایند .

و - شیوه خاک‌برداری و کاوش در جبهه غربی :

در گوشه شمال غربی این بنای باستانی کف خارجی آن با سطح خیابان هم‌تراز است . با اینکه سطح خیابان دارای شیب مختصری از شمال به سمت جنوب است در فاصله پنجاه متری گوشه شمال غربی بنا ، اختلاف کف خارجی بنا با سطح خیابان در این موضع به بیش از دو متر بالغ می‌گردد و نشان می‌دهد

تا دورتر از بر نمای غربی باتوجه به پائین‌تر و یا بالاتر بودن آنها به موازات راستایی که می‌بایست در جای خود نهاده شوند بر روی کف موجود چیده شود و پس از حصول اطمینان از درستی موقعیت آنها و آماده بودن زیرسازی و نوع اتصال آن به بقیه جسم دیوار در صورت لزوم در جای خود نصب گردد .

بدیهی است که سنگ‌های یافت شده در کاوش‌های فضای مجاور خیابان بعضاً " شکسته و برخی دیگر طی حوادث تاریخی از میان رفته و یا برخی دیگر در زیر سطح اسفالت خیابان دور از دسترس باشند . در این موارد می‌بایست سنگ‌های شکسته مرمت و بازسازی شود و در صورت فقدان برخی دیگر می‌بایست از سنگ‌های تازه تراش استفاده نمود و در صورتی که سنگ‌های موجود کمتر از حد نصاب معینی باشند ، بازسازی آن بخش از دیوار که کسری‌هایش زیاد باشد تا زمان تامین کمبودهای آن و یا تصویب طرح اجرایی آن عملی نخواهد بود . و در این صورت مانده سنگ‌های نمای آن بخش از جبهه غربی در سطح کف با آرایشی از ردیف‌های مکان یابی شده باقی خواهند ماند . چه بسا که برخی از سنگ‌های کسری آن در فضاهای مجاور حوزه کاوش شده فرو افتاده باشند و پس از کاوش فضاهای مجاور آن حوزه بدست آیند .

در جبهه جنوبی و همچنین جبهه شرقی برخی از سنگ‌هایی که در کاوش‌های سال‌های ۱۳۴۸ تا ۱۳۵۱، ضمن شماره‌گذاری و ثبت و ضبط موقعیت آنها، از جای فرو افتادن آنها به فضای پیرامون آن منتقل گردیده‌اند. سنگ‌های سرستون، ساقه‌ستون پایه‌ستون، فریز، سنگ پلکان جبهه جنوبی در حاشیه راهی که بر پیرامون این بنا، بخودی خود پدید آمده، بی‌آنکه نظمی در چیدن آنها مورد نظر باشد نهاده و رها شده است. اغلب شماره سنگ‌های منتقل شده طی سال‌هایی که از جابجاشدنشان می‌گذرد محو گردیده است و با این ترتیب باز یافتن جای فرو افتادن آنها و امکان یابی موقعیت سنگ‌ها، پیش از فرو افتادنشان با مشکلات بیشتری همراه گردیده است. هر چند که برپا ساختن ساقه‌ستون‌های سنگی و نهادن سرستون بر روی آنها به طور موقت بوده و بیشتر جنبه نمایشی داشته است، اینک پس از گذشت قریب به ۱۸ سال هنوز در جای موقت برپا هستند. برخی از سنگ‌های منتقل شده به دلیل ناهموار بودن بسترشان شکسته و یا از محل درزی که بر اثر سقوط و یا سایر عوامل دیگر در آنها پدیدار بوده از هم جدا شده‌اند. برخی دیگر نیز که از ابتدای باز یافتن آنها به چند پاره شکسته بوده‌اند بر اثر جابجایی تشخیص تعلق آنها به یکدیگر و یا به یک واحد سنگی دچار مشکل گردیده است.

با این همه با توجه به اینکه از موقعیت هر سنگ نقشه‌هایی در زمان کاوش تهیه گردیده و همچنین مشخصات آنها در جدا اول مربوطه ثبت شده است. می‌توان ضمن احیای شماره‌های سنگ‌هایی که در دست خواندن شماره آنها تردیدی نباشد با کمک نقشه و جدول موقعیت هر سنگ را شناسایی نمود. نکته درخور توجه اینکه اغلب سنگ‌های جبهه جنوبی و شرقی در مسافتی کمتر از ۳۰ متر از جای فرو افتادنشان نهاده شده‌اند.

گفتنی است که در موقع کاوش فضای خارجی جبهه شرقی و همچنین جبهه جنوبی این بنا، با پیاده کردن نقشه شطرنجی ۱۰×۱۰ متر موقعیت هر یک از تقسیمات با نام مشخص آنها در نقشه‌های سطوح افقی و نمای قائم بنا ترسیم گردیده و موقعیت سنگ‌های درون هر یک از خانه‌های شطرنج نیز بطور جداگانه ترسیم گردیده و برای هر لایه از سنگ‌ها نقشه جداگانه‌ای تهیه گردیده است تا پس از خاک برداری و انتقال سنگ‌های لایه‌های فوقانی بتوان با محاسبه سطح نمای هر سنگ و جمع مجموع سطوح

که شیب بستر طبیعی بنای باستانی و کف خارجی بنا در بخش‌های میانی پایین‌تر از سطح خیابان همجوار آن خواهد بود و این در حالتی است که در شرایط وضع موجود کف خیابان اسفالته بارویه آوار انباشته بر روی بستر طبیعی فضای خارجی بنا هم‌تراز بنظر می‌رسد. می‌توان چنین پنداشت که پس از فرو ریختن سنگ‌های نما و تخریب بخش‌هایی از بلندی‌های دیوار جبهه غربی با انباشته شدن خاک و غبار و زباله‌های شهر در زمان‌های مختلف، رویه خاک‌های انباشته بر بستر طبیعی زمین به اندازه‌ای بالاتر آمده که اینک با سطح اسفالت خیابان هم‌تراز بنظر می‌رسد. هر چند که با بررسی و شناسایی لایه‌های خاک می‌توان بطور نسبی زمان فرو افتادن هر یک از سنگ‌های جبهه غربی را شناسایی کرد، لکن چون توده خاک‌های انباشته در این فضا به صورت یک لایه آواری از این بنا به شمار می‌رود، می‌توان با اطمینان خاطر بیشتری از وسایلی همچون کلنگ بزرگ در خاک برداری از لایه‌های فروریخته، استفاده نمود. با توجه به وسعت فضای میان راستای جبهه غربی تا خیابان موجود که بالغ بر ده هزار متر مربع است و میزان حجم خاک برداری که در حدود سی هزار متر مکعب تخمین زده می‌شود، وسعت فضایی که برای خاک برداری در هر یک از مرحله‌های کاوش‌های بایست در حدی پیش‌بینی نمود که بتوان از ریل و واگون موجود در این محوطه بهره‌برداری کرد.

علاوه بر میزان خاک‌های اضافی که در هر یک از مراحل کاوش تولید می‌گردد، خاک‌هایی که کاوش‌های سال‌های ۱۳۴۹ تا ۱۳۵۱ در میان جبهه غربی انباشته شده است با حجم تخمینی سه هزار متر مکعب را می‌بایست از منطقه خارج نمود تا بتوان جای انباشت خاک‌های تولید شده از خاک برداری‌های فصول بعد را تعیین نمود.

از این رو حمل خاک‌های اضافی مربوط به کاوش‌های پیشین، در اولویت نخست درخور پیشنهاد است. از سوی دیگر چون سنگ‌های فرو افتاده نمادر چند طبقه بر روی هم جای گرفته‌اند و پس از هر وهله از خاک برداری جای سنگ‌های فرو افتاده بر سطوح فوقانی می‌بایست نقشه برداری گردد و پس از شماره‌گذاری در جایی‌دور از فضای کارگاه خاک برداری انباشته شود تا بتوان به خاک برداری از لایه‌های پایین‌تر پرداخت که با توجه به تنگنای محوطه کنار جبهه غربی، فوریت بیشتر دفع خاک‌های پیشین را ضروری می‌نماید.

نمای سنگ‌های فروافتاده در هر یک از تقسیمات ده متر در ده متر بتوان ارتفاع دیوار محیطی را برحسب سنگ‌های موجود در خانه شطرنجی مجاور نمای خارجی دیوار محاسبه نمود. پیشنهاد برای این است که علاوه بر تشخیص موقعیت سنگ‌های جابجا شده از جای فرو افتاد نشان مکان هر یک از آنها در سطح نمای دیوار تعیین گردد و پس از خاک برداری کامل تا سطح کف خارجی بنا در ردیف‌های متناسب با موقعیت سنگ‌ها از پائین به بالا و از نزدیک به دور بر روی کف پاکیزه شده چیده شود آنچنانکه جای حرکت جرثقیل نیز در فضای پای دیوار منظور گردد.

چون وزن سنگ‌های تراش‌دار نمای دیوار بین یک تا بیست تن است و جابجایی آنها همواره مقدور نیست می‌بایست در بازایی موقعیت آنها در جای فروافتاد نشان و مکان یابی ردیف و موقعیت آنها در جای اصلی خود در نمای دیوار دقت کافی معمول گردد.

با این طرح نمایشگاه دائمی مرتبی از سنگ‌های نمای دیوار در سطح کف فضای خارجی پیرامون بنا برای پژوهشگران و بازدید کنندگان دائر خواهد گردید. آن چنانکه به جای نوع اشغال فضای امروزی که سنگ‌ها بدون نظم و ترتیب در آن درهم ریخته است، سنگ‌های نمای آن چنانکه پیش از انهدام بنا در سطح نما دیده می‌شده‌اند، پس از اجرای طرح در سطح افقی با همان ردیف‌ها و نظم و ترتیبی که در سطح قائم داشته‌اند در خانه‌های شطرنجی انتظام خواهند یافت و خطوط لبه هر یک از خانه‌های شطرنج بمنزله گذرگاهی برای بازدید کنندگان و یاعبور و مرور جرثقیل در هنگام مکان یابی و انتظام فضایی یا در هنگام تعمیرات بنا مورد استفاده قرار خواهد گرفت، و در صورتی که تصمیم بر تعمیر برخی از نقاط بنا، همچون بازسازی و یا تعمیرات پلکان جنوبی باشد، به سادگی می‌توان هر یک از سنگ‌ها را که پیش از این طی طرح انتظام فضایی پیرامون بنا به ردیفی که بر دیوار جای خواهند گرفت، در پای کار چیده شده است، بر جای خود نصب نمود.

برخی از سنگ‌های پشت‌کار و همچنین برخی از سنگ‌ها دارای علامت‌هایی هستند که به نشانه سنگ تراشان و یا هدیه‌کنندگان سنگ به این بنا مذهبی تعبیر گردیده است. با منظم چیدن آنها در فاصله‌های دورتر از شبکه شطرنجی و آخرین سنگ‌های نما بر روی کف محوطه پیرامون بنا می‌توان ضمن ایجاد تنوعی در انتظام فضایی پیرامون بنا باستانی نمایشگاهی از نشانه‌های یاد شده پدید آورد.

در حاشیه فضای اشغالی سنگ‌های نما، نصب نیمکت، غرس درختچه، ایجاد گردشگاه و گذرهای حاشیه‌ای، تامین روشنایی و نورپردازی فضای باستانی، می‌توان فضای سبز فرهنگی مناسبی را با حفظ بستر طبیعی زمین و فضای پیرامون آن طراحی نمود. آن چنانکه در کنار گذرهای دوراز بنا با ساخت و سازهای همساز با طبیعت بستر زمین نهرهای کوچک و آب روان از زیر سایه‌گیر درختچه‌ها بگذرد.

ز-۱- پاکیزگی و بهداشت محوطه باستانی :

وسعت این بنای باستانی اندکی کمتر از پنج هکتار و وسعت اراضی پیرامون آن (بجز سطح زیربنای ساختمان‌هایی که در پیرامون بنا در محوطه حریم برپا بوده‌اند) نزدیک به دوازده هکتار است که جمعا " فضایی با وسعت شانزده تا هفده هکتار از اراضی شیب‌دار را با پستی و بلندی‌های طبیعی و مصنوعی شامل می‌گردد. برحسب موقعیت این محوطه تاریخی در شهر کنگاور، پاکیزگی و جلوگیری از آلوده شدن، دفع زباله‌های شهری در این محوطه و همچنین بهداشتی نمودن فضای آلوده آن بویژه با توجه به وزش بادهای شدید در موسم خزان و برخی روزهای سال و با توجه به وسعت منطقه نیازمند کوششی در ابتدای کار است که می‌بایست با جلب همکاری سایر نهاد های شهر کنگاور برنامه‌ریزی گردد. بدیهی است که پس از پاکسازی محوطه باستانی پاکیزه نگه داشتن آن می‌بایست با همکاری ساکنین مجاور محوطه باستانی و همسایگان آن صورت پذیرد که این یک نیز نیازمند جلب همکاری مردم و نهاد های شهر کنگاور است. در هر حالت گماشتن یک یا دو نفر مسئول برای نگهداری محوطه و جلوگیری از انباشت آلودگی‌های شهری شایسته پیشنهاد بنظر می‌رسد.

ز-۲- نرده‌کشی و دیوار محیطی محوطه باستانی

همجواری فضا های پیرامون جنبه شرقی و جنوبی با ساکنین محوطه حریم با اشکالات کمتری همراه بوده است، لکن در جنبه شمالی ضرورت‌هایی در بر پا کردن دیوار محیطی در جنوب گذرگاهی که به بازار شهر می‌رسد، دیده شده که بخشی از محوطه غربی پایگاه باستان شناسی طی سال‌های اخیر محصور گردیده است و ادامه دیوار در بخش غربی پایگاه در برنامه

حمل و نقل سنگ از میان شهر وندان کنگاوری انتخاب و برای فراگیری دوخت و دوز و تعمیرات و سنگ تراشی به یکی از کانون های مربوط به اینکارو احتمالاً " استان فارس اعزام گردند تا همانند فیروزآباد ، بیشاپور یا تخت جمشید همواره گروه مرمت سنگ کنگاور نیز به کار مشغول باشند .

فصل ۴- (پیوست - ۱) بررسی مشخصات سنگهای

فروریخته گوشه جنوب غربی :

پی گردی و خاک برداری از فضای پیرامونی بنا که از سال ۱۳۴۸ از گوشه شمال شرقی بنای باستانی آغاز گردیده بود ، پس از بررسی و کاوش در سراسر درازای جبهه شرقی و همچنین سراسر جبهه جنوبی در اواخر فصل کار سال ۱۳۵۱ به لحاظ وجود بنای خریداری نشده ای که در بر غربی جبهه جنوبی برج مانده بود در گوشه جنوب غربی بنا متوقف گردید . در این هنگام برخی از سنگ های گوشه جنوب غربی نمایان گردیده و برحسب معمول ضمن شماره گذاری مورد بررسی قرار گرفته و عکس ها (۳۲) و نقشه هایی نیز از آنها تهیه گردید و به لحاظ منحصر بفرد بودن شکل برخی از آنها و تفاوت های محسوس آنها با دیگر سنگ های نمایان شده در سراسر جبهه شرقی و جبهه جنوبی سنگ های این گوشه مورد توجه پژوهشگران کنجکا و قرار گرفته است . ولی چون ادامه پی گردی در بر غربی این گوشه میسر نگردید ، با احتمال وجود سنگ های ناشناخته دیگری در سطوح زیرین فضایی که ساختمان خریداری نشده اشغال کرده بود و همچنین با احتمال وجود مدارک دیگری در لایه های زیرین سنگ های مشهود در سطوح فوقانی این بخش از بنا ، معرفی سنگ ها و بررسی معماری گوشه جنوب غربی بنای باستانی به ادامه پی گردی و بازشناسی مجموعه سنگ های آشکار و پنهان موکول گردید ، تا پس از نمایان شدن کلیه سنگ های موجود و شناسایی یک به یک آنها پس از بررسی نوع همجواری و ارتباط مجموعه آنها نسبت به یکدیگر بتوان به بررسی و تهیه طرح بازسازی مقرون به واقع این بخش از بنای تاریخی پرداخت . گفتنی است که پس از خریداری و تخریب ساختمانی که مانع ادامه کاوش های گوشه جنوب غربی گردیده بود تاکنون نسبت به

دراز مدت قابل پیش بینی است . لکن در جبهه غربی محوطه با وجود خیابان اصلی شهر و با توجه به اینکه اولویت ادامه کار تعمیرات طی فصول بعدی برای آن در نظر گرفته شده ، به عنوان فضای کارگاهی در کنار راسته اصلی شهر می بایست به گونه ای محصور گردد که منظر مطلوبی برای عابرین خیابان باشد . طرح نصب توری سیمی ، آن چنانکه پیش از این در بخش هایی از کناره خیابان بوده است مطلوب بنظر می رسد و می توان تدریجاً " همگام با پیشرفت کار تعمیرات از شمال به جنوب کناره خیابان را محصور نمود و یا با جاسازی ورودی در در دو یا سه نقطه از راستای خیابان به یکباره به محصور کردن آن پرداخت .

ح - خریدن برخی از ساختمان های نزدیک به بنای باستانی :

در بخش جنوبی گوشه جنوب غربی این بنا چند واحد مسکونی مجاور هم بر جای مانده است که مالکین آنها نسبت به فروش خانه های شان پیشنهاد موافق داده اند . چون در اجرای طرح ساماندهی و مکان یابی سنگ های گوشه جنوب غربی بنا به فضایی که این چند واحد مسکونی اشغال نموده اند نیاز است و وجود آنها در نزدیکی بنای باستانی امکان تحرک جرثقیل و آرایش گوشه جنوب غربی را با مشکلاتی روبرو می نماید ، در اولویت نخست در اختیار گرفتن این خانه ها به طور مقتضی اعم از خرید و یا تامین معوض پیشنهاد می گردد . چنین بنظر می رسد که برخی از رقبات جبهه شرقی نیز می بایست برای طرح ساماندهی و محصور کردن بنا به تدریج خریداری گردد که چگونگی در نظر گرفتن اولویت خرید آنها مستلزم بررسی و تهیه برنامه جداگانه ای است .

ط - تشکیل گروه مرمت سنگ و انتخاب کارآموزان کنگاوری :

با توجه به حجم کارهای مرمت سنگ ، تعمیرات جبهه غربی و همچنین انتظام فضایی پیرامون بنا و جابجایی سنگ های نمایان و افتاده در سه جبهه شرقی ، جنوبی و غربی که با مکان یابی و منظم چیدن آنها در پای دیوارهای محیطی بنا همراه است . چند نفر کارآموز جوان برای وصالی ، مرمت و

خاک برداری و بازشناسی دیگر سنگ‌های گوشه جنوب غربی اقدامی صورت نگرفته است .

در پاییز سال ۱۳۶۷ با همراهی آقای کبیری و همکاری آقای مهندس فرهنگی از سنگ‌های فرو ریخته و نمایان گوشه جنوب غربی مجدداً نقشه و عکس تهیه گردید ، تا ضمن معرفی برخی از مشخصات کالبدی هر یک از آنها ، زمینه ادامه مطالعات و خاک برداری از بخش جنوبی جبهه غربی فراهم آید . (تصویر - ۱۶)

ناگفته نماند که اندازه برداری از برخی سنگ‌ها و ترسیم شکل کامل آنها مستلزم خاک برداری و بعضاً "جابه جایی این سنگ‌های وزین است ، از این رو نقشه‌های پیوست نشان دهنده مشخصات قابل دسترس وضع موجود آنها است . علاوه بر این تعدادی از سنگ‌های گوشه جنوب غربی که در سال ۱۳۵۱ و پس از آن جابه جا شده‌اند و به همراه دیگر سنگ‌های جا به جا شده در فاصله‌ای دورتر از بردیوار جبهه جنوبی نهاد شده‌اند ، در جزو این مجموعه منظور نشده‌اند و می‌بایست ضمن مکان یابی سنگ‌های

(تصویر - ۱۶) گوشه جنوب غربی بنای باستانی

سنگ‌های فرو ریخته و نمایان بنای باستانی .

نمای دیوار جنوبی ، آنها را بازشناخت .
به جز سنگ‌های ساده‌نمای دیوار جنوبی که دارای تراش دو تیشه هستند و همچنین به جز سنگ‌های دو نبش گوشه جنوب غربی که بسیار حجیم و سنگین هستند و بر رویه آنها نشانه‌های بست فلزی به چشم می‌خورد (۳۳) دیگر سنگ‌هایی که در معماری متفاوت گوشه جنوب غربی بنای باستانی به کار رفته است و تاکنون نمایان گردیده‌اند ، از جنوب به شمال و از دور به نزدیک دیوار جبهه جنوبی جای دارند ، می‌توان چنین برشمرد . (۳۴)
(نقشه - ۱۰)

دورترین سنگ در فاصله ۱۶/۸۰ متری راستای دیوار جنوبی جای گرفته و با شماره (۱ - B.P) در نقشه مشخص گردیده این سنگ بخشی از ساقه نیم ستون سنگی نیم استوانه‌ای است که سطوح جانبی آن از هر دو سوی قطر نیم استوانه با ایجاد گوشه کوچکی به موازات یکدیگر ادامه داشته و اتصال نیم استوانه را با دیوار سنگی همجوار خود نشان می‌دهد . (نقشه ۱۱)

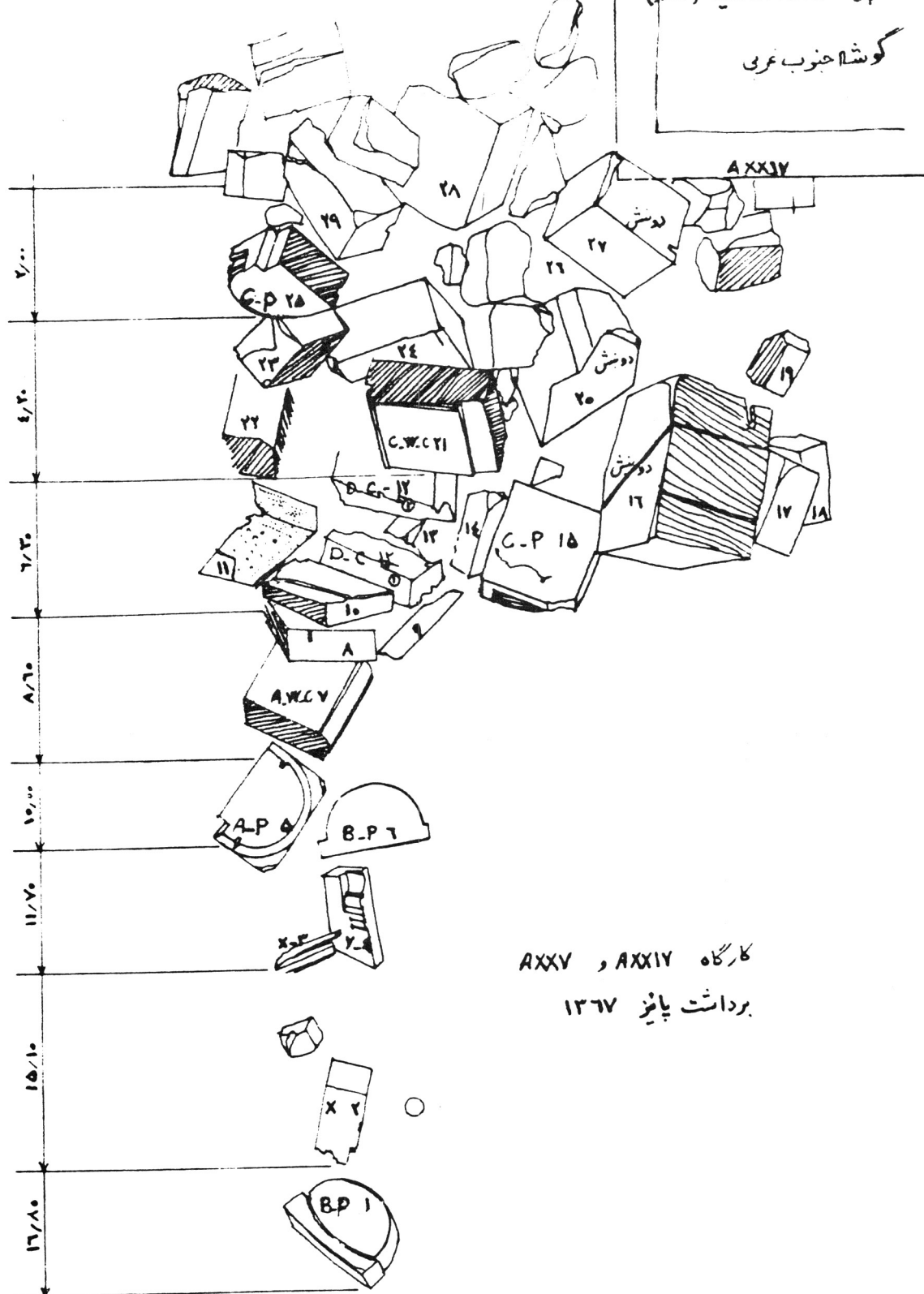

۳۳- جاسازی بست‌های فلزی بر سطح فوقانی سنگ‌های نمای دو نبش گوشه جنوب شرقی بنا نیز دیده شده است .

۳۴- گروکی موقعیت .

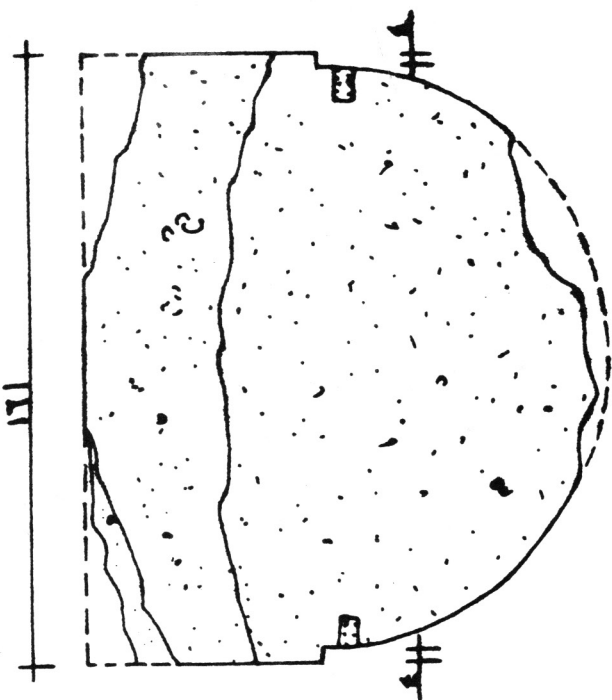
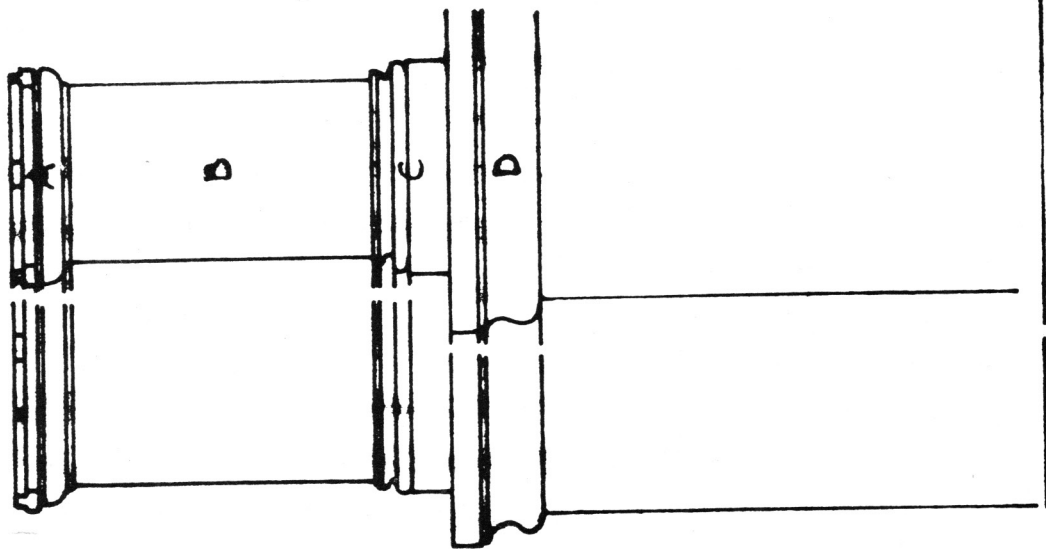
پرستشگاه آناهیتا (کدام)

گوشه جنوب غربی

(نقشه - ۱۰) گوشه جنوب غربی بنای باستانی. کروکی سنگ‌های فروریخته و نمایان شده از نمای بنای

باستانی، برداشت پاییز سال ۱۳۶۷.

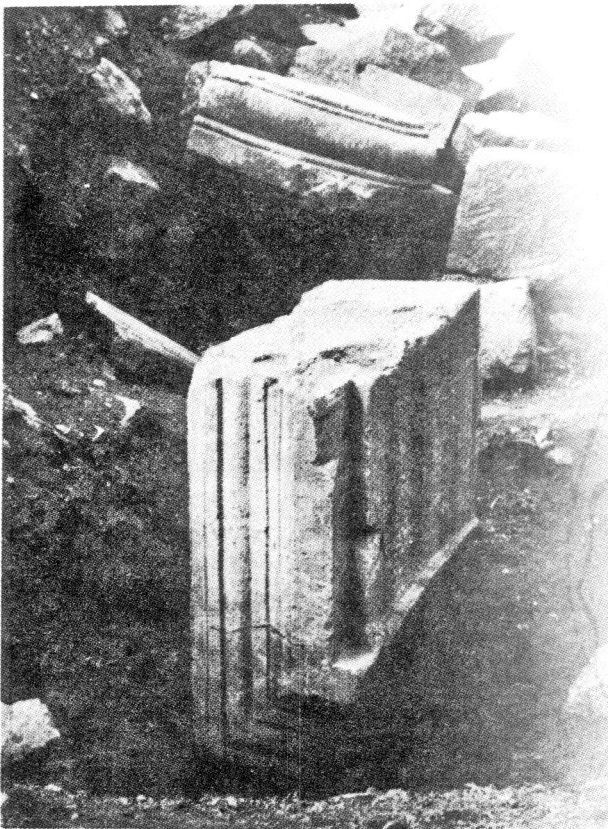

فایض رویه تراز سنگ (پیشانی)
 سنگ میانی نیم ستون B - P 1
 لارگاه A 227 (اندازه حابه مطابق متر)

(نقشه - ۱۱) گوشه جنوب غربی بنای باستانی. نقشه سنگ (B.P - 1) ساقه نیم ستون گرد. برداشت و ترسیم سال ۱۳۶۷، آقای مهندس عادل فرهنگی.

سطح منحنی مقعر سنگ‌های گیلوئی (فریز) دیوار سنگی بنای باستانی دارد که مجموعه سطوح گود و برجسته آن را ممتاز می‌نماید. تعیین هویت این سنگ نیز همانند سنگ‌های (X-۲) و (X-۳) مستلزم شناسایی دیگر سنگ‌های پنهان گوشه جنوب غربی است. - سنگ سرنیم ستون گرد با شماره (A.P-۵) (۳۷) در فاصله ۱۰ متری از راستای دیوار جنوبی برجای مانده است. (نقشه- ۱۴)

این سنگ بر بالای نیم ستونی جای داشته که ساقه آن همانند سنگ‌های (B.P-۱) و (B.P-۶) بوده و می‌توان دو سنگ ساقه نیم ستون یاد شده و یا دست کم یکی از آنها را بخشی از ساقه نیم ستونی پنداشت که سنگ (A.P-۵) بر بالای آن جا داشته است.

(تصویر - ۱۷) گوشه جنوب غربی بنای باستانی سنگ ناشناخته (X-۲) برگرفته از مقاله آقای مسعود آذرنوش. کپیه عکس از ژرژ سرکیس موسسیان.

در ردیف ششم نیز سنگ دیگری به فاصله ده متری از برجبه جنوبی جای دارد که مشخصات آن همانند سنگ ردیف یک است با شماره (B.P-۶) در نقشه مشخص گردیده است. (۳۵) سنگ X-۲ در فاصله ۱۵/۱۰ متری راستای دیوار جنوبی جای دارد و نظیر آن تاکنون در سراسر جبهه شرقی و همچنین جبهه جنوبی دیده نشده است. این سنگ در کنار تنوری جای گرفته است و به احتمال زیاد در ساختمان خانه صاحب تنور نقش دیوار و یا بخشی از ساختمان دیوار داشته است. (نقشه ۱۲) با اینکه سطح نمای این سنگ آشکار است و در سطوح گود و برجسته تزئینات هندسی آن چرخش موزونی بر پیرامون فضایی قوسی شکلیه چشم می‌خورد که با زاویه‌ای متناسب با سنگ پاکار قوس‌های سنگی برش داده شده، با این حال تعیین هویت این سنگ مستلزم شناسایی دیگر سنگ‌هایی است که در زیر لایه‌های خاک پنهان مانده‌اند. (تصویر- ۱۷)

- قطعه سنگ شکسته دیگری که سطوح گود و برجسته نمای آن با بخشی از سنگ (X-۲) مطابقت دارد در فاصله ۱۱/۷۰ متری راستای نمای دیوار جنوبی جای گرفته است و چنین برمی‌آید که بخش‌های دیگر آن شکسته و احتمالاً "از دست رفته باشد. تهیه نقشه از این سنگ که با شماره (X-۳) مشخص گردیده به فرصت دیگری موکول شد و برای حفاظت بیشتر از آن ضمن ثبت شماره بر روی سنگ به پایگاه باستان شناسی کنگاور منتقل گردید.

- (۴-۷) شماره سنگی است که در فاصله ۱۱/۷۰ متری از راستای دیوار جنوبی جای دارد، نیمی از نمای این سنگ دارای سطوح گود و برجسته‌ای است که به سطح صفحه‌ای عمود بر نما متوقف شده‌اند و دیگر بخش‌های نمای سنگ دارای نمای دو تپه مسطحی است. (۳۶) (نقشه - ۱۳)

تناسبات و شکل سطوح گود و برجسته نمای این سنگ را می‌توان با تناسبات سطوح گود و برجسته پایه ستون‌های مدور این بنای باستانی مقایسه نمود لکن به جز اختلافی که در مسطح بودن گودی و برجستگی‌های این سنگ نسبت به گودی و برجستگی‌های مدور پایه ستون‌ها به چشم می‌خورد، سطح منحنی مقعری همانند

۳۵- شماره‌هایی که در سال ۱۳۵۱ بر روی سنگ‌های گوشه جنوب غربی نوشته شده بود، محو گردیده و تاهنگام تطبیق شماره‌های پیشین با موقعیت سنگ‌های موجود، شماره جدیدی به هر یک از سنگ‌ها به طور موقت داده شده است. ۳۶- با توجه به تصویر (۳-۶)، ردیف این سنگ در سال ۱۳۵۱ با شماره AXXV-3 ثبت شده است.

فایش رویه سنگ دیدشاقولی (بالا)

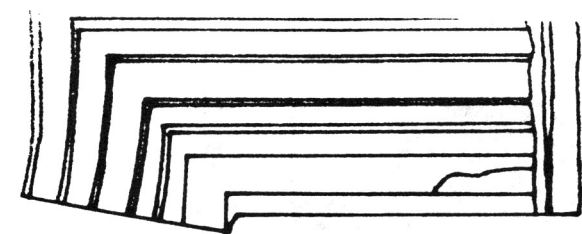
دیدجانبی (پایین)

X-۲

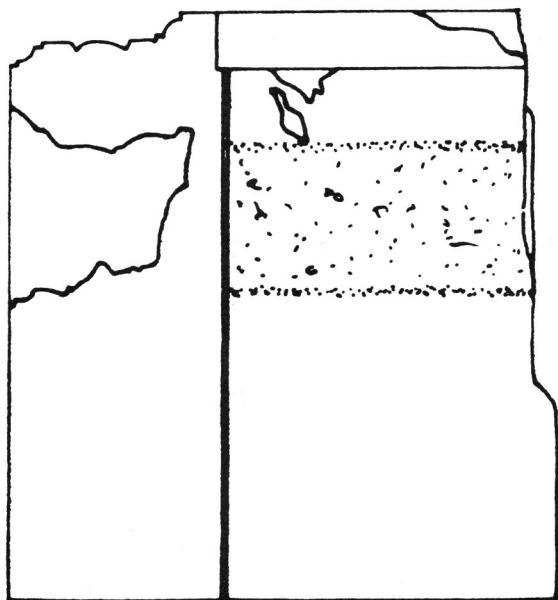
مبناص ۱۵۲۰

سنگ

۴۳۳۳

۵۴

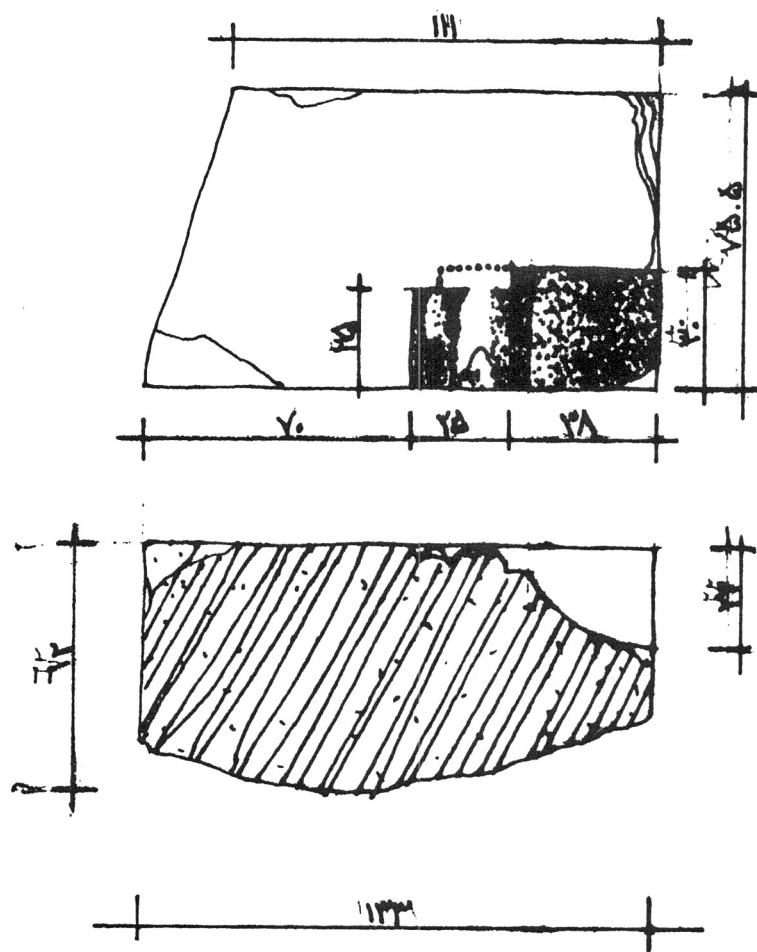
۱۴۱

۱۴۱

(نقشه - ۱۲) گوشه جنوب غربی بنای باستانی . نقشه سنگ ناشاخته (X-۲) برداشت و ترسیم مهندس عادل فرهنگی درسال ۱۳۶۷ .

نمایش رویه سنگ دید مشاغولی (بلایا) دیوار آفتابگیر (پایین)

۴ - ۷

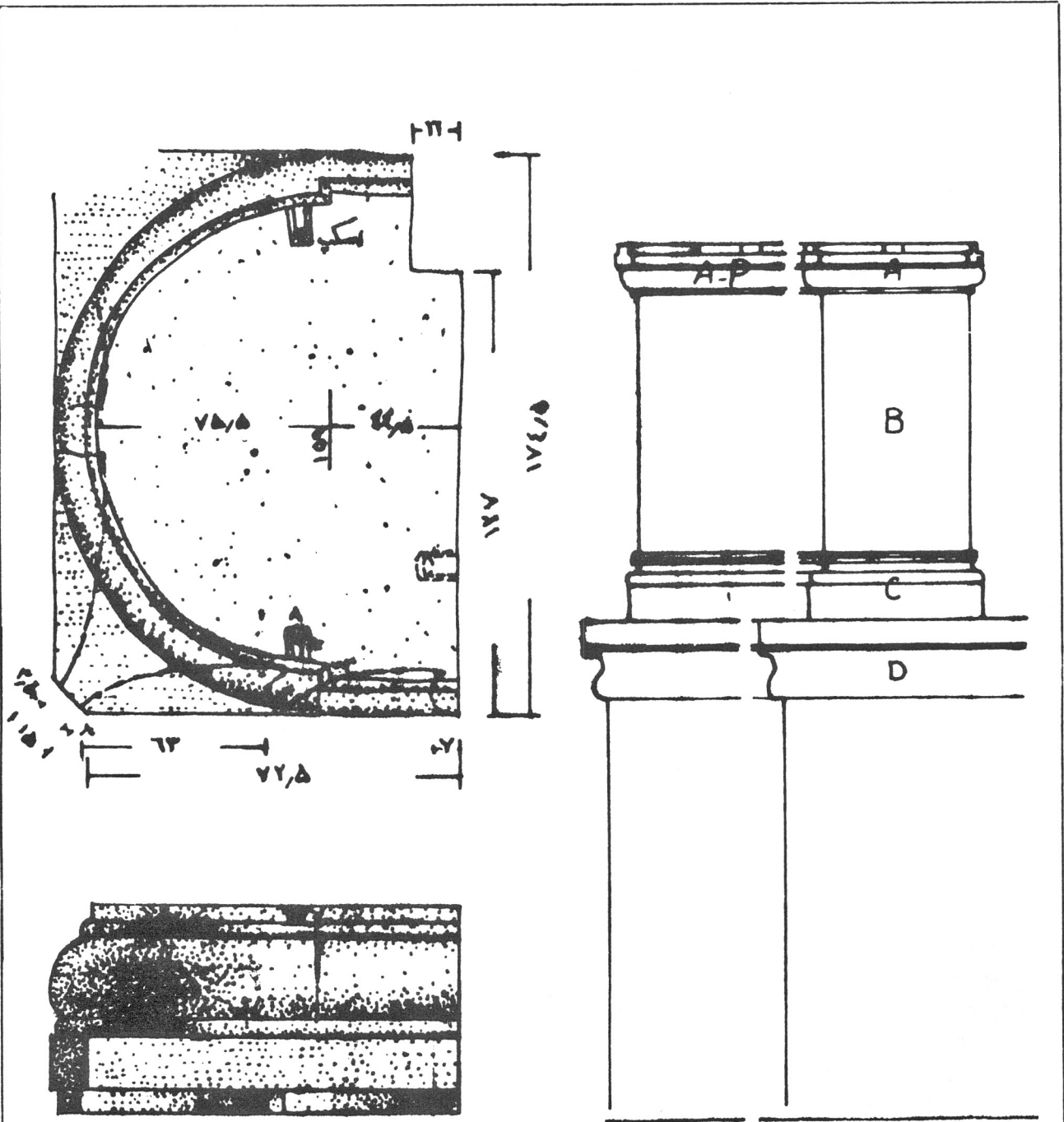
سنگ

مقیاس ۱:۲۰

کارگاه A XXXV

(نقشه - ۱۳) گوشه جنوب غربی بنای باستانی . نقشه سنگ ناشناخته (۴-۷) برداشت و ترسیم

مهندس عادل فرهنگی در سال ۱۳۶۷ .

نایش رویه سنگ دیدناخلی (بلا) دیدانق (این)
 سنگ سرنیم ستون
 کارگاه AXXX
 مقیاس ۱:۲۰

(نقشه - ۱۴) گوشه جنوب غربی بنای باستانی . نقشه سنگ سرنیم ستون گرد
 ترسیم آقای مهندس عادل فرهنگی در سال ۱۳۶۷ .

بر روی سطح زیرین این سنگ (در هنگام برپا بودن) که در شرایط موجود نمایان است ، نشانه‌ای از بست فلزی به چشم می‌خورد که در هنگام بررسی همجواری آن با سنگ‌های دیگر راهنمای تهیه طرح بازسازی بخش‌های مختلف این واحد ساختمانی خواهد بود .

— سنگ ساقه‌نیم ستون گود با شماره (۶- B.P) در فاصله ۱۰ متری از راستای دیوار جنوبی جای دارد . (نقشه - ۱۵) همانندی این سنگ با سنگ شماره (۱- B.P) و رابطه آن با سنگ (۵- A.P) پیش از این بر شمرده شده است .
— سنگ سرستون دو نبش تخت با شماره (۷- A.W.C) در فاصله ۸/۶۰ متری از راستای دیوار جنوبی فر افتاده است . (نقشه - ۱۶)

تناسبات سطوح گود و برجسته‌های این سنگ همانند سرستون‌های گرد منفرد است ، با این تفاوت که سطوح منحنی گود و برجسته سرستون‌های گرد منفرد ، در این سنگ به صورت تخت تراش داده شده و تزئینات سطوح فوقانی سرستون‌های منفرد در این سنگ مکرر است .

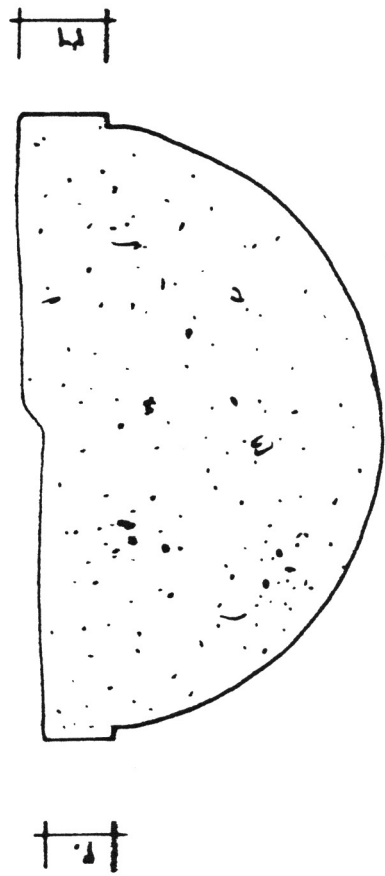
و همچنین تنها دو وجه جانبی این سنگ با نمای سرستون تراش داده شده است ، از این رو می‌توان سنگ (۷- A.W.C) را سنگ سرستون تخت دو نبش نامید . چون سطوح نمای این

سنگ برخاک افتاده و در لابه‌لای دیگر سنگ‌ها فرو مانده است ، در شرایط موجود نمی‌توان جزئیات تزئینات گود و برجسته آن را تماشا کرد و اندازه‌گیری نمود ولی در هر حال با کنجکاو و کوشش زیاد نقشه‌ای از آن تهیه شده و حصول اطمینان از صحت نقشه به هنگام تغییر مکان و دسترسی به جزئیات آن موکول گردیده است . (تصویر - ۱۸) بر روی سطح زیرین این سنگ (در هنگام برپا بودن) که در شرایط موجود نمایان است ، نشانه‌ای از بست فلزی به چشم می‌خورد که با توجه به موقعیت بست فلزی می‌توان در هنگام بررسی همجواری این سنگ با سنگ‌های دیگر به تهیه طرح مقرون به واقع بازسازی این واحد ساختمانی پرداخت . تاکنون سنگی با مشخصات سنگ سرستون تخت دو نبش گوشه جنوب غربی دیده نشده و می‌توان سنگ (۷- A.W.C) را منحصر به فرد تلقی نمود .

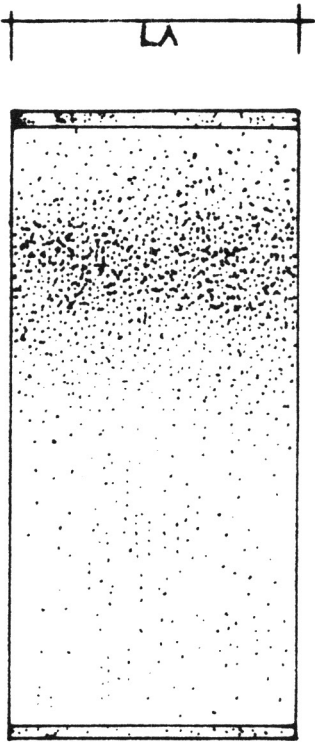
در مقایسه نقشه این سنگ با طرح پیشنهادی فلاندن کست برای وضعیت مشابهی در معماری گوشه شمال غربی بنا ، چنین به نظر می‌رسد که یا طرح ایشان (نقشه ۲-۴) اشتباه ترسیم شده و یا اینکه معماری گوشه شمال غربی با گوشه جنوب غربی تفاوت داشته است . ولی با بررسی بیشتر در نمای گوشه شمال غربی (نقشه ۲-۲) از طرح ترسیمی ایشان چنین بر می‌آید که سنگ مشابهی را ندیده باشند و تنها در ترسیم اشکال مختلف

(تصویر - ۱۸) گوشه جنوب غربی بنای باستانی .
سنگ سرستون تخت دو نبش

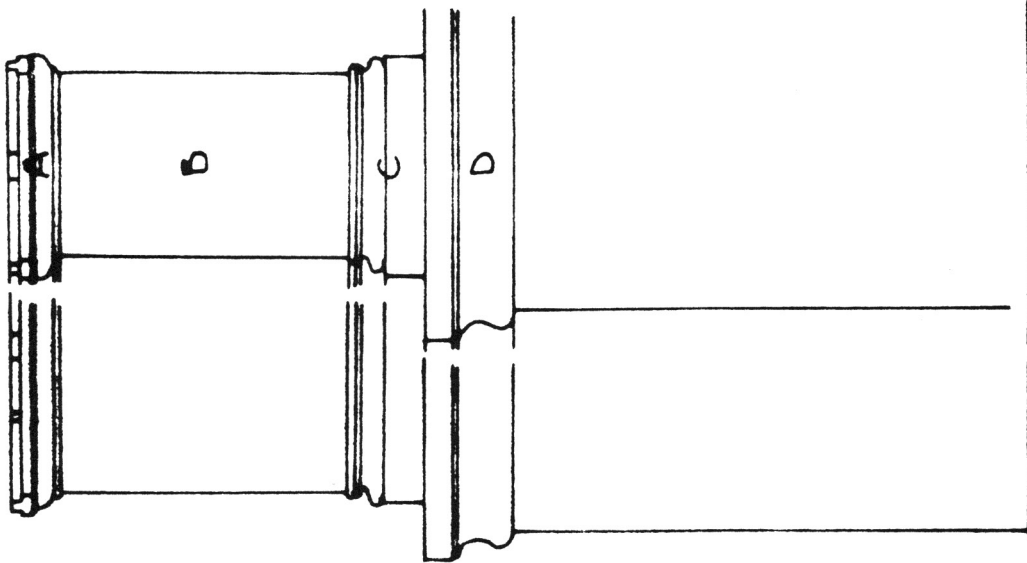

۱۵۲
۱۶۰

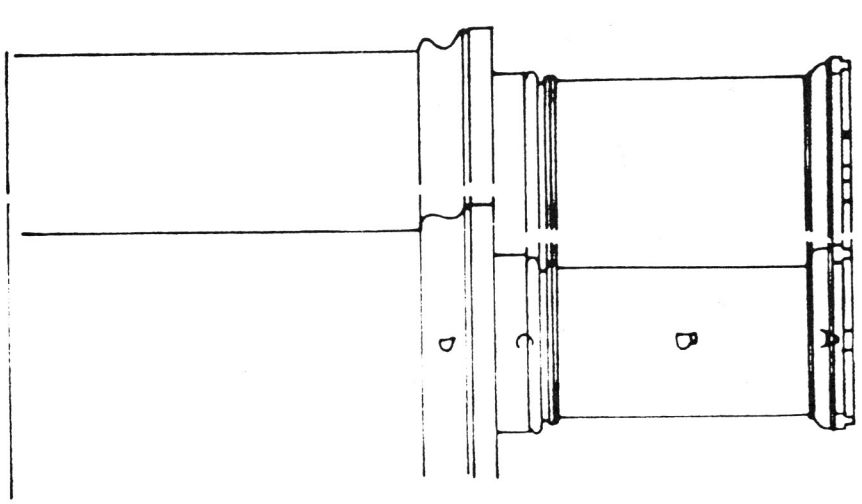
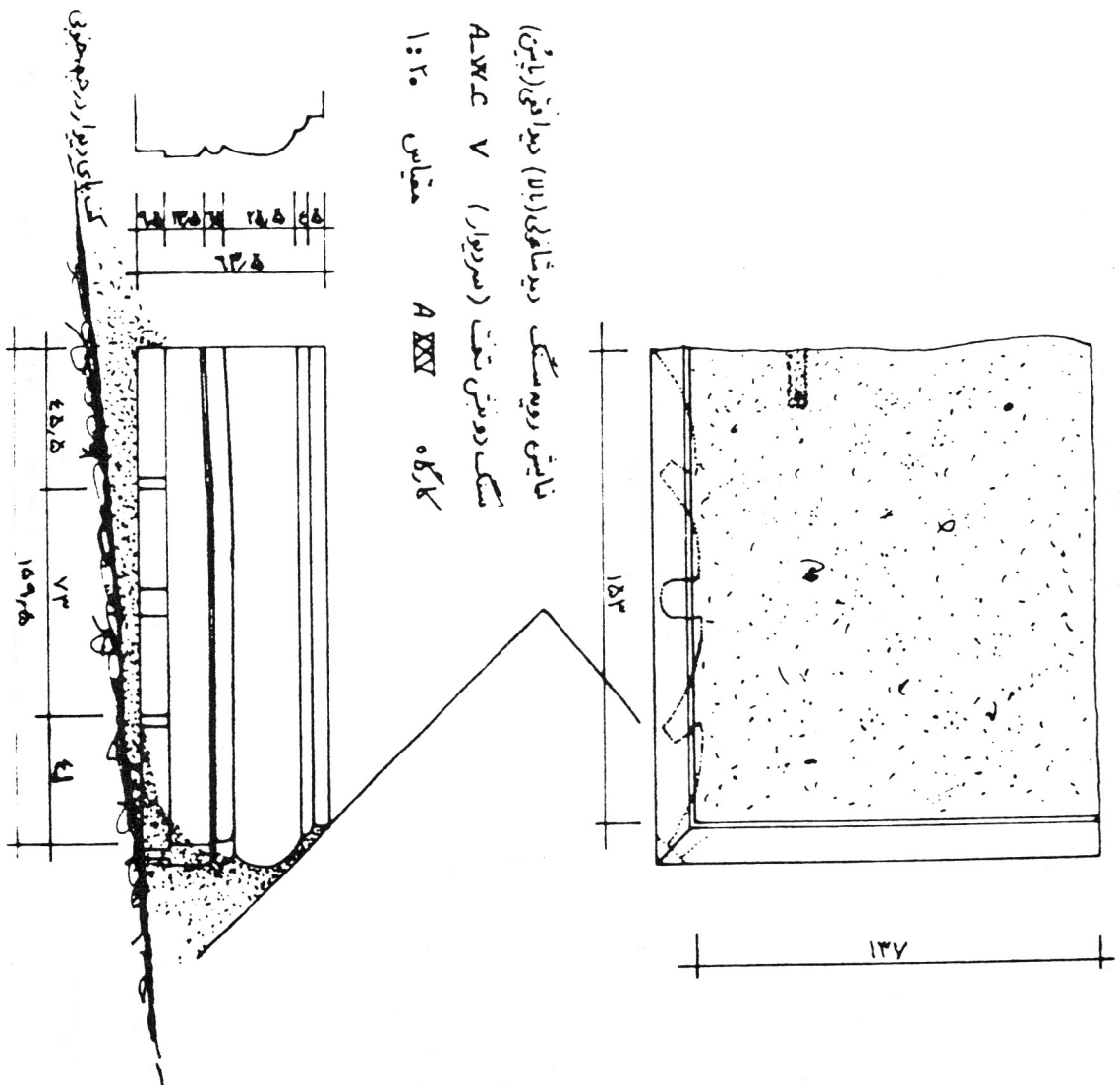
۸

نمایش رویه سنگ دیدشاغولی (بالا) دیوارهای پایین
 سنگ میانی سیم بستون B-P 7
 کارگاه A XXXV
 معیاس ۱:۲۰

برداشت
 بایمز ۱۳۶۷
 پوستنگا. آناهیا (کگلادر) - کوشه جنوب غربی

(نقشه - ۱۵) نقشه سنگ ساقه نیم ستون گرد (B.P-۶) برداشت وترسیم آقای مهندس عادل فرهنگي در سال ۱۳۶۷

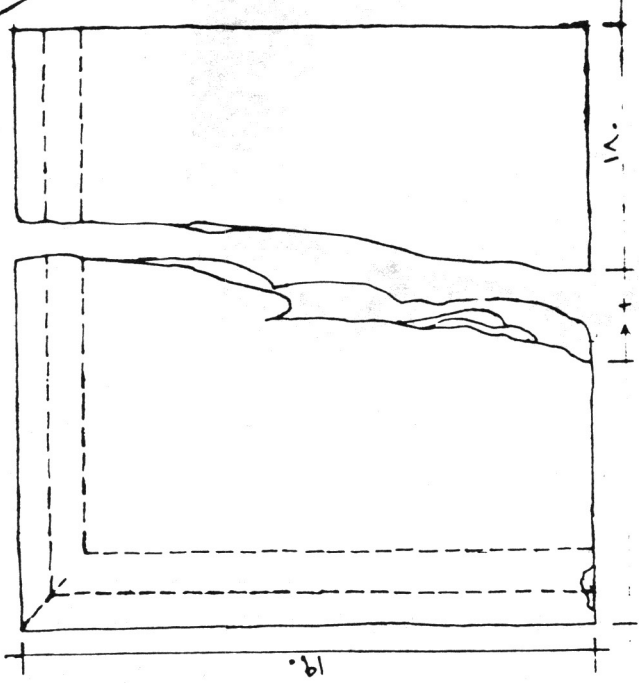
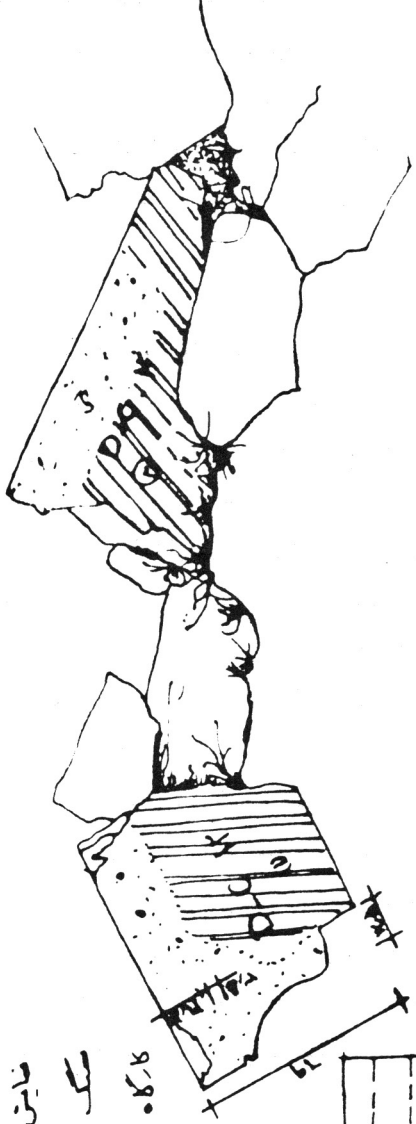
مستطاه آناهیا (گلکار) - گوشه جنوب غربی
 دامت ۱۳۲۷

(نقشه ۱۶-۱) نقشه سنگ سرستون تخت دولش (A.W.C-۷) برداشت وترسیم آقای مهندس عادل فرهنگی در سال ۱۳۶۷

خایش رویه سنگ دید شافخونی (پایین)

D-C-۱۲ سنگ سردیوار رویش

مقیاس ۱:۲۰ AXXXI

موقعیت دیواره از سنگ کپاره سردیوار رویش D-C-۱۲

پرستگاه آناخیا (کلاور) - گوشه جنوب غربی

مرداشت پلیر ۱۳۶۷

نقشه ۱۷- نقشه سنگ فریزد و نیش (D.C-۱۲) برداشت و ترسیم آقای عادل فرهنگی در سال ۱۳۶۷

سرستون ، طرحی برای آن پیشنهاد نموده اند .

— سنگ فریزدو نبش گوشه جنوب غربی یاد رهنگام فروغلطیدن شکسته و دوپاره آن در نزدیکی یکدیگر جا گرفته اند و یا این که پس از فرو افتادن سنگ دیگری بر روی آن افتاده و آن را شکسته است . این هردو پاره سنگ با شماره (۱۲ — D.C) مشخص گردیده اند و در فاصله ۵ تا ۶ متری راستای دیوار جنوبی جای دارند . (نقشه — ۱۷)

— سنگ پایه نیم ستون گرد (۱۵ — C.P) (۳۸) در فاصله ۶/۵۰ متری از راستای جبهه جنوبی فرو افتاده است . (نقشه — ۱۸) این سنگ ، پایه نیم ستون گردی بوده است که ساقه آن همانند سنگ های (۱ — B.P) و (۶ — B.P) بوده و بر بالای آنها سنگی همانند (۵ — A.P) جای داشته است . ولی شناسایی رابطه آنها با یکدیگر مستلزم اندازه گیری جزئیات بیشتری از چفت و بست ها و جای گیری و تعادل آنها بر روی یکدیگر است . — سنگ پایه ستون تخت دونبش (۳۹) که با شماره (۲۱ — C.W) مشخص گردیده در فاصله ۴/۲۰ متری از راستای دیوار جبهه جنوبی فرو افتاده است . (نقشه — ۱۹)

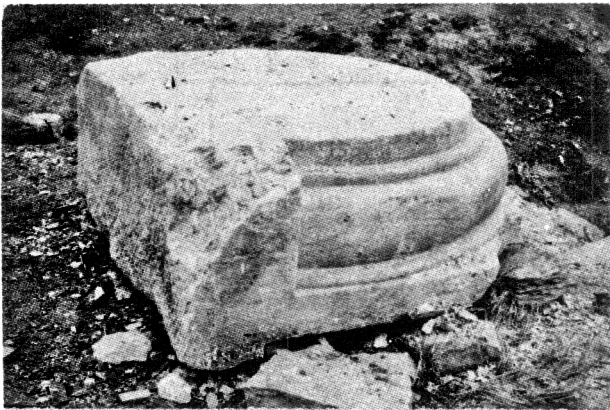
سطوح گود و برجسته دووجه از نمای این سنگ همانند سطوح گود و برجسته پایه ستون های گرد منفرد است ، با این تفاوت که بخش گرد پایه ستون های منفرد در این سنگ به صورت تخت تراش داده شده است . همانند این سنگ تاکنون در گوشه جنوب شرقی و همچنین گوشه شمال غربی دیده نشده و به همین لحاظ جزو سنگ های منحصر به فرد گوشه جنوب غربی به شمار آمده است . — سنگ پایه نیم ستون گرد (۴۰) با شماره (۲۵ — C.P) مشخص گردیده و در فاصله دو متری از راستای دیوار جنوبی فرو افتاده است . (نقشه — ۲۰) این سنگ همانند سنگ پایه نیم ستون گرد شماره (۱۵ — C.P) است و در صورتی که مجموعه سنگ های (۱۵ — C.P) ، (۱ — B.P) و (۶ — B.P) و (۵ — A.P) سنگ های پایه و ساقه و سرستون یک واحد نیم ستون انگاشته شود ، ستونی که سنگ (۲۵ — C.P) پایه آن باشد ، سنگ های ساقه و سرستون این واحد را می بایست در سطوح زیرین سنگ های گوشه جنوب غربی و همچنین فضای کاوش نشده مجاور آن جستجو نمود .

گفتنی است در صورتی که بلندی نیم ستون های گوشه جنوب غربی با بلندی ستون های منفرد برابر باشد . می بایست برای هر یک از نیم ستون های گوشه جنوب غربی دست کم سه قطعه سنگ ساقه نیم ستون جستجو نمود ، کما اینکه در (نقشه ۲ — ۲) مربوط به طرح های فلاندن — کست نیز برای نیم ستون گوشه شمال غربی سه سنگ ساقه نیم ستون ترسیم شده است و چون بلندی هر یک از سنگ های ساقه نیم ستون (۶ — B.P) و (

۱ — B.P) در حدود ۷۶ سانتی متر است با فرض وجود دست کم یک قطعه دیگر از این نوع سنگ ، بلندی نیم ستون با بلندی ستون های منفرد برابر خواهد شد .

از این رو برای تکمیل دو نیم ستون کامل می بایست دست کم چهار تا شش قطعه دیگر از سنگ های ساقه نیم ستون و یک سرستون یافت .

باتوجه به (نقشه های ۲ —) اشاره به این نکته ضروری است که در گوشه شمال غربی بنا ، سنگ های پایه ، ساقه و سرستون یک نیم ستون گرد در زمان بازدید فلاندن — کست برپا بوده سنگ های سر نیم ستون و بخشی از ساقه نیم ستون موجود است ولی این مجموعه طی یکصد و چهل سال اخیر فرو افتاده و به احتمال زیاد همراه با دیگر سنگ های فروریخته بنا در زیر سطح اسفالت خیابان غربی بنا پنهان مانده است . (تصویر — ۱۹)

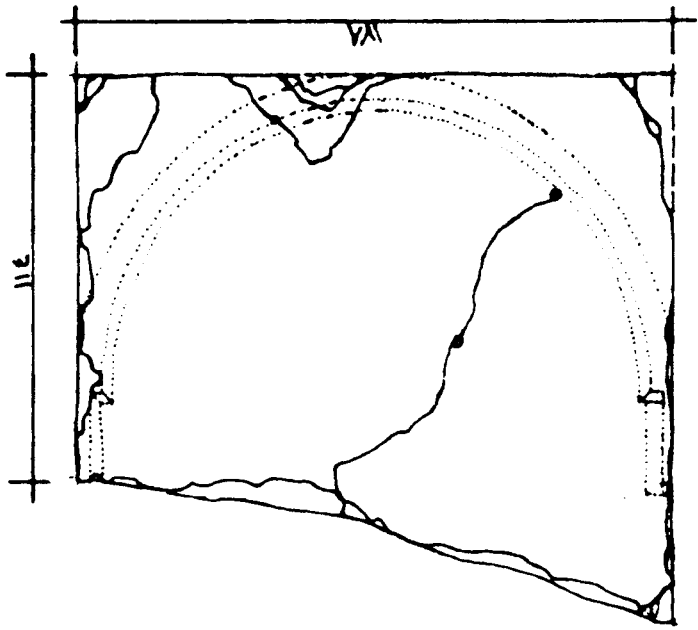

(تصویر — ۱۹) گوشه شمال غربی بنای باستانی .
سنگ سر نیم ستون گرد گوشه شمال غربی .

۳۸ — با نگاهی به (تصویر ۷ — ۶) چنین برمی آید که این سنگ در سال ۱۳۵۱ با شماره AXXIV - 60 ثبت شده است .

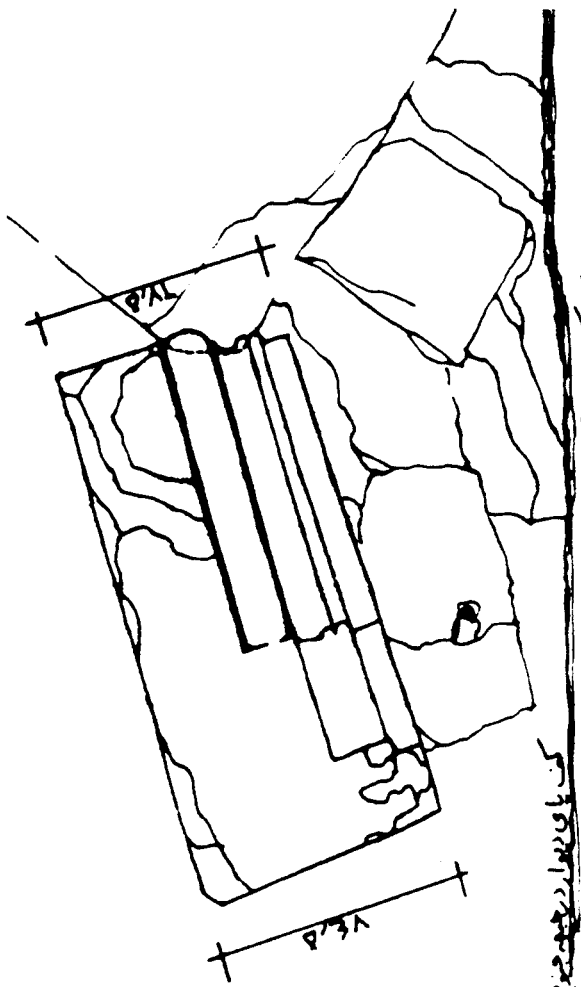
۳۹ — با توجه به تصویر (۵ — ۶) این سنگ در سال ۱۳۵۱ با شماره (AXXV - 15) به ثبت رسیده است .

۴۰ — با توجه به تصویر (۶ — ۶) این سنگ در سال ۱۳۵۱ با شماره (AXXV - 21) به ثبت رسیده است .

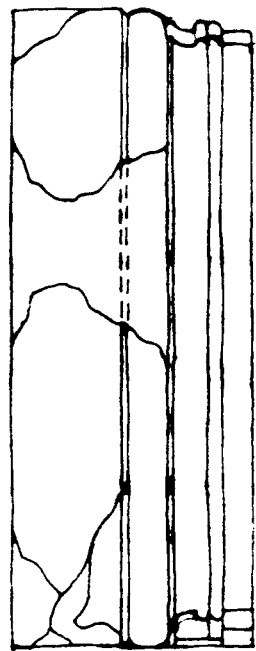
۱۵۵/۵

مبایش رویه سنگ دیدشاعلی (بالا چپ) دیداشقی (پایین)
 سنگ پایه نیم ستون
 C.P ۱۵
 ۱:۲۰ میناس
 کارگاه A XXX

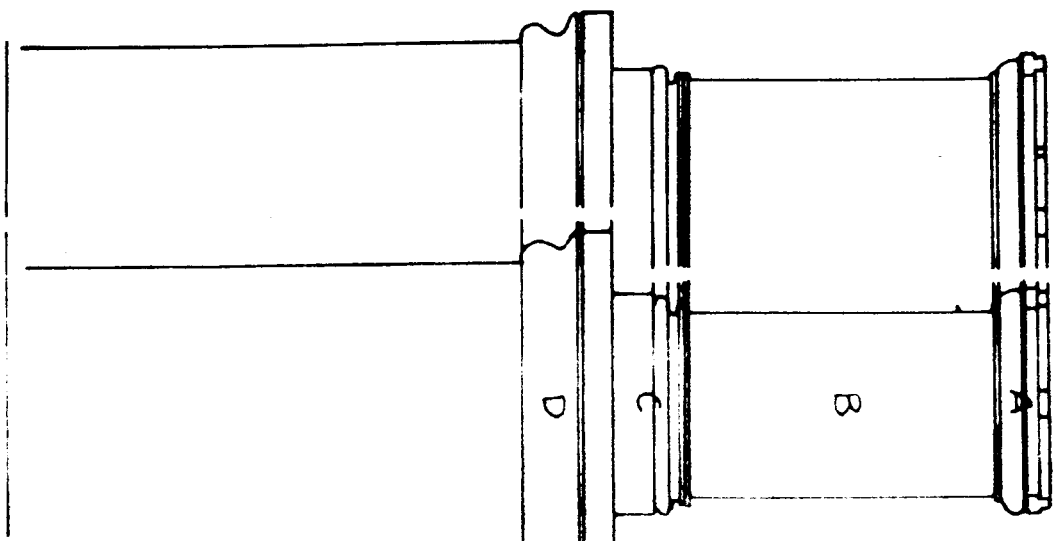
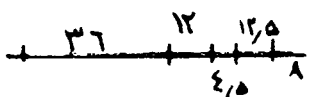
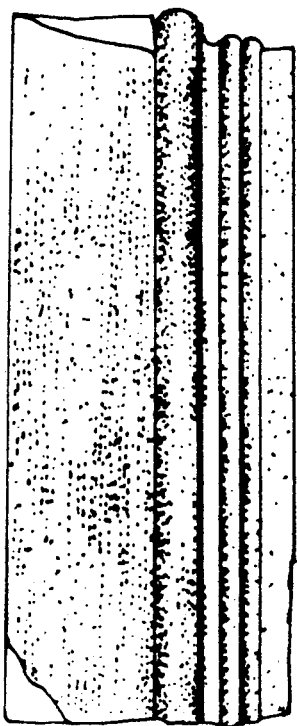
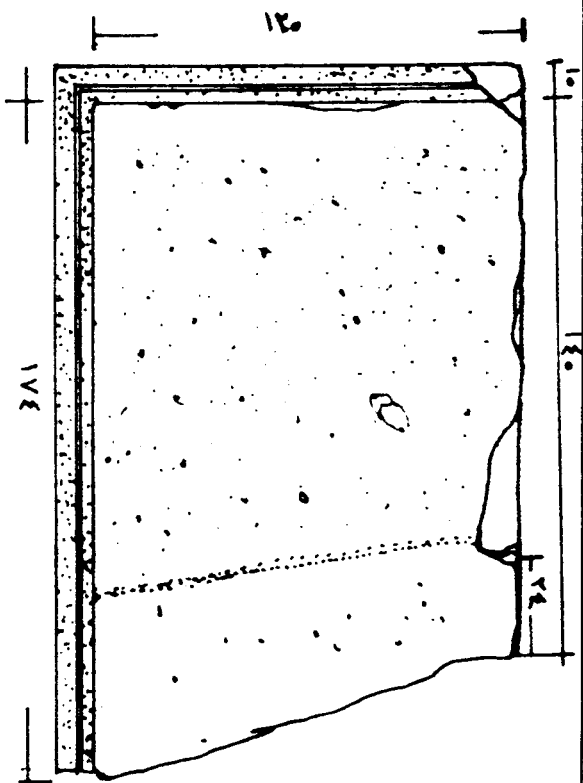
موضعت کوفی سنگ C.P ۱۵

کف پای دیوار در پیشه جنوبی

گوشه جنوب غربی برداشت یا نیز ۱۳۶۷

(نقشه ۱۸) نقشه سنگ پایه نیم ستون کرد (C.P - ۱۵) برداشت و ترسیم آقای مهندس عادل فرهنگي در سال ۱۳۶۷

فایش رویه سنگ رید شاهی (بالا) دید افقی (پایین)
 سنگ پایه تخت (پایه دیوار)

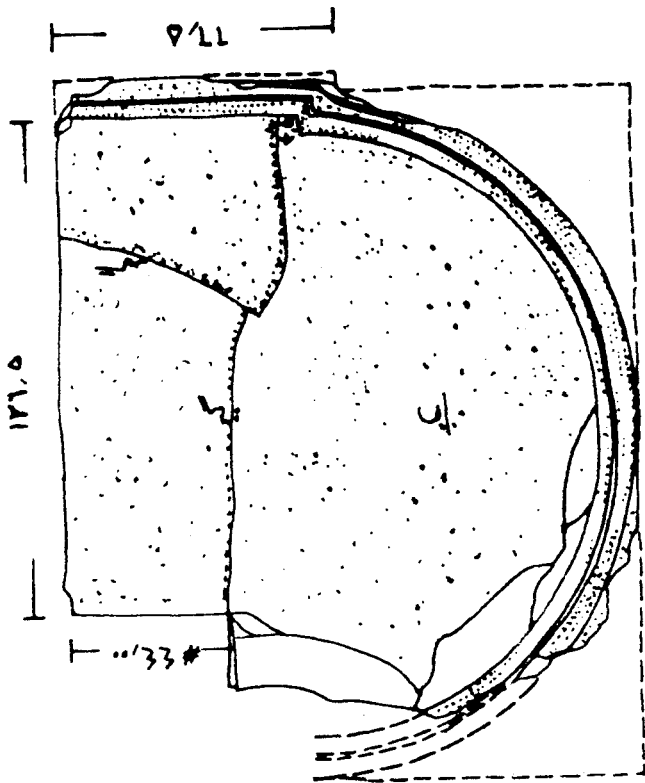
بر سنگه آناهیتا (گلگاو) - گوشه جنوب غربی

[اینان منظر به سمت مشرق]

کارگر:

اینز ۱۳۶۷

C.W.C-25) برداشت و ترسیم آقای مهندس عادل فر هنگی در سال ۱۳۶۷

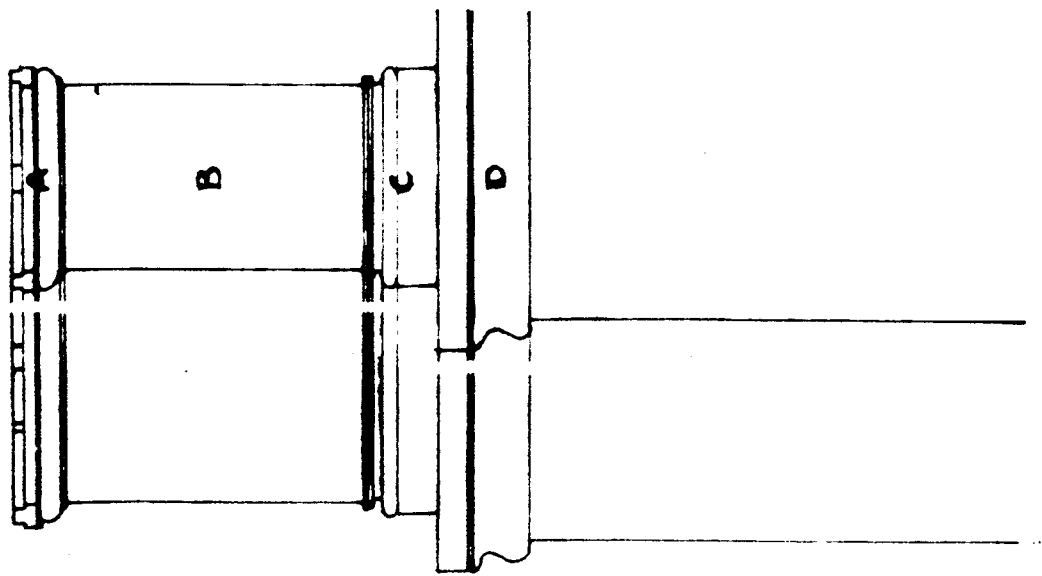
نمایش رویه سنگ - دیدشاقولی

سنگ پایه ستون بنا

کارگاه A XXX

C-P ۲۵

[اندازه ها به سانتی متر]

پروستونگاه آناهینا (کنکاور) گوشه جنوب غربی

(نقشه - ۲۰) نقشه سنگ پایه نیم ستون کرد (C.P - ۱۵) برداشت و ترسیم آقای مهندس عادل فرهگی

از مقایسه شکل تراش نیم ستون شمال غربی بانیم ستون های گوشه جنوب غربی چنین برمی آید که ساختمان این دو بخش از بنا همسان نبوده و بدون دسترسی به دیگر سنگ های گوشه شمال غربی نمی توان طرح دقیق معماری آن را باز شناخت . اما با وجود امکان کاوش در فضای گوشه جنوب غربی پس از دست یابی به دیگر سنگ های پنهان مانده در زیر لایه های خاک می توان به بررسی طرح واقعی معماری گوشه جنوب غربی پرداخت و در مقایسه آن با مدارک موجود در گوشه شمال غربی به برخی از مشخصات طرح گوشه شمال غربی نیز نزدیک شد .

با اینکه هدف از نوشتن این سطور نقد بر نظرات کاوشگران و مرتنگران این بنای باستانی نیست ، چون برنامه های اجرایی تعمیرات و احتمالاً "بازسازی دیوار جبهه غربی این بنای ارزشمند در پیش رو است که با صرف نیروی انسانی و هزینه های گزاف همراه خواهد بود ، پس از آشنایی نسبی با برخی از مشخصات ساختمانی دیوار غربی و همچنین شکل های متفاوت سنگ های فرو ریخته و نمایان گوشه جنوب غربی و برخی از مدارک موجود قابل مقایسه با آنها در گوشه شمال غربی بنای باستانی ، بررسی اساس طرح بازسازی نمای دیوار جنوبی را که توسط آقایان مسعود آذرنوش و الساندروریکا معرفی شده ، برای آشنایی با میزان درستی آنها بر حسب مدارک موجود ، ضروری می داند . به ویژه آن که آقای آذرنوش ضمن مقاله خود از پیشنهاد طرح بازسازی نمای دیوار جنوبی بنای پرستشگاه فراتر رفته و بر اساس این طرح به زمان بندی مراحل شکل گیری بخش های مختلف بنا و تحلیل مدارک باستان شناسی در جهت تفکیک دوره ساختمانی جبهه جنوبی بنای باستانی پرداخته است (۴۱) .

دو طرح پیشنهادی (بازسازی نمای جبهه جنوبی) همانند یکدیگر هستند و با اندک تفاوتی همزمان با هم تهیه و معرفی گردیده اند و اساس نتیجه گیری و دست یابی ایشان به دو طرح یکسان به مشخصات سنگی باز می گردد که در گزارش حاضر با شماره (۲ - X) معرفی گردیده است . (نقشه - ۲۱)

با اینکه در هردو مقاله سنگ ۲ - X با پا کار قوس طاق گرا (۴۲) مقایسه شده و هردو نغری کم و کاست به نتیجه یکنواختی رسیده اند در انشای نظرات ایشان تفاوت هایی به چشم می خورد که خارج از موضوع این نوشته است ، ولی چون در مقاله آقای آذرنوش جزئیات و مدارک بیشتری ضمن بر شمردن مراحل دست یابی به طرح پیشنهادی ایشان ارائه شده است ، از این رو برای جلوگیری از درازی مطلب ، به مدارکی که در مقاله ایشان معرفی شده اشاره می گردد . (نقشه - ۲۲)

در این مقاله از نقشه ای که آقای تکسیه (۴۳) از محوطه باستانی بنای پرستشگاه تهیه کرده اند ، استفاده شده است ، و چون در حاشیه آن نقشه جزئیات معماری گوشه شمال غربی جداگانه ترسیم شده ، چنین به نظر می رسد که مشخصات معماری گوشه شمال غربی را به گوشه های جنوب شرقی و جنوب غربی نیز نسبت داده اند . (نقشه - ۲۳)

بر همین اساس آقای آذرنوش با ترکیبی از سنگ های پایه نیم ستون (۲۵ - C.P) و (۱۵ - C.P) و همچنین پایه ستون تخت دو نبش (۲۱ - C.W.C) طرح معماری پایه ترکیبی گوشه جنوب غربی را ترسیم و پیشنهاد نموده اند . (۴۴) (نقشه - ۲۴)

از طرح بازسازی پیشنهاد شده برای پایه ترکیبی گوشه جنوب غربی بنای پرستشگاه چنین برمی آید که از سنگ ساقه نیم ستون گرد (۱ - B.P) و سنگ ساقه نیم ستون گرد (۶ - B.P) در بخش ساقه پایه ترکیبی سود جست با شد و همچنین سنگ سر نیم ستون گرد (۵ - A.P) و سنگ سر ستون تخت دو نبش (۷ - A.W.C) نیز مورد بررسی ایشان قرار گرفته و برای آنها جایی در بخش سر ستون پایه ترکیبی جنوب غربی منظور شده باشد ولی در متن مقاله به مشخصات سنگ ها و نوع همجواری آنها اشاره ای نشده است .

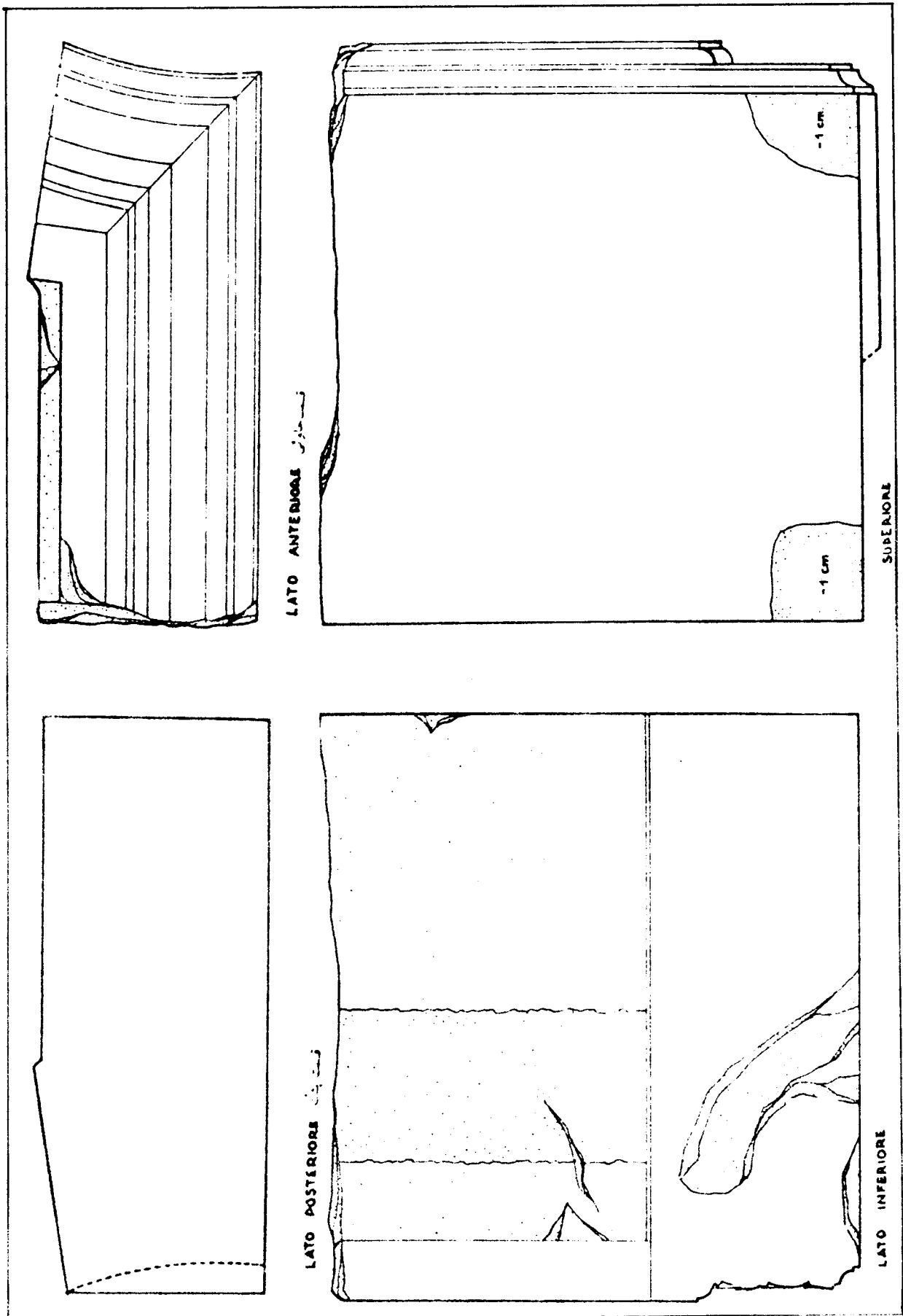
با فرض اینکه پس از دست یابی به دیگر سنگ های پایه ترکیبی گوشه جنوب غربی با توجه به سنگ های نمایان شده که با کمبود دست کم چهار سنگ ساقه نیم ستون گرد و یک سنگ سر نیم ستون گرد

۴۱- به بهر مقاله آقای آذرنوش در (A.M.I - 1981) و پانویس نگاه کنید .

۴۲- آقای تکسیه در سال ۱۸۴۲ از کنگاور بازدید نموده و نقشه بنا را رسم کرده اند .

۴۳- طاق گرا بنایی سنگی است که در نزدیکی سرپل ذهاب جای دارد و توسط آقای کامبخش فرد با شناسی و تعمیر شده و آقای الساندروریکا نیز در تعمیرات آن حضور داشته اند (به مقاله آقای کامبخش فرد در مجله فرهنگ معماری ایران شماره ۴ - نگاه کنید .

۴۴- در ترسیم مشخصات سنگ پایه ستون تخت دو نبش مهر نموده اند .

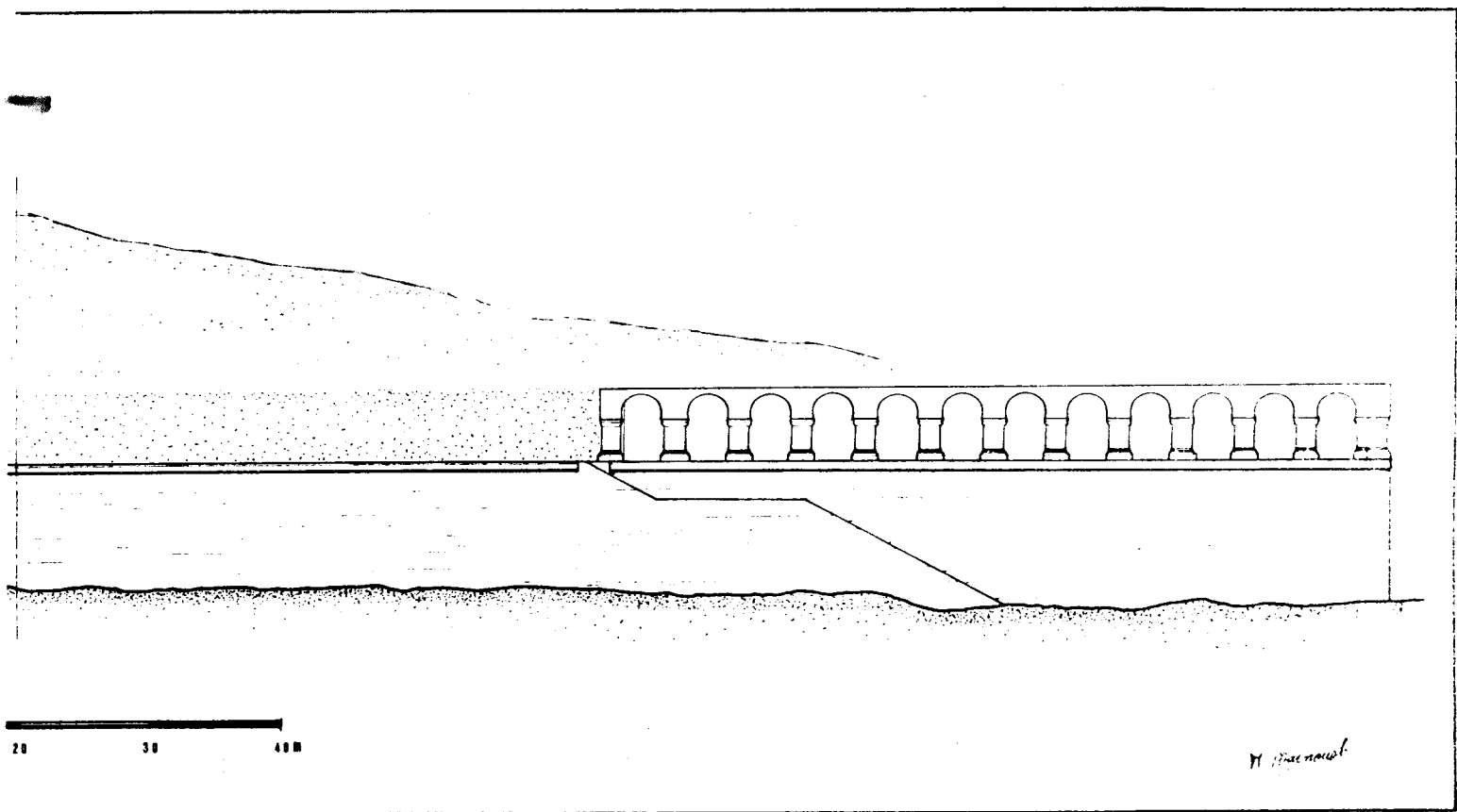
LATO ANTERIORE

SUPERIORE

LATO POSTERIORE

LATO INFERIORE

(نقشه - ۲۱) نقشه سنگ ناساخته (۲ - X) برداشت آقای الساندرو وریکا

(نقشه ۲۲) طرح بازسازی نمای دیوار جنوبی بنای باستانی برگرفته

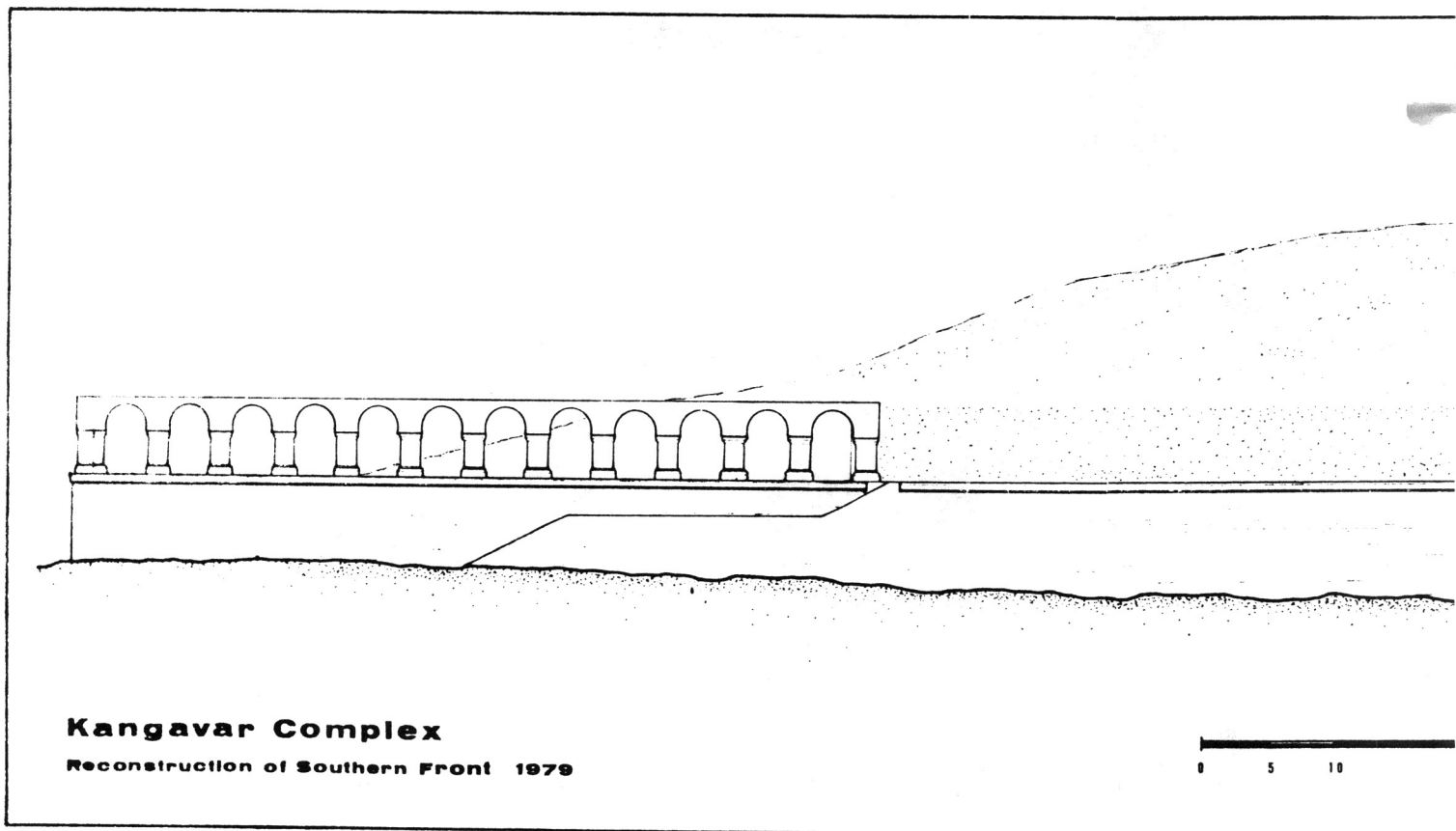
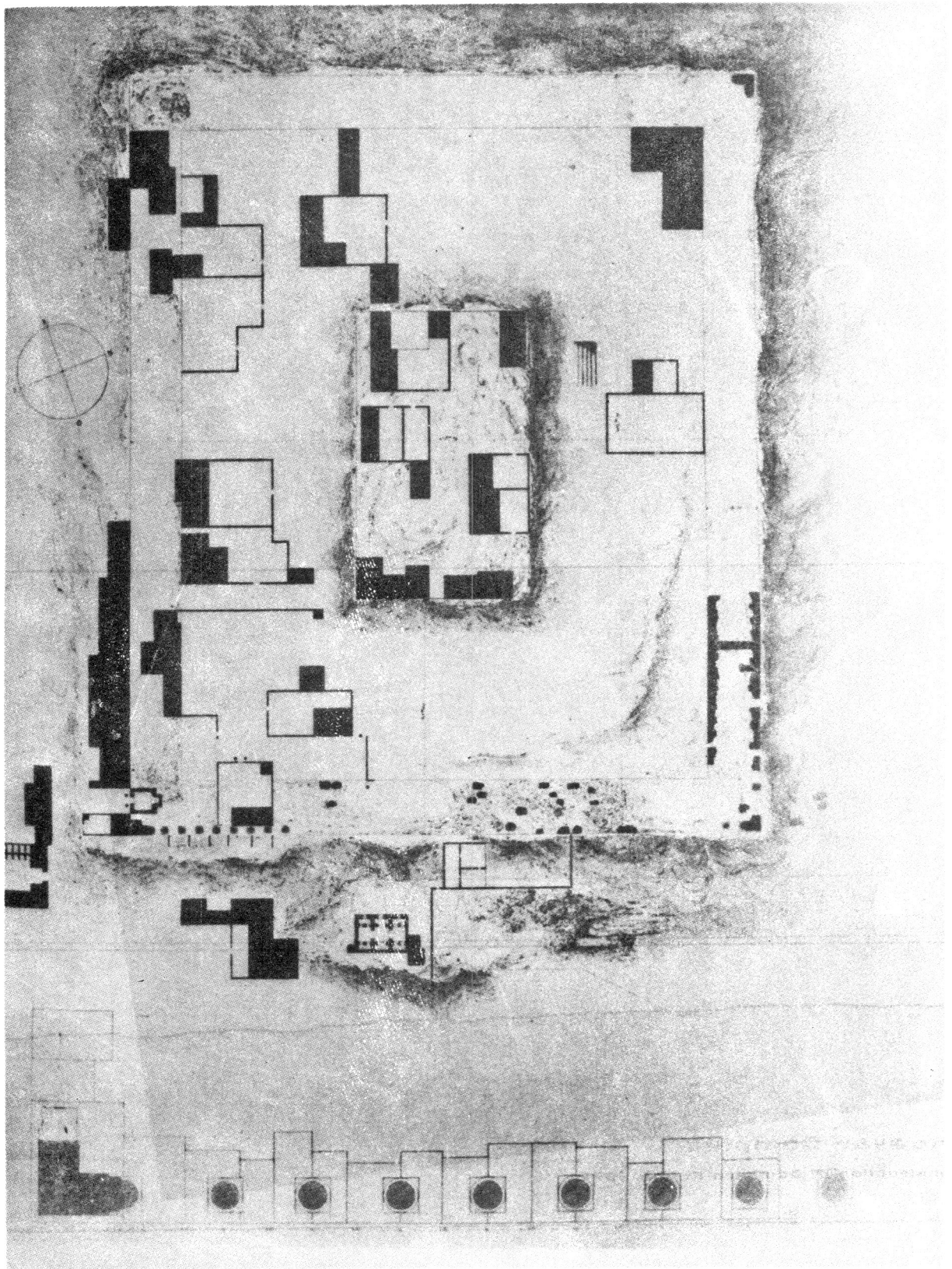
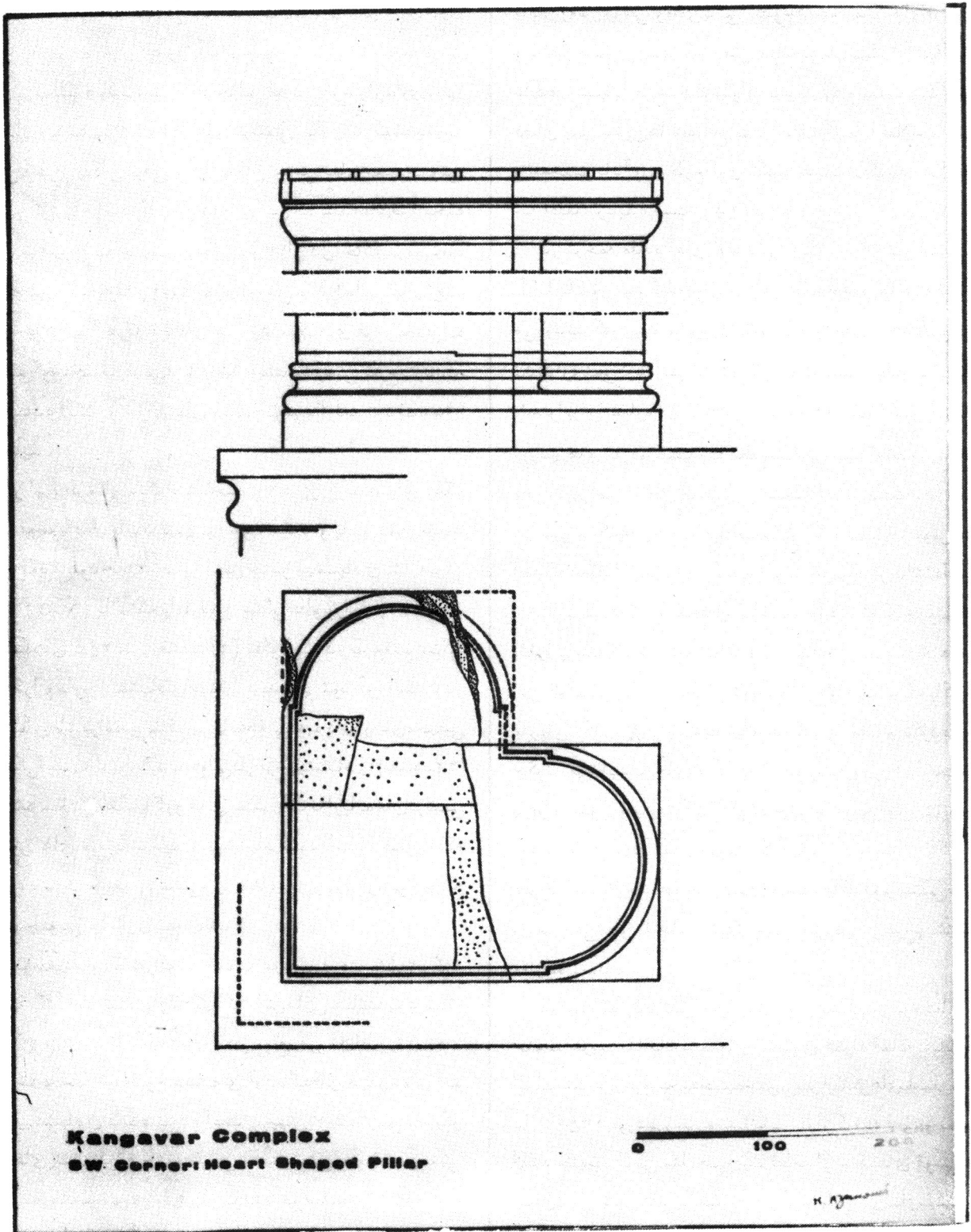

Fig. 9. Kangavar — Reconstruction of the Southern platform (by M. Azarnoush)

م. ازرنشویه A.M.I مقاله آقای مسعود آذرنوش

(نقشه - ۲۳) طرح آقای تکسیه از بنای باستانی و جزئیات ترکیب سنگهای بخش شمالی دیوار غربی و گوشه شمال غربی آن در سال ۱۸۴۲ برگرفته از نشریه *A.M.I* مقاله آقای مسعود آذر نوش

(نقشه - ۲۴) طرح پایه ترکیبی گوشه جنوب غربی بنای باستانی برگرفته از نشریه A.M.I. صفحه ۸۱

مقاله آقای مسعود آذرینوش

همراه است .) درستی طرح پیشنهادی پایه ترکیبی قابل قبول باشد ، تنها می توان حضور پایه ترکیبی را در گوشه جنوب غربی بنای پرستشگاه پذیرفت ، در حالی که در طرح بازسازی نمای جنوبی (نقشه ۲۲) ، پایه های ترکیبی دیگری در گوشه جنوب شرقی ، فراز پلکان شرقی و فراز پلکان غربی نمای جبهه جنوبی ترسیم گردیده است که با یادآوری این که سنگ های فروریخته نمای سراسر جبهه جنوبی در سال ۱۳۵۱ از دل خاک بیرون شده و اکثر قریب به اتفاق آنها مورد بررسی و شناسایی قرار گرفته و در میان آنها هرگز قطعه ای همانند سنگ های فروریخته پایه ترکیبی گوشه جنوب غربی دیده نشده است ، درستی طرح بازسازی پیشنهادی ایشان را برای نمای جبهه جنوبی با اولین تردید همراه می نماید .

در این طرح از سنگ ناشناخته (۲- X) به عنوان سنگ پاکار قوسی که بر پایه ترکیبی و ستون منفرد و یادو ستون منفرد متکی بوده سود جستند . اساس چنین پیشنهادی تشابه برش سنگ (۲- X) با سنگ پاکار قوس سنگی طاق گرا ذکر شده است . (نقشه های ۲۵- و) (نقشه ۲۶) تفاوتی که در طرح قوس سنگی طاق گرا و طرح پیشنهادی ایشان دیده می شود آن است که در ساختمان طاق گرا قوس سنگی بر پایه هایی که به دیوارهای محیطی بنا متکی است ، استوار گردیده ولی در طرح پیشنهادی (نقشه ۲۲) و (نقشه ۲۶) سنگ پاکار و قوس سنگی را بر فراز پایه های ترکیبی و ستون های منفرد ترسیم و پیشنهاد نموده اند ، ضمن اینکه مجموعه ساختمان قوس سنگی و پایه های آن را بر فراز دیوار مرتفع جبهه جنوبی جاسازی نموده اند .

باتوجه به اینکه در گوشه جنوب غربی به جز سنگ ۲- X و تنها یک قطعه شکسته از سنگی که برش هایی همانند برش سنگ (۲- X) دارد (و احتمالاً در موقع فرو افتادن شکسته و خرد شده است) تاکنون نشانه ای از سنگ های دیگر نمای لبه قوس پیشنهادی دیده نشده است ، پیش از دسترسی به دیگر سنگ های پنهان گوشه جنوب غربی ، پیش بینی وجود قوس سنگی در گوشه جنوب غربی را دچار تردید می نماید .

با فرض اینکه سنگ (۲- X) و احتمالاً " سنگ (۳- X) در پاکار قوس سنگی به کار رفته باشد ، اختصاص مکانی برای قوس سنگی در معماری فضای گوشه جنوب غربی بنای پرستشگاه ، مستلزم

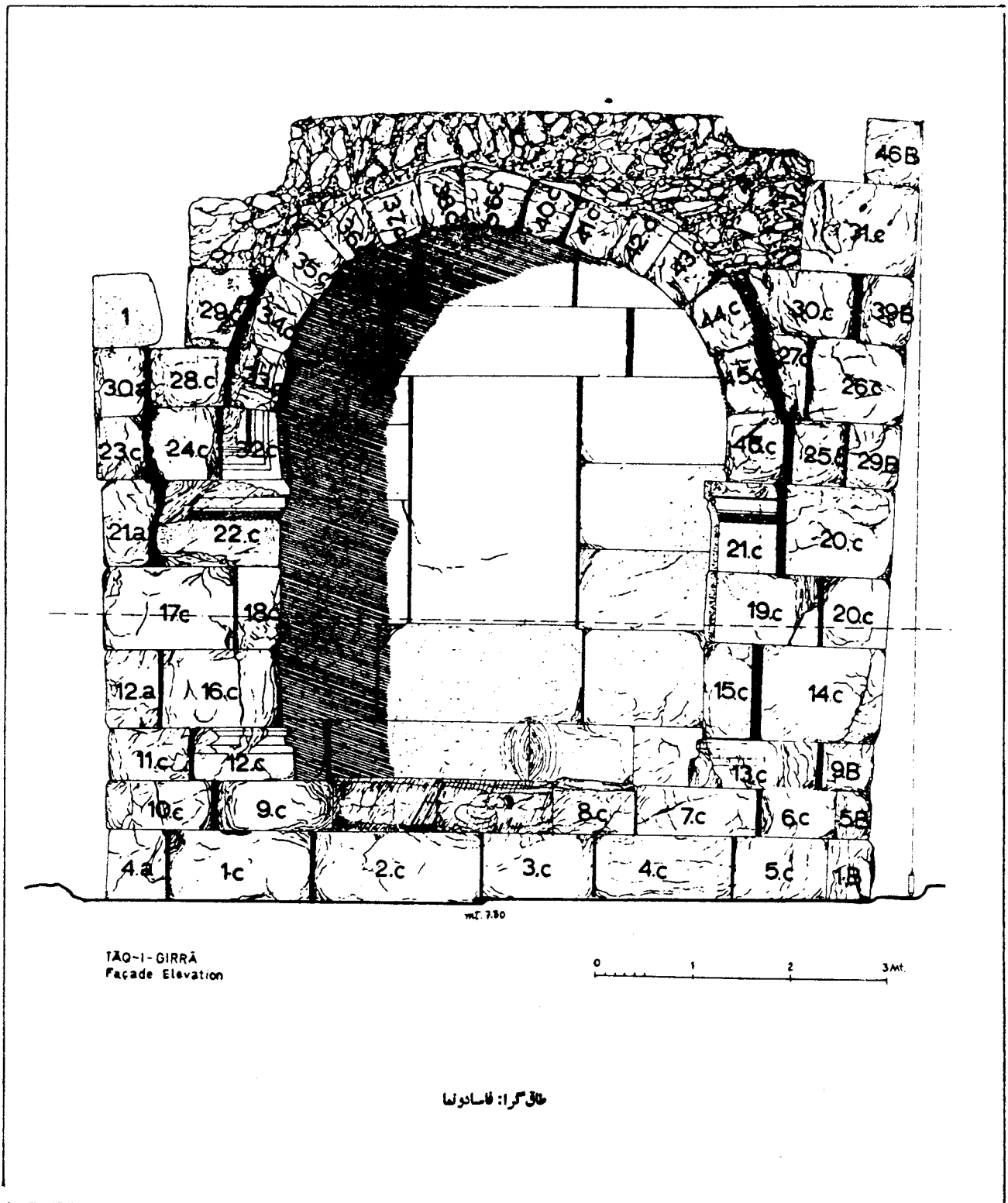
یافتن روش بررسی و مکان یابی سطوح همجوار سنگ های فرافتاده و دلایل دیگری است که در متن مقاله به هیچیک از آنها اشاره ای نشده و تنها با طرح چندسئوال نسبت به وضعیت شکل پوشش فضای بین ستون ها و مسطح بودن سقف آنها با علامت استفهام و همچنین یادآوری طرح آقای تکسیه نسبت به گوشه شمال غربی بنا اکتفا گردیده است (۴۵) .

در ترجمه مقاله آقای الساندرو ریکا (۴۶) نیز آمده است . " اما تاکنون نوع گیلویی روی ستون ها نامعلوم بوده بعضی تصور می کردند که ردیف ستون ها فقط جان پناهی بوده که چیزی را نگهداری نمی کرده است ، (رجوع شود به کامبخش مجله باستان شناسی و هنر ایران شماره ۹ و ۱۰ دی ماه ۱۳۵۲) اما اکنون در نتیجه بررسی های تازه و کشف چند قطعه سنگ نزدیک گوشه جنوب غربی دیوار پیرامون ، حل قطعی این مسئله امکان یافت . در حقیقت در بین سنگ های مخروب قطعه سنگی با قسمتی از قوس بدست آمد که محققاً " روی ستون گوشه جنوب غربی قرار داشته است . " با اینکه همگی سنگ های نمای ساختمان گوشه جنوب غربی بنای پرستشگاه فرو ریخته اند و در سنگ های فرو ریخته نمایان این گوشه از بنا ، نشانه چشمگیری از موقعیت سنگ پاکار قوس مفروض (۲- X) بدست نیامده است ، معلوم نکرده اند که چگونه می بایست جای سنگ پاکار قوس مفروض را " محققاً " بر فراز ستون و پایه ترکیبی گوشه جنوب غربی این بنا در نظر گرفت ، به ویژه آنکه به روش مکان یابی جای سنگ پاکار قوس مفروض اشاره ای نشده و جای تکیه گاه سنگ پاکار قوس سنگی طاق گرا را هم نمی توان با جای تکیه گاه قوس مفروض در طرح پیشنهادی مقایسه نمود .

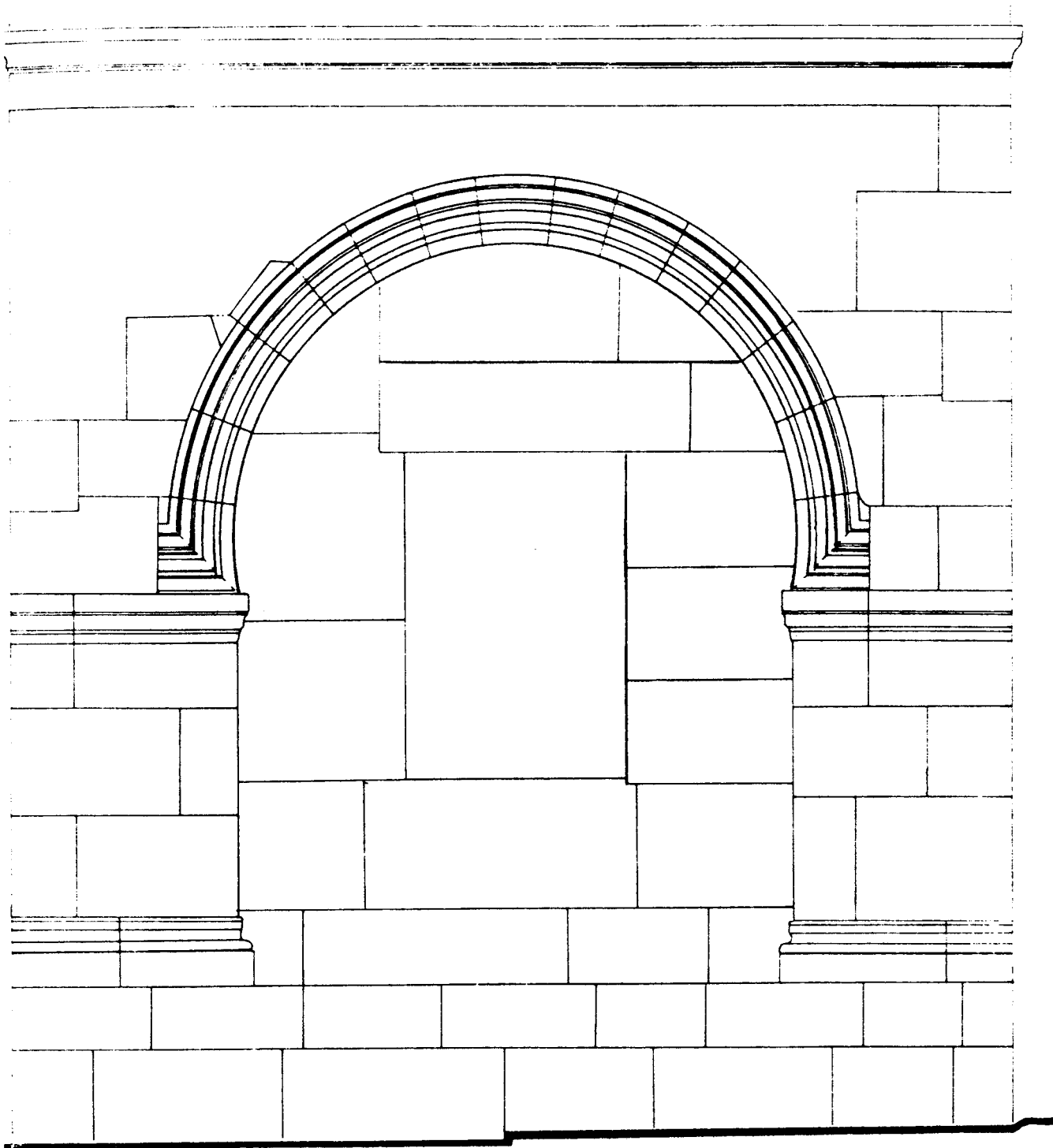
هر چند که پذیرفتن وجود یک قوس سنگی در ساختمان گوشه جنوب غربی بنا با تردیدهای بسیاری همراه است ، با توجه به اینکه سنگ های فروریخته جبهه جنوبی پس از کاوش های باستان شناسی سال ۱۳۵۱ مورد بررسی و شناسایی قرار گرفته است و به جز در گوشه جنوب غربی بنا حتی یک قطعه از سنگ های قوسی شکل فضای میان ستون ها دیده نشده ، در طرح بازسازی نمای پیشنهادی جبهه جنوبی ۲۴ قوس سنگی ترسیم شده است که برای بازسازی هر یک از آنها می بایست چندین قطعه سنگ نمای قوسی بر جای مانده باشد .

۴۵- نگاه کنید به بهر ۴-۲ مقاله آقای مسعود آذرنوش در صفحه ۸۲ نشریه A.M.I.

۴۶- به صفحه ۲۰ شماره ۳۵ آگاهینامه سازمان ملی حفاظت آثار باستانی نگاه کنید .

(نقشه ۱-۲۵) طرح نمای طاق گرا مقاله آقای کامبخش فرد .

récôstruction tâghé gara
Sc 1:20

770

(نقشه ۲ - ۲۵) طرح بازسازی نمای طاق گرا برگرفته از مقاله آقای کامبخش فرد

گفتنی است که پیش از نمایان شدن سنگ (۲-X) سنگ ناشناخته دیگری (۴-Y) (۴۷) که در نزدیکی آن جای داشته آشکار شده است که می‌بایست مورد توجه قرار گرفته باشد و در حالی که در طرح پیشنهادی آقای آذرنوش سنگ (۲-X) با سنگ پاکار قوس طاق‌گرا مقایسه شده و برای آن جایی را بر فراز ستون‌های سنگی در نظر گرفته‌اند، سنگ (۴-Y) نادیده گرفته شده و از معرفی آن پرهیز نموده‌اند.

علاوه بر موارد یاد شده جای تردیدهای دیگری نیز نسبت به درستی طرح بازسازی جبهه جنوبی برج‌های مانده است که بازگویی برخی از آنها شایسته به نظر می‌رسد، از این میان سنجش میزان بلندی رویه دیوار محیطی در گوشه جنوب غربی و جبهه جنوبی بنای باستانی، از لحاظ دست‌یابی به طرح مقرون به واقع نمای دیوار غربی و همچنین اندازه‌ها و بلندی سطح پاگرد میان هر یک از پلکان‌های جبهه جنوبی که نقش عمده‌ای در تصور زمینه‌های طرح بازسازی نمای جبهه جنوبی دارند در خورتوجه بیشتری است و شایسته به نظر می‌رسد که در هنگام برنامه ریزی تعمیرات بنای باستانی و پیش از آغاز اجرای تعمیرات به طرح بازسازی نمای جبهه جنوبی پیشنهادی آقای آذرنوش اکتفا نشود و زمینه‌های بررسی و شناسایی ویژگی‌های هر یک از آنها بر اساس پرسش و پاسخ‌هایی که با در دست داشتن طرح پیشنهادی ایشان می‌توان جستجو کرد، فراهم آید.

با این باور که پیش از دسترسی به دیگر سنگ‌های فروریخته و پنهان در زیر لایه‌های خاک بخش‌های کاوش نشده گوشه جنوب غربی و بررسی تطبیقی همجواری یکایک سطوح جانبی نمای هر سنگ از مجموعه سنگ‌های آشکار و پنهان این گوشه از بنای باستانی نمی‌توان به ترکیب درستی از سنگ‌های نما دست یافت و شکل معماری فضای گوشه جنوب غربی بنا را باز شناخت و طرح بازسازی جبهه جنوبی و دیگر بخش‌های بنای باستانی را بررسی نمود. از این رو است که اقدام متهورانه آقای آذرنوش را نسبت به تهیه طرح بازسازی نمای جبهه جنوبی بنای پرستشگاه را با استناد به مدارکی که تاکنون بدست آمده است، می‌بایست گام شجاعانه‌ای در جهت ایجاد محملی برای طرح مسئله چند مجهولی شکل

معماری جبهه جنوبی به شمار آورد، آن چنان که آغازی برای جولان اندیشه در پیرامون بازشناسی واقعیت طرح اصلی معماری این بنای ارزشمند باشد. تاب‌توان بر حسب مدارکی که تدریجاً بدست خواهد آمد به اصلاح آن پرداخت و پس از تکمیل مدارک و جستجوی بیشتر در تطبیق اطلاعات حاصل از پژوهش‌های موضعی و همچنین بررسی‌های عمومی به طرح مقرون به واقع بنای باستانی دست یافت.

در اینجا نیز هدف از نوشتن این سطور و تردیدهایی که نسبت به درستی طرح پیشنهادی آقای آذرنوش ابراز شده، پیشنهاد طرح دیگری به جانشینی طرح ایشان نیست و همانطور که پیش از این اشاره شد، چون تعمیرات بنای باستانی در پیش است و این خود مستلزم دست‌یابی به طرح بازسازی درستی از بنای باستانی است و پذیرفتن بی‌چون و چرای طرح‌های پیشنهادی آقایان مسعود آذرنوش و الساندروریکا، با احتمال بروز شبهاتی نسبت به کفایت کاوش‌ها و پژوهش‌های فنی باستان‌شناسی همراه است، ضرورت توجه بیشتر نسبت به ادامه کاوش‌ها و پژوهش‌های فنی باستان‌شناسی و پیمایش راه اجرایی دسترسی به طرح درست را با در نظر داشتن اولویت تعمیرات، می‌توان از اهداف این نوشته به شمار آورد.

۴۷- در ترجمه مقاله آقای الساندروریکا تصویر سنگ (۴-Y) نوشته حاضر با نام سنگ شماره ۲ در صفحه ۲۱ آگهینامه شماره ۳۵ سازمان ملی حفاظت آثار باستانی معرفی شده در توضیحاتی که در متن مقاله آمده به مشخصات تصویری این سنگ اکتفا شده است. " قسمت‌هایی از دیوار بین قوس‌ها مطابق آنچه سطح فوقانی سنگ نشان می‌دهد باید با آجر ساخته شده باشد (رجوع شود به عکس ۲ قسمت فوقانی). "

مجله بررسی‌های تاریخی سال سوم شماره ۶
مجله باستان‌شناسی و هنر ایران شماره ششم به‌جا ۱۳۵۰
باستان‌شناسی و هنر ایران شماره نهم و دهم زمستان ۱۳۵۱
گزارش‌های دومین مجمع سالانه کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی
در ایران - هفتم تا دهم آبان ماه ۱۳۵۲ موزه ایران باستان
گزارش‌های سومین مجمع سالانه کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی
در ایران یازدهم تا شانزدهم آبان ماه ۱۳۵۳ موزه ایران باستان
فرهنگ معماری ایران شماره ۴

Voyage en Perss. 1840 - 1841

کاوش در معبد آناهیتا (کنگاور)
کاوش‌های علمی در کنگاور معبد آناهیتا
کاوش‌های علمی در کنگاور معبد آناهیتا
کاوش‌های علمی در معبد آناهیتا کنگاور
کاوش و تعمیرات معبد ناهید کنگاور
عملیات در معبد ناهید کنگاور

نقشه‌های آقایان فلاندن کست در کتاب

مقاله: ملاحظاتی چند درباره اثر تاریخی واقع در کنگاور که معبد آناهیتا عنوان گرفته است ،
نوشته الساندو وریکارشناس سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران - ترجمه و شرح از
کرامت‌افسر " آگاهینامه " شماره ۳۵

مقاله آقای مسعود آذر نوش در A. M. I

ARCHAEOLOGISCHE

MITTEILUNGEN

AUS IRAN BAND 14 1981